BIBLIOTEKA MUZEJA ĐAKOVŠTINE

SERIJA 2. KNJIGA 3.

ĐAKOVO
I NJEGOVA OKOLICA

ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE
SV. 3.

ĐAKOVO, 1985.

Glavni urednik:
Krešimir Pavić

Odgovorni urednik:
Ivo Pavlović

Uredništvo:
Ivan Germovšek
Ivo Pavlović
Branka Uzelac
Mile Jurjević
Krešimir Pavić

Prijevodi na njemački:
Franjo Gruić, prof.

Lektor i korektor:
Krešimir Pavić

Mišljenja autora ne moraju biti i mišljenja izdavača

Mišljenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SR Hrvatske br. 4848/1-1977. oslobođeno plaćanja poreza na promet proizvoda

Fotografija na koricama: Ponjavac »izlačiti jabukama«, izrađen u Gorjanima krajem 18. stoljeća, Muzej Đakovštine (inv. br. E-1006)

Naklada: 1000 primjeraka

TISAK: GRO »TIPOGRAFIJA« ĐAKOVO, 1985.

SADRŽAJ

ČLANCI I RASPRAVE

Mate Šimundić,
Nepoznata osobna imena u Đakovštini i Požeškoj okolici u popisu 1698. i 1702. 5-27

Vlado Gajger,
Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu 29-65

Krešimir Pavić,
Luka Botić u Đakovu 67-103

Ivan Jelić,
Literatura i građa o narodnoj vlasti na kotaru Đakovo 1941. - 1945. 105-116

Leo Slijepčević,
Slikar Ljudevit Šestić 117-141

Ivica Šestan,
Primjer ženske nošnje iz Viškovaca.
Prijedlog za rekonstrukciju 143-156

Branka Uzelac,
Čilimi čupavci đakovačkog kraja 157-162

DISKUSIJA

Mate Šimundić,
Reljković je prezime hrvatskoga književnika Matije Antuna 163-171

GRAĐA

Ivan Mirnik,
O blagu iz Drenja 172-174

Marin Srakić,
Iz Dijacezanskog arhiva 175-179

Krešimir Pavić,
»Đakovačka koračnica« Dragutina Trišlera 180-184

MATE ŠIMUNDIĆ

NEPOZNATA OSOBNA IMENA U ĐAKOVŠTINI I POŽEŠKOJ KOTLINI U POPISU 1698. I 1702.

Za ovu su prigodu crpljeni podaci iz knjige »Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine« koju je objavio Historijski arhiv u Osijeku 1966. Djelo je uredio i napisao predgovor Ive Mažuran. Priložene su popisnice sljedećih kotara: valpovačkoga, miholjačkoga, moslavačkoga, virovitičkoga, slatinskoga, đakovačkoga i požeškoga. Na žalost, stanovništvo, i to samo muško, popisano je u Đakovštini i dijelu požeškoga kotara. Drugdje su zabilježene jedino njive, vinogradi, šume, livade, potoci. Na sreću, pored toga u zadnja dva kotara osobna imena i prezimena kućnih glava. Prezimena su veoma važna jer su u većini izvedena od osobnih imena.

Budući da je stanovništvo popisano nedugo nakon prestanka turske vladavine u Slavoniji, u popisu je odraženo crkveno i vjersko stanje kakvo je bilo u tursko doba. Većina ispovijedaše katoličku vjeru, ostali pravoslavnu. Uz pripadnike pravoslavne vjere u Đakovštini redovito se napominje da su u tursko doba doselili iz Bosne. Šteta što nije navedeno iz kojega su kraja došli.

U tursko je vrijeme mnogo stanovnika napuštalo Slavoniju, brojna ognjišta i više naselja ostaše pusta. Većina je izbjeglica prelazila u Mađarsku. Premda u popisno doba donekle još bijahu svježije uspomene na ta iseljivanja, naročito na ona s kraja turske vladavine, u popisnicama se to ne spominje.

Popis je u Đakovštini obavio »provisor bonorum« Emerik Szadezky, požeški kraj Gabriel Hapsz, »Provisor m. p.«. Po ondašnjemu običaju svi su sadržaji pisani latinski. Tako su polatinjeni i svi hrvatski onomastički podaci. I sasma je razumljivo da zbog toga nastaju nejasnoće i prilične teškoće. Klasična latinica nema znakove za prednjonepčane glasove č, ć, dž, đ, lj, nj, š, ž, stoga se pisari, pisci i prevoditelji dovinjivahu na različite načine da bi doskočili tomu jadu u polatinjivanju takvih naših podataka. I nikada ne bijahu za to usklađena pravopisna pravila; ostalo je svakomu tko piše postupati prema vlastitoj prosudbi. E. Szadezky i G. Hapsz proizišli su iz mađarske škole, zbog toga su svoj način pisanja hrvatskih noma prilagodili mađarskomu. Bilo kako bilo, pri očitavanju stanovitih imena i prezimena potrebit je velik oprez. Na primjer Mislin Gavrichevich, Filip Ballichevich, Mattan Magyarovich, Tomo Kolleszarich, Bartol Zmagich, Ivan Charupchia, Marko Buzadia, Luka Sarenny, Damian Gregoratich, Lazo Millichevich mogu se čitati Mislin Gavričević i Mišljen Gavrićević, Filip Baličević i Balićević, Matan Mađarović i Mađarević, Tomo Kolesarić i Koljesarić, Bartol

Zmagić i Zmajić, Ivan Čurupčija i Čurubdžija, Marko Buzadija i Bužadija, Luka Šarenj i Šareni, Damjan Gregoratić i Gregoračić, Lazo Miličević i Milićević.

Pojam nepoznata hrvatskoga osobnog imena donekle je dvojak. Najprije to je osobno ime koje nije u Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika (Zagreb 1880.-1976.), najčešće zvanu Akademijin rječnik (ARj), niti u kojemu drugome imenarskome djelu. Zatim tu spadaju osobna imena ako su prije potvrđena od onih istih zapisanih kasnije. Prvenstvo potvrđivanja imenskih podataka neobično je važno u imenarstvu. Takva će se osobna imena izložiti abecednim redom. Najprije đakovštinska, onda požeška.

Evo đakovštinskih:

BEGLO. — Nestalo je prez. BEGLOVIĆ (Beglovich) zabilježena u Paučju (Povučju). Biva od osob. imena BEGLO, izvedeno od im. **beg** — tur. bey — plemić, odličnik, gospodin dodatkom suf. morfema -lo (uspor. Boglo, Čaklo, Muhlo, Radlo).

Od im. beg jesu prezimena: Bega, ž., Began, Begana, Bego. I prezimena: Beg, Began, Beganić, Beganović, Begica, Begičević, Begić, Beglerović, Bego, Begonja, Begovac, Begović.

BELOŠ. — U Gašincima bi Toma BELOŠIĆ (Bellosich). Od osob. imena BELOŠ postalo je prez. Belošić. Beloš pak od ekav. oblika prid. **bel** — bijel i suf. morfema — oš ili kraćenjem od Bjelimir, Bjeloslav.

U srp. listinama Beloš je zapisan u XIV. st., Biloš u Šibeniku u XV. st., a gašinački je Beloš prva ekav. potvrda na hrvatskoj strani.

S njime su Bjel, Bjela, m., Bjeladin, Bjelan, Bjelkan, Bjeluš i dr. Prezimena su: Bjeladinović, Bjelaković, Bjelanović, Bjelavić, Bjeletinić, Bjelkanić, Bjeličić, Bjelić, Bjelinčević, Bjelošević i dr. I ojkonimi: Bjelaj pokraj Slunja (dva sela), jedno blizu Gospića, Bjelajci na prostoru oko Bihaća, Bjelani u okolici Mostara, Bjelanovići u zvorničkome kotaru, Bjelanovo selo u okolici Koprivnice, Bjelave — dio grada Sarajeva, Bjeličić u travničkome kotaru i dr.

BISTAR /BISTRI. — U Perkovcima (Starim) bi nastanjen domaćin Ivan BISTROVIĆ (Bisztrovich). Prezime je od osob. imena BISTAR/BISTRI, što je poimenjen prid. **bistar/bistri** — razuman, pametan; brz, hitar; slavan.

Na početku XIX. st. u Boki Kotorskoj bilo je znano ime Bistra, ž. Također je bug. Bistra, Bistro i Bistro6o.

U Hrvatskoj su prezimena: Bister, Bistre, Bistrica, Bistrican, Bistricki, Bistričan, Bistričić, Bistrički, Bistrić, Bistrović. Ojkonimi su: Bistrać blizu Petrinje, Bistrik — dio grada Sarajeva, u okolici Osijeka jesu Bistrinci, kod Travnika je Bistro, u kraju oko Aleksinca leži Bistrovac. U XIII. st. zapisano je selo Bistro u okolici grada Zagreba.

BOGETA. — BOGETA Miloševčanin (Milosovchanin) bio je nastanjen u Hrkanovc ima. Ime je došlo kraćenjem od Bogdaslav, Bogomir, Bogoslov u kojih je prvim dijelom im. **bog.**

U srp. spomenicima Bogeta je posvjedočen u XIV. st., a naslovljeni je podatak prvi na hrvatskome prostoru.

Ostala su imena: Bogan, Bogavac, Bogavče, Bogdaš, Bogdavac, Bogde, Bogdeš, Bogdeša, Bogešila, Bogić, Bogina, Boglo, Bogoš, Bogulin i dr. I prezimena: Bogar, Bogarčić, Bogarić, Bogat, Bogatec, Bogatin,

Bogatoj, Bogavac, Bogčević, Bogeljić, Bogetić, Bogešić, Bogičević, Boglić, Bognić, Bogojević i dr. Ojkonimi su: Bogatić u šabačkom okrugu, Bogava u ćuprijskome, Bogdanić kod Gospića, Bogdanovec u Međimurju, Bogdanovci blizu Vukovara, Bogićevci — dva sela oko N. Gradiške, Bogojevo u Bačkoj, Bogojno pored Duvna i dr.

BOSAN i **BOSANTA.** — Kućna glava Marko Bosantić stanovao je u Perkovcima (Starim), u Pridvorju Nikola Bosantić. U oba je slučaja prez. napisano Boszantich i čita se BOSANTIĆ. Dođe od osob. imena BOSANTA, ovo od BOSAN dodavanjem suf. morfema — ta. Od prid. **bos-** biva. Bosan uz pomoć suf. morfema -an.

Bug. je ime Bosako, rus. Bosovolk, češ. Bosák i Bosek.

Naša su prezimena Bos, Bosak, Bosanić, Bosanović, Bosatin, Bosec, Boseglav, Bosek, Bosilović, Bosota, Bosotin, Bosotina, Bosović.

BRATAL i **BRATALAN.** — Više nositelja prez. BRATALANOVIĆ (Bratalanovich) življahu u Radinovcima. To je prez. stvoreno od osob. imena BRATALAN, ono od BRATAL s pomoću suf. morfema -an. Oblik Bratal je od odmilice Brata/Brate/Brato i suf. morfema -an. Dotična je odmilica od složenica Bratimir, Bratislav, Bratistrijan, Brativoj, Bratočaj, Bratodruž, Bratonjeg odnosno Dragobrat, Ljubibrat, Vukobrat. Dakle od im. **brat.** Spada među imena kao što su Brata (1201.), Bratac i Bratač (XIV. st.), Brate, Bratik, Bratika (svi od IX-XI. st.), Bratil (1232.), Bratiš (1234.), Bratkan (1193.), Bratkonja (XII. st.), Bratnik (1235.), Bratonja (1201.), Bratovan (XIV. st.), Bratulin (XII. st.).

Imenica **brat** veoma je česta u slavenskom imenarstvu i domaćemu prezimenarstvu da i nije potreba predočiti dotične primjere. Ojkonimi su: Bratešić u Boki Kotorskoj, Bratetići kod Topuskoga (XIV. st.), Bratići u okolici Kragujevca i Mostara, Bratinac oko Požarevca, Bratinoš u Gorskome kotaru (XVI. st.), Bratiševac kraj Pirota, Bratiškovci kod Skradina, Bratišrevica u kraju oko Prizrena (XIV. st.), Bratkovac u Hrv. zagorju, Bratmilovci pokraj Niša i dr.

BRLOŠ. — Antol Brlošić (Brlosich) zapisan je u Piškorevcima kao jedini nositelj toga prezimena.

U Deč. hrisovuljama (1330.) nalazi se osob. ime Brlan i prez. Brlić. Za Brliće u Slav. Brodu poznato je da prispješe iz Hercegovine. Suvremena su naša prezimena: Brlas, Brlatović, Brlečić, Brlek, Brleković, Brlenić, Brles, Brlet, Brletić, Brliček, Brlić, Brlin, Brlković, Brlošić, Brložnik, Brljačić, Brljak, Brljan, Brljanić, Brljavac, Brlječić, Brljek, Brljetić, Brljević i dr. I ojkonimi: Brlekovo u Hrv. zagorju, Brlenić kod Jastrebarskog, Brlevo u Bosni, Brlosci u sarajevskome okolju.

Osob. ime BRLOŠ, sačuvano u prez. Brlošić, stvoreno je od kor. morfema **brl-** (uspor. brl-og) i suf. -oš.

BRODLO. — U vrpoljačkome prez. BRODLIĆ (Brodlich) sačuvano je osob. ime BRODLO, jedino naše ime izvedeno od kor. morfema **brod**-iti — gaziti vodu (potok) rijeku po plićaku; ploviti. Kor. morfemu **brod-** dodat je suf. -lo (uspor. Boglo, Čaklo, Muhlo, Radlo).

Domaća su prezimena: Brod, Brodan, Brodanac, Brodanec, Brodanić, Brodanović, Brodar, Brodarac, Brodarec, Brodarić, Brodej, Brodić, Brodilo, Brodnar, Brodnik, Brodnjak, Brodnjan, Brodović, Brodski, Brodulić, Brođan, Brođanac, Brođanec. Ojkonimi: Brod na Savi (Slav. Brod) i Brod na Kupi, Brodarci na prostoru oko Karlovca, Brodarevo u Hercego-

vini, Brodarovec u varaždinskoj okolici, Brodlići blizu Dečana u XIV. st., Brođanci kod Osijeka.

Poljsko je staro ime Brodzisław te Brod, Broda, Brodacz, Brodak, Brodek, Brodz(ek), Brodziesz, Brodzik, Brodzisz, češ. Brod.

BROT. — Petar, Antol i Toma BROTIĆ (Brotich) bijahu kućedomaćinima u Lazancima. Brotić je od osob. imena BROT. Opća im. **brot/broć** je biljka iz koje se dobiva crvena boja (rubia tinetorum). Zbog svoga crvenila prešla je u imenarstvo: nadjenuta je dječaku rumene, crvenkaste puti i vlasi. U scsl. je brošt6, slov. broč. Oblik broć je zbog prijelaska skupa št > ć, ali se održao i brot nakon što je ispao š.

U ARj stoji da su prez. Broćić i Broćović po ocu koga zovu Broćo, a ništa se ne kaže je li Broćo osob. imenom ili prezimenom. Ojkonimi su: Boćanac — dva sela u Crnoj Gori, jedno u ljubuškome kotaru, jedno u okolici Slunja, Broćno — župa u XV. st. u Hercegovini, danas zvana Broćno. Brotno i Brotnjo te Brotnja blizu Gospića, Brotnjani u lici u XV. st., Brotnjice u dubrovačkomie kraju.

BUKVAŠ. — Od njega biva prez. BUKVAŠEVIĆ (Bukvasevich) koje bijaše u Satnici. Dođe od kor. morfema im. **bukv**-a i suf. -āš.

Sadašnja su prezimena u Hrvatskoj: Bukov, Bukovac, Bukovčak, Bukovčan, Bukovec, Bukovečki, Bukovi, Buković, Bukovinac, Bukovski, Bukovšek, Bukva, Bukvašević, Bukveš, Bukvić i dr. Ojkonimi su: Bukov Do u Hrvatskoj u XIV. st., Bukova Glava kod Niša, Bukova Gora kraj Travnika i u duvanjskome kotaru, Bukova Greda blizu Tolise (sjev. Bosna), Bukova Ravan kraj Leskovca u XIV. st., Bukovač u Braničevu u XIV. st., Bukovci u okolici Sarajeva, Bukovčak nedaleko od Siska, Buković oko Benkovca i dr.

Osobno ime Bukovac (Bukov6c6) nalazi se u Deč. hrisovulju.

CRNDA. — U XI. st. u Splitu poznato je osob. ime Crni, zatim slijedi Crneša (1208.), Crneta (1095.), Crnota (1235.), Crnug (1090.) te složenice Crnevit (1235.), Crnoglav (1330.), Crnogujev (XI. st.), Crnomir (XIII. st.), Crnomuž (XIII. st.), Crnoslav (XV. st.), Crnjeg (XIII. st.). Naravski, tada je prid **črn** odnosno imena Čr6ni, Čr6neša, Čr6neta, Čr6nevit6 itd.

Stara polj. imena jesu: Czarnomysł, Czarnotył, češ. Črna, Črnek, Črnoch, Črných te Črnkost, Črnobýl. rus. Černek, Černig, Černyj, Černysa, Černó, ukr. Čornyj, Corniš, Čornjak i Cornobrov, Cornovol, brus. Černec, Černik, Černuha, Černyj, Černyš, Černjak i Černobaj, bug. Černa, Černaj, Černejko, Černik, Černika, Černiš, Černo, slov. Črna, Črne, Črnel, Črni, Črnika.

U popisnici đakovačkih građana nalazi se Martin Črni (Czerni), u Čajkovcima su Filak, Andrić i Matija CRNDIĆ (Czrndich). Prezime je Crndić od osob. imena CRNDA što je izvedeno od prid. **crn**- dodavanjem suf. morfema -da (uspor. Đenda, Ivanda, Šimunda). Također je mogao nastati kraćenjem od navedenih složenih imena.

Suvremena su prezimena: Črnac, Črnadak, Črnak, Črnčec, Črnčević, Črnčić, Črne, Črneka, Črnek, Črnko, Črnjarić i dr. te Crnec, Crnadak, Crnadek, Crnajšek, Crnarić, Crnčan, Crnčar, Crnčec, Crnčević, Crnčić, Crnec, Crnečki, Crneha, Crnek, Crneković, Crnelić, Crnić, Crnko, Cruković i dr. I ojkonimi: Crna Bara u kraju oko Aleksinca, druga blizu Šapca, treća u Banatu, Crna Draga kod Petrinje, Crna Trava kraj Niša, Crnač

i Crneta u mostarskome kraju Crnatovo — četiri sela u Srbiji, Crnčići na prostoru oko Sarajeva, Crnile pokraj Varaždina, Crnkovac kod Siska i dr.

CVEJO. — U ARj su osob. imena Cvija, Cvijan i Cvijo te prez. Cvijanović. U popisno vrijeme u Kućancima je CVEJO Radanović, u Popovcima CVEJO Stanivuk. U oba je primjera pisani oblik Czvejo.

Ime je Cvejo izvedeno kraćenjem od Cvjetimir, Cvjetislav. U njih je prvim članom im. **cvijet.** Ili pak od Cvijetin, Cvijeto, Cvjetan, Cvjetašin, Cvjetko, Cvjetoje, Cvjetoš.

Ojkonimi su: Cvijetović u okolici Slunja, Cvjetkovići u XIV. st. u Hrvatskoj, kod Valjeva su Cvetanovci, blizu Jastrebarskoga Cvetković, drugi je na prostoru pored Siska, nedaleko od Varaždina leži Cvetlin, u kragujevačkome je kotaru Cvetojevac.

CVRK/CVRKO. — U popisnici sela Mikanovaca nalazi se Jakub CVRKOVIĆ (Czverkovich). Zanimljivo je da je 1948. prilikom popisa stanovništva u Mikanovcima našao tek jedan nositelj spomenuta prezimena.

Ovam se ubrajaju današnja prezimena Cvrčić, Cvrk, Cvrkalj i Cvrkušić.

Prezime Cvrković biva od osob. imena CVRK ili njegove odmilice CVRKO. Cvrk je stvarno kor. morfemom **cvrk-** (uspor. cvrkati — cvrljati, pištati, zujati, siktati, od njega je i cvrčati, cvrknut).

ČAJKO. — U popisno vrijeme pored ostalih u Đakovu bijahu nastanjeni Marko i Luka **ČAJKOVAC** (Chaikovacz). Primijetiti je da je u Đakovštini selo Čajkovci, svakako starije, vjerojatno je niknulo u predtursko doba, najkasnije pak u tursko. Prezime je Čajkovac od pos. pridjeva Čajkov izvedena od osob. imena ČAJKO. Dotično je ime od drugoga člana složenih imena Dobročaj, Domačaj, Dragočaj, Dugačaj, (Dlȕgačaj6), Gostičaj, Lizičaj, Ljutičaj, Miličaj, Nasečaj, Njegočaj, Radočaj, Tomičaj, Trebičaj, Vjeročaj. K tomu stara slavenska imena jesu: slov. Dobročajen, ukr. Nečaj, polj. Boleczaj, češ. Bohučejě, Bolečaj, Dobročaj.

Sada su u Hrvatskoj prezimena: Čaja, Čajan, Čajanović, Čajavac, Čajavec, Čajević, Čajić, Čajka, Čajko, Čajkolić, Čajkovski, Čajkušić, Čajsa, Čaljkušić i dr. I ojkonimi: u zaleđu grada Dubrovnika leži Čajkovica i Čajkovići, Čajniče u jugoist. Bosni.

Član -čaj je kor. morfem glag. čaj-ati — čekati koji je zabilježen već u XIII. stoljeću. Nikako nije usamljen. Tako je u scsl. čajati — očekivati, nadati se, također im. čajȕ — očekivanje, rus. čajatь — očekivati, nadati se, polj. czaić sie — pritajiti se, prikrasti se, slov. čajati — čekati.

Čajko može biti odmilicom i od Časlav, stoga se ovo ime ne može isključiti u stvaranju prez. Čajkovac i ojk. Čajkovci. Slog ča-, njegov prvi član, također je od kor. morfema čaj-ati. V. Čaklo.

ČAKLO. — 1702. Franja, Mihalić i Ivan, tri kućne glave, bijahu u Vrpolju nositeljima prez. ČAKLOVIĆ (Chaklovich). Izvedeno je od osob. imena ČAKLO, ono pak od Čak/Čako, odmilice od Časlav. Oblik Čak primio je suf. morfem -lo (uspor. Boglo, Muhlo, Radlo). Ime Čak potvrđeno je 1224., Čakan 1225. Postalo je izvođenjem od Časlav koji je složen od kor. morfema **čaj**-ati i slav- (uspor. slava).

U Hrvatskoj su prezimena: Čak, Čakalić, Čakalo, Čakalović, Čakan, Čakanić, Čaklec, Čaklo, Čaklovac, Čakljec. Ojkonimi: Čakavac — znan tek po nazivu, Čaklovac u okolici Pakraca, Čaklović — dva sela oko Zvornika, Čakovec u Međimurju, Čakovci u istočnoj Slavoniji, Čakovo u Banatu.

Češka su imena Čabud, Čahost, Čamir, Časlav, Částry i polj. Czasław, Czastryj, Czawuj, Czażyr. — V. Čajko.

ČEJO. — Sudeći po broju kućnih glava, na početku XVIII. st. Slobodna Vlast bijaše veće selo u Đakovštini. Među njima bijaše i Vukota ČEJIĆ (Cheich). Dato prez. glasilo je najprije Čehić, no kada je zamuknuo glas h, našao se **j** na njegovu mjestu. A Čehić je od osob. imena ČEHO, stvorena od kor. morfema glag. **čeh**-ati — »odlamati što na sastavu njegovu s drugim čim iz čega je izraslo« (ARj). Jednostavno rečeno: trgati, otkidati, čupati. Njegov je svršeni oblik čehnuti. Oblik čihati je u prijevojnome stupnju sa čehati. U Slavoniji je čihati znan kao čijati (»čijati perje«). Nijesu već dugo u uporabi čehati i čihnuti. Na hrvatskome jugu govori se im. čehulja te njezina inačica čevulja, postala poslije zamukivanja glasa h.

Današnja su prezimena Čehulje, Čehulić, Čehuljić, Čehutić, te Čeić, Čejić, Čeina, Čejna, Čejak, Čejka, Čejović. U XIV. st. bijaše u Šibeniku Čehostević. Ojkonimi: Čehatov kamen — znana po po nazivu seoska međa u Srbiji u XIV. st., Čehovec u Međimurju.

ČENDA. — Na početku XVIII. st. u Forkuševcima bijaše svega osam domova. Na čelu jednoga stajaše Nikola ČENDIĆ (Csendich).

Vrijedno je pripomenuti da je 1201. u okolici grada Zagreba potvrđeno osob. ime Čena. Malo kasnije (1214.) Čehna. Također su stara imena Čeh, Čehac, Čehna, Čehost.

Prezime Čendić stvoreno je od osob. imena ČENDA. Ono od kor. morfema **čen**-uti, tj. čehnuti, — čupati, brati, trgati s pomoću suf. -da. U obliku čenuti zamuknuo je glas h.

U naše su doba prezimena: Čendak, Čendeš, Čendić, Čendo, Čenejkić. Ojkonimi: Čenej u Banatu, u okolici Trebinja steru se Čenići, u Đakovštini Čenkovo.

ČUPA/ČUPO.— U Andrijevcima je zapisan Petar Čupić (Czupich). To je prez. od osob. imena ČUPA/ČUPO, stvarno opće ime. **čupa/čupo** koja označuje čupavu, nepočešljanu, kudravu osobu. Dođe od kor. morfema **čup**-ati.

U XVIII. st. u Splitu je opstojalo ime Čuparić, u Srbiji Čupa, m.

Ovodobna su prezimena: Čup, Čupac, Čupać, Čupahin, Čupak, Čupan, Čupar, Čupec, Čupek, Čupen, Čupić, Čupik, Čupin, Čupina, Čupković, Čupo, Čupor, Čupović. U XIII. st. zabilježeno je u Humu prez. Čupetić.

DEBELI. — Osobno ime Debelja, m., posvjedočeno je u XVI. st. u djelu književnika P. Hektorovića. U naše je vrijeme više prezimena od prid. **debel**- — debeo, npr.: Debelac, Debelak, Debelec, Debelica, Debelić, Debelnik, Debelja, Debeljac, Debeljak, Debeljić, Debeljnik, Debeljuk, Debljak. I ojkonimi: Debelica u knjaževačkom okrugu, Debeli Gaj i Debeli Lug u kragujevačkome, Debeli otok blizu Zadra, Debeljaci u okolici Banje Luke i dr.

U Strizivojni su unijeta u popisnicu sljedeća dvojica: Tomo i Ivan

DEBELIĆ (Debelich). Navedeno je prez. od osob. imena DEBELI, što je stvarno poimenjen određ. oblik prid. **debeli.**

DOKSAN. — Doksan RADELIĆ (Radelich) imao je svoj dom u selu Majaru. Vrijedno je spomenuti da je iste godine (1702.) u selu Vrhovcu, na delničkome području, unijet u popisnicu Doksan Stanivuković. Do sada su jedino poznata ova dva slučaja u cjelokupnome hrvatskome, srpskome i crnogorskom imenarstvu.

Okončak -san nalazi se još u Vuksan (uspor. prez. Vuksanović u đakovštinskome selu Kupini). Budući da je uzorkom osob. ime Vuksan, mora se poći od njega da bi se protumačilo naslovljeno. Smatra se kako je Vuksan nastao od nepotvrđena imena Vuksav promjenom v > n. Dakako, Vuksav biva od Vukslav ispadanjem glasa **l** (uspor. Borisav, Branisav, Dragosav, Ljubisav, Mirosav, Radisav). Analogno ovomu Doksan ishodi od Doksav, ovaj od Dokslav. Složen je od Dok- i slav- (uspor. slava). Član Dok- odnosno Doka/Doko odmilicom je od Dobrimir/Dobromir, Dobrislav/Dobroslav, Dobrivoj i dr. U njih je prvim dijelom dobr- (uspor. Dobar).

Ovamo idu prezimena: Dok, Dokač, Dokanić, Dokić, Dokman, Dokmanac, Dokmanec, Dokmanić, Dokmanović, Doko, Doković, Dokša, Dokšanović, Dokšić. U Plaškome je hid. Dokmanovac, u okolici Delnica selo Dokmanovići, u valjevskome kraju Dokmir.

DRAŽO. — Osob. ime Dražo zapisano je u XIII. st. u jednoj srp. ispravi, inačica Draža u XIV. st. Na hrvatskome prostoru tek 1702. u selu Čenkovu gdje je zapisan mještanin DRAŽO Trnić (Draso Trnich). Imenski oblik Dražo postao je od prid. **drag-** i suf. morfema -jo. Suglasnički skup g+j > ž.

Uza nj idu imena Dražac, Dražaj, Dražan, Draže, Dražen, Dražeta, Dražilo, Dražoje, Dražuj, Dražul, Dražut te prezimena Dražan, Dražančić, Dražanović, Draženić, Draženović, Dražetić, Dražević, Dražić, Dražin, Dražojević, Dražović. Ojkonimi su: Dražanovac u topličkom okrugu, Dražanj u beogradskome, Draželja na Kosovu, Draževina — tri sela u Crnoj Gori, Draževo i Dražin Do u Hercegovini i dr.

GALETA. — Peja GALETIĆ (Galletich) življaše u Mikanovcima. Ovdje je pripomenuti da je u Gorjanima bilo prez. Galovac, u Vrpolju Galović. Oba zadnja potječu od osob. imena Gal ili njegovih izvedenica Gala/Gale/Galo. Stari prid. **gal** znači: crn, mrk. U Hercegovini, južnoj Bosni i kopnenoj Dalmaciji i sada mladiću crne kose i puti daje nadimak Gale/Galo, a crna ovca je »gala«.

Ime Gal posvjedočeno je u XIV. st. Od njega je GALETA dodatkom suf. morfema -eta, od Galeta pak prez. Galetović.

Prezimena su u Hrvatskoj: Gal, Galac, Galaić, Galak, Galan, Galar, Galas, Galaš, Galašić, Galatović, Galavić, Gale, Galec, Galečić, Galek, Galeković, Galenić, Galenko, Gales, Galeš, Galeša, Galešić, Galeta, Galetić, Galetin, Galetović, Galičević, Galičić, Galić, Galik, Galin i dr. Ojkonimi su: Gal pokraj Užica, Gala u Sinjskoj krajini, Galac u mostarskom kraju, Galac na području oko Kragujevca, Galdovo blizu Siska, Galečić u Popovu Polju, Galetin Grob u beogradskome kotaru, Galezova Draga kraj Jastrebarskog, Galičić u kraju oko Travnika i dr.

Još su stara imena Galac, Galeša, Galica, ž., Galija, m., Gališa.

GARMAN. — Gorjansko prez. »Garmanovich« čitam GARMANOVIĆ jer ne mogu prihvatiti oblik Germanović ili Grmanović. U njemu je očuvano osob. ime GARMAN. Nastalo je od im. **gar-** čađa, crnoća (uspor. gar-av, gar-aviti, gar-ež). Kor. morfem **gar** stoji u prijevojnome stupnju s **gor**-jeti. Imenici **gar** dodan je suf. morfem -man (uspor. Dabran, Desman, Durman, Kotroman, Radman, Rudman).

Ovdje idu prezimena Garac, Garača, Garačić, Garaj, Garajski, Garasić, Garašić, Garica, Garičević, Garić, Garilović, Garinjec, Garković, Garkuša. I ojkonimi: Gor u Srbiji u XIV. st., u naše doba u smederevskom okrugu, Garani u XIV. st. u Srbiji, Garanovo Brdo i Garaši oko Kragujevca, Garčin u kraju oko Slav. Broda, Gare i Garevac kod Tuzle, Garešnica blizu Bjelovara, Garevac u banjalučkome kotaru, Garevo u mostarskome i dr.

GVOZDEN. — Žiteljem sela Hrkanovaca bijaše GVOZDEN Vuković (Vukovich), a Slobodne Vlasti Marijan GVOZDENOVIĆ (Marian Gvozdenovich). Dakle, poimenjen je gradivni prid. **gvozden.**

Ime Gvozden zabilježen je u XVII. st. u srp. ispravi, vjerojatno tada Gvozda, Gvozdena i Gvozdenija. Hrkanovački je podatak prvi u Hrvatskoj. Staro je ime Gvozdij (XIV. st.).

Prezimena su: Gvozdanić, Gvozdanović, Gvozden, Gvozdenac, Gvozdenčević, Gvozdenica, Gvozdenov, Gvozdenović, Gvozdić, Gvozdin, Gvozdinić, Gvozdrik, Gvožđak. Ojkonimi: Gvozdanska u kraju oko Virovitice, Gvozdević u tuzlanskome kotaru, Gvožđani kod Sarajeva, Zagvozd u Imotskoj krajini. — U Hrvatskoj je povijesna gora Gvozd.

HROMICA. — »Hromicza Mikich« nalazi se među popisanim mještanima sela Trnave. Čita se HROMICA Mikić. Budući da su popisivane jedino kućne glave, najstariji muškarci, odatle je zaključiti da je dotično ime nosila muška osoba. Hromica potječe od prid. **hrom-** i suf. morfema -ica. Motivirano je po tjelesnome nedostatku, kako se to nerijetko činilo u tijeku ranijih stoljeća.

Na jednome stećku u Bosni u XIV. st. uklesano je osob. ime Hramko. Kor. morfem **hrom-/hram-** stoje u prijevojnome stupnju (hrom:hramati, odnosno Hromica:Hramko). Sada su u Hrvatskoj prezimena: Hrom, Hromaček, Hromačić, Hromadžić, Hromalić, Hromeček, Hromek, Hromić, Hromik, Hromin, Hromir, Hromiš, Hromot te Rom, Romac, Romčević, Rome, Romek, Romić, Romov, Romović, Rončević i dr. U ovih je zamuknuo početni glas **h**. Pripomenut ću kako je prez. Hromić iz XV. st., Hromčević iz XVIII. U varaždinskome je okrugu ojk. Hromec.

JABUKO. — Odiskona u nas jabuka raste svagdje i podosta je imenotvornom. (Nije slučajna česta izreka: lijepa kao jabuka; rumena kao jabuka; ukusna kao jabuka). Od nje je nekoliko ojkonima, i to: tri sela u Srbiji zovu se Jabučje, desetak sela na prostoru hrvatskoga ili srpskoga jezika zovu se Jabuka, Jabučje je kod Beograda, zatim kraj Smedereva i Kragujevca, Jabukovac u Crnoj Gori, u krajinskome, aleksinačkome, niškome i petrinjskome kotaru, Jabukovo — dva sela oko Vranja. Prezimena su: Jaboka, Jabučanin, Jabučar, Jabuka.

U popisnici je Ivan JABUKOVIĆ (Jabukovich) iz Čajkovaca. To čajkovačko prez. biva od osob. imena JABUKO. Opća je im. **jabuko** najstariji oblik sadašnje im. jabuka. K tomu, jabuko pripadaše sred. rodu.

KABLAR. — Na početku popisa kućnih glava sela Kešinaca nalazi se KABLAR Stojanović. Dato je ime donekle neobično, no držim kako je nadjeveno prema izgledu njegova nositelja, tj. sličnošću s kablom njegova tijela ili samo glave. Otpada pomisao da je možda ovdje opća im. kablar koja označuje mušku osobu što ozrađuje kablove. Kada u rijetkim primjerima to popisivatelj i čini, postupa ovako: Mato Franković desetnik (Matto Frankovich deszetnik). A kešinačka popisnica počinje ovako:

»Nomina incolarum: Matto Vuianovich, Kablar Sztoianovich, Marin Diakovich ...«. Uz to 1414. bilo je u Hrvatskoj pribilježeno prez. Kablović. Moglo je nastati samo od osob. imena Kabao. U naše su vrijeme u Hrvatskoj još prezimena: Kablanović, Kablar, Kablarević, Kablarić, Kablina, Kablinović, Kabljanac. Ojkonimi: Kablar kod Požarevca i Zagreba, Kablarac u staroj srp. državi, Kablići — dva sela u okolici Travnika, Kablovi u okolju Banje Luke. Potom je planina Kablar blizu Čačka i brdo u rudničkome okrugu.

KEDATA. — U Budrovcima bijahu najbrojniji nositelji prez. KEDATIĆ (Kedatich). Kućnim domaćinima su tada: Mato, Matkijaš, Ivan i Mato. Dotično je prez. od osob. imena KEDATA, ž. Izvedeno je od tur. **ked**-i — mačka uz pomoć suf. morfema -ata.

Iščeznulo je prez. Kedatić. U naše su doba Kedačić i Kedić.

KEL. — Ime se KEL nalazi u prez. KELIĆ (Kellich) zabilježenu u Forkuševcima. Njegovim nositeljem bi tek jedan domaćin, sada ih je više po Slavoniji i izvan nje. **Kel** je općom imenicom, stoji namjesto **kelj** — klija, tutkalo. Primljena je iz kajk. narječja, odatle glas **e** mjesto **a** te **l** mjesto **lj**. U štok. je kalj od psl. kor. morfema kъl-. Od osnove kel-je im. kelava — vrsta sira. Po njemu prez. Kelava i Kelavić. U Imotskoj krajini i njezinoj okolici bjeličastu se mladiću davao prišvarak Kelan, Kelava i Kele.

Još su prezimena Kelin, Kelinčić i Keliš.

Naziv sira kelava te prez. Kelava, Kelavić i nadimci Kelan, Kelava i Kele poznati su u južnim (štokavskim) krajevima, što navodi na zaključak da je pored kor. morfema **kъl**- kao prijevojni stupanj stajao **kel**-.

Pored osnovnog oblika **Kel** vjerojatno se rabile i odmilice KELA/KELO.

KLAB. — Netragom nesta prez. KLABIĆ (Klabich) što bijaše upisano u Perkovcima (Starim). Samo se jedno domaćinstvo tako prezivalo. Svakako je prez. Klabić izvedeno od osob. imena KLAB, i vjerojatno je kako su opstojale njegove odmilice KLABAR/KLABO.

U hrvatskome jeziku nema kor. morfema klab- doli u navedenome prezimenu. Među češkim imenima nalazi se osob. ime Klába, ž., stvoreno od kor. morfema **kláb**- — ositi — klepetati, brbljati, blebetati. Od njega je učinjen postverb. klábos — brbljanje. Usporednica je u lit. kalbėti, slovač. blabosit' — brbljati, mlatiti praznu slamu.

Akoli je popisivač točno zabilježio naslovljeno prezime te ako ono nije doživjelo kakvu glasovnu promjenu, onda je očito isti kor. morfem u njega i češ. imena.

KRETON. — Budrovačko prez. KRETONIĆ (Kretonich) opstoji i danas u matičnome selu. U popisno doba opstojaše tek jedna obitelj što je nosila ovo prezime. S njime su suvremena prezimena Kret, Kretak,

Kretanović, Kretek, Kretić. Prez. Kretonić nastalo je od osob. imena KRETON, ovo od kor. morfema **kret**-ati (se) i suf. -on (uspor. Bilon, Budon, Dabron, Dragon, Krakon, Milon).

KRNJADAC. — U Drenju je KRNJADAC Ivaković (Krnyadacz Ivakovich), ali i Nikola KRNJADAC. Tako je KRNJADAC osob. imenom i prezimenom. Također je u Đakovu Marijan Krnić. Osobno ime Krnjadac stvoreno je od prid. krn-/krnj- i suf. morfema -(j)adac. Pridjev krn/krnj označuje osobu kojoj nedostaje koji ud, stvarno kljastu, sakatu osobu.

U nas su stara osobna imena: Krna, Krne, Krnac, Krniša, Krnuj, Krnul, Krnja, Krnje, Krnjavac, Krnjeta. Češka su Krn i Krně. Naša su stara prezimena: Krnarutić, Krnčević, Krnčić, Krnić i Krnjac, Krnjar, Krnjej, Krnjejević, Krujić. Ukrajinsko prez. je Krnouk. Suvremenih je naših prezimena više, među njima su: Krnac, Krnač, Krnaić, Krnajac, Krnajić, Krnajski, Krnata, Krnc, Krndić i dr. te Krnjača, Krnjaja, Krnjajić, Krnjak, Krnjaković, Krnjašić, Krnjić i dr. Ojkonimi su: Krnjača — karaula nedaleko od Kruševca, Krna Jela u Hercegovini, Krnavska Jaruga u kragujevačkome okrugu, Krneta oko Banje Luke, Krnežići u zagrebačkoj okolici i dr. te Krnjača — karalula nedaleko od Kruševca, Krnja Jela u bihaćkome kotaru, Krnja Reka blizu Požarevca, Krnjaš — dio grada Vinkovaca, Krnješevci u Srijemu i dr.

KRNJAK. — U Perkovcima (Starim) živio je Blaž Krnjaković (Blas Krnyakovich), u Čajkovcima Marijan Krnjaković (Marian Kornyakovich). Dakako, u pitanju je isto prezime, i to KRNJAKOVIĆ. Postalo je od osob. imena KRNJAK, ono od prid. **krn-/krnj-** i suf. morfema -ak/-jak. — V. Krnjadac.

KURTEŠ. — Samo je u Budrovcima pribilježeno prez. KURTEŠOVIĆ (Kurtesovich). Nastalo je od osob. imena KURTEŠ, ono od tur. Kurtvuk.

Uz to su prezimena: Kurt, Kurtak, Kurtalj, Kurtanjek, Kurtek, Kurteš, Kurtić, Kurtović i dr.

KUZAN. — Vrbičko prez. KUZANOVIĆ (Kuzanovich) poteklo je od osob. imena KUZAN. Bit će da je od tur. **kuz**- -udarac i suf. morfema -an.

Sadašnja su prez. Kuz, Kuzbalić, Kuzek, Kuzelić, Kuzelin, Kuzelj, Kuzija, Kuzik, Kuzlić i dr.

LIZAT. — Popis kućnih gospodara u Lazancima donosi svega nekoliko osoba. S njima je i Tomo LIZATIĆ (Lizatich). Budući da su sadašnja prezimena Lizačić, Lizak, Lizatović, Lizočić, Lizot, Lizović, Lizunov, to se sigurno može ustvrditi da je Lizatić od osob. imena LIZAT, ne od žen. Lizata.

Lizat je izveden od kor. morfema **liz**-ti — listi uz pomoć suf. morfema -at (uspor. Bracat, Hinat, Ljubat, Milat, Mislat, Obrat, Rudat, Surat, Vagat) ili kraćenjem od Lizičaj, Lizislav.

U čes. imenarstvu su Liza, Lizal i Lizna.

LUN. — U Deč. hrisovuljama stoji osob. ime Lun, staro rus. je Lunik i Lun6k-, ukr. Lun6, češ. Lún i Luník. Pridružuje im se hrv. LUN očuvano u prez. LUNIĆ (Lunich) što je zabilježeno u Levanjskoj varoši. Osob. ime Lun stvarno je kor. morfemom im. **lun**-a — mjesec na nebu. Riječ je naslijeđena iz psl. jezika.

Prezimena su u Hrvatskoj: Luna, Lunarić, Lunc, Lunić, Lunka, Lunko, Lunović. U XIV. st. zabilježeno je prez. Lunan. U kraju oko Požarevca stere se selo Lunak, u krajinskome Lunka.

LJUTI. — Stjepan LJUTIĆ (Stepan Lutich) je u popisnici đakovačkih muških glava. Prez. Ljutić ishodi od osob. imena LJUTI, u stvari poimenjena odred. pridjeva **ljuti.** Ili je stvoreno kraćenjem od starih složenica Ljutičaj, Ljutomisal, Ljutoser, Ljutostrah, Ljutovit. S njime idu izvedenice Ljutiša i Ljutko.

Češka su imena L'utobor, L'utohněv, L'utomil, L'utomir, polj. Lutobor, Lutogniew, Lutomir, Lutomys, Lutosław, Lutożyr, luž. Lutbor, slov. Ljutomir te Ljutič, Ljuta i Ljutica.

Prezimena su naša: Ljut, Ljuta, Ljutak, Ljutić. Ojkonimi: Ljutača u Lici, Ljutena u topličkom okrugu, Ljutice — dva sela u Srbiji (u šabačkome i užičkom okrugu), Ljuti Dolac u zap. Hercegovini, Ljutova kod Sarajeva i u topličkome okrugu, Ljutovnica u okolici Rudnika.

MEDAN. — Na jednome bosanskome stećku urezano je osob. ime Medana u XV. st. Muški parnjak je sačuvan u gorjanskome prez. MEDANAC (Meddanecz). Isto je od im. **med-** i suf. morfema -anac.

Stara osob. imena jesu: Meda, ž., Medilo, Medko, Medna, Medoč i Medulin. Prezimena su Medačić, Medaković, Medan, Medanić, Medar, Medarević, Medenica, Medić, Medković, Medojica, Medonić, Medošić, Medošević, Medović, Medunić, Medunović. Ojkonimi su: Medačevo u Hrv. zagorju, Medak u okolici Gospića, Medakovići, Medari i Medarica u Gorskome kotaru, Medanići u kraju oko Gacka, Medarevac — dva sela u Srbiji u XIV. st., Medenac kraj Bos. Petrovca, Medena blizu Trogira, Medinac u kragujevačkome i požeškome kotaru (u Srbiji), kod Virovitice su Medinci, kraj Bugojna leže Medini, Medov Dolac u Imotskoj krajini i dr.

MEDAR. — »Jakub Medarovich«, dakle Jakub MEDAROVIĆ, unijet je u popis u Beketincima. Prezime je izvedeno od osob. imena MEDAR, a Medar od im. **med-** i suf. morfema -ar (uspor. Črnar, Lucar, Lukar, Mišar, Vučar). — V. Medan.

MEDUN. — Obitavahu u Vrpolju Mihalj i Mato MEDUNOVIĆ (Mihally, Matto Medunovich). Nositelji dotičnoga prezimena otada su neprekidno do sada u Vrpolju. Njihovo je prez. poteklo od osob. imena Medun, ono od im. **med-** i suf. morfema -ūn (uspor. Ljubun, Kračun, Krasun, Milun, Orkun, Stojun). — V. Medan.

MLAĐAN. — U ARj je navedeno osob. ime Mlađan koje služi i za prezime. Zabilježen je 1906. Međutim osob. ime MLAĐAN čuva se u prez. MLAĐANOVIĆ zapisanom u Levanjskoj varoši u obliku Mlagyanovich. Ime Mlađan postaje od prid. **mlad-** i suf. morfema -jan. Skup d+j > đ.

Ovdje dođu imena: Mlada, Mladan, Mladen, Mladin, Mladjen, Mladna, Mlađa, Mlađen. Također prezimena: Mladenić, Mladenkin, Mladenković, Mladenov, Mladenovac, Mladenović, Mladetić, Mladina, Mladinić, Mladinović, Mladunčić, Mlađan, Mlađenović. I ojkonimi: Mladenino u okolici Kragujevca, Mladenovica kraj Kruševca, Mladeškovci i Mladoševci kod Travnika, Mladenac u okolici Knjaževca, Mladenovac Gornji i Donji, Mladenovo kod Tuzle.

MRKALJ i **MRKALJUŠ.** — Na popisu u Ivankovu najzadnji je

Božo MRKALJUŠIĆ (Boso Markalusich). Prezime proishodi od osob. imena MRKALJUŠ, dati pak oblik od MRKALJ, ovaj od prid. **mrk-** i suf. morfema -alj (uspor. Dobralj, Hodalj, Hudalj, Pačalj, Radalj, Žitalj).

Kor. morfem mrk- > mrč- dolazi u složenici Mrčimer, zabilježenoj u Splitu 1411., potom ime Mrkoje. Sadašnja prezimena jesu Mrkailo, Mrkajić, Mrkalić, Mrkalj, Mrkasović, Mrkat, Mrkela, Mrkelja, Mrkeš, Mrkić, Mrkinić, Mrklečić, Mrklić, Mrklin, Mrkloš, Mrkljavić, Mrkobrad, Mrkočević, Mrkonić, Mrkonjić, Mrkošević, Mrković, Mrkša i dr. Ojkonimi: Mrkalji u Hercegovini, Mrkeljino Brdo kod Banje Luke, Mrkodo u okolici Travnika, Mrkojevići u Crnoj Gori i u kraju oko Sarajeva, Mrkonja pokraj Vranja, Mrkonjići u sarajevskome kotaru, Mrkoplje u Požeškoj kotlini i dr.

MRKO. — Đuro MRKOV sin (Gyuro Merkov szin) čita se u popisnici sela Budrovaca. Osob. ime MRKO biva od prid. **mrk-**. Ujedno je to primjer jednoga od nekolikih patronima u Đakovštini nakon turskoga povlačenja iz Slavonije. U požeškome selu Mihaljevcima zabilježeno je prez. Mrković (Merkovich). — V. Mrkalj.

MUMA/MUME/MUMO. — Budrovčanin je i Šima MUMIĆ (Sima Mumich). Prezime je stvoreno od osob. imena MUMA/MUME/MUMO, a to ime od onomatop. glag. **mum**-iti — mumljati, mrmljati.

S njime su prezimena Mumalo, Mumčić, Mumelaš, Mumičić, Mumlek i ojkonimi: Mumali i Muminovača u Hercegovini, Mumiša kraj Travnika, Mumlan u Istri u XIII. st.

OGNJAN. — U jednoj srpskoj ispravi iz XIV. st. stoji osob. ime Ognjan. U Hrvatskoj je očuvano u prez. OGNJANOVIĆ zabilježenu 1702. u Ivanovcima. U popisnome je listu: Dmitter Ognanovich. Izvedeno je od osob. imena OGNJAN koje je stvoreno od kor. morfema **ognj-** (uspor. oganj) i suf. -an.

Osim Ognjanović u Hrvatskoj su još prezimena Oganec, Oganj, Ogenj, Ognančević, Ognanovac, Ognić, Ognjačević, Ognjan, Ognjanac, Ognjanec, Ognjanov, Ognjanovac, Ognjatović, Ognjen, Ognjenčić, Ognjenović. U zagrebačkome je okrugu selo Ognjanovci.

PAPRAK. — Prvi je na popisnici u Forkuševcima Ilija PAPRAKOVIĆ (Ilia Paprakovich). Ovomu se prezimenu izgubio svaki trag, a nije ni drugdje zabilježeno. Postalo je od osob. imena PAPRAK koje dođe od kor. morfema **papr-** (uspor. papar < lat. piper) i suf. morfema -ā k.

S njime su još prezimena: Paprica, Paprić, Paprika.

PRERAD. — Osobno je ime Prerad zapisano u starijemu srpskom spomeniku, u Hrvatskoj je pak sačuvano u prez. PRERADOVIĆ koje bijaše u Levanjskoj varoši (Sztoich Preradovich). Došlo je od imena PRERAD, složena od prijedl. **pre-** i prid. **rad-** — radostan, veseo.

U ARj stoji kako je ovo prez. bilo poznato u XVII. st. u Hrvatskoj.

Staro je prez. Preradojević, suvremeno je Prerad i Preradović. U banjalučkome je kraju selo Preradi. — V. Radanja.

PRIJAK. — Stanovnikom sela Čenkova za vrijeme popisa bijaše Radivoj PRIJAKOVIĆ (Radivoy Priakovich). Njegovo prez. dolazi od osob. imena PRIJAK koje znači isto što i prijatelj. Nalazi se u Deč. hrisovuljama, u čenkovačkome prezimenu i na hrvatskoj strani.

S njime su stara imena Prija, ž., Prijan i Prijatelj. Češka su Přietel i Přieta. Prezimena su: Prijaković, Prijan, Prijanović, Prijatelj, Prijatka, Prije, Priječ, Prijić. I ojkonimi: Prijaci i Prijani u travničkome kotaru, Prijakovci u banjalučkome, Prijanovići kraj Užica, Prijatović i Prijatovići u srednjovjek. Srbiji.

PRIJEŠ. — Prvi je na popisnoj listi u Bračevcima Srđa PRIJEŠOVIĆ (Szrdia Priesovich). Dato je prez. od osob. imena PRIJEŠ, odmilice od Prijatelj.

Staro češ. ime je Přieš.

U kraju oko Tuzle leži selo Priješnica. V. Prijak.

PRODAŠIN. — Osob. ime Prodaša zabilježeno je 1386. u Šibeniku. Isto je znano i u starome češ. imenarstvu. Najčešće je pak Prodan. Potvrđeno je u Splitu u XI., u Zadru u XII., u XIII. u Dubrovniku. I Prodan i Prodaša bijahu zaštitnim imenima. Da bi se ustavilo umiranje djece, tada je jedno (trenutno najstarije) tobože prodavano kojemu čovjeku, ali je i dalje ostalo u roditelja. Na takvu »prodajnome« obredu (svojevrsnu krštenju) nadjenuli bi mu ime Prodan ili Prodaša, odnosno Prodana, Prodanija. Time kao da dalje to dijete ne pripadaše svojim roditeljima, stoga i smrtnost morala prestati.

U Đakovu su popisana prezimena PRODAŠIĆ (Prodasich) i PRODAŠINAC (Prodasinecz). Prodašić biva od osob. imena Prodaša, Prodašinac pak od PRODAŠIN. Dakako, Prodašin je stvoren od kor. morfema **prod**-ati i suf. -ašin.

Ovdje su prezimena: Prodan, Prodančić, Prodanić, Prodanov, Prodanović i Prodanovski. Ojkonimi su: Prodajnica kod Šibenika, Prodanići pored Dubrovnika, Prodanovci — bivše selo u rudničkome kotaru, Prodanovići u sarajevskome.

Dodajem da su popisom također posvjedočeni: Prodan Marić i Prodan Živković u Popovcima.

Također je u Šibeniku 1386. potvrđeno ime Protko, odmilica od Prodko.

RADANJA. — Glavom kuće u Kućancima bio je RADANJA Bošnjak (Radanya Bosnyak). Ime je postalo izvođenjem od Radimir, Radislav, Radivoj, Radmil, Radomer, Radonjeg, ili izravno od prid. **rad-** — radostan, veseo dodavanjem suf. morfema -anja.

Pridjev **rad** je veoma imenotvornim u domaćemu imenarstvu. Između inih evo nekolikih: Rada/Rade/Rado, Radac, Radača, Radak, Radalj, Radaman, Radan, Radanek, Radaš, Radat, Radeč, Radek, Radel, Rademan, Radič, Radij, Radik, Radikovin, Radin, Radinoj, Radis, Radiša, Raditin, Radlo, Radoj, Radok, Radon, Radonja, Radoš, Radovin, Radun i dr. Jednako su brojna prezimena i ojkonimi. Prezimena jesu: Rada, Radač, Radačić, Radak, Radaković, Radalić, Radalj, Radan, Radančević, Radanić, Radanović, Radas, Radasović, Radatović, Radečić, Radeljević i dr. Ojkonimi: Radačić blizu Kladnja, Radačići u fočanskome i rogatičkome kotaru, Radakovac pokraj Foče, Radakovina u kraju oko Sarajeva, Radalj u Podrinju (u Srbiji) i okolici Bugojna, Radanovci kod Livna, Radatovići u Žumberku i dr. — Pored Levanjske varoši diže se brdo Radanovac.

U Đakovštini popisom su potvrđeni još: Radić Vukomanov sin (Svetoblažje), Radman Novaković (Hrkanovci), Radonja Posavac (Beke-

tinci), Radonja Milaković (Majar), Radonja Mirković (Čenkovo), Radoša Radanović (Majar), potom prezimena: Radanović (Đakovo, Kućanci), Radlovac (Đakovo), Radomanović i Radniković (Bračevci), Raditić (Povučje). V. još Prerad.

RDILO. — Prezime »Erdilich« iz Strizivojne čitam RDILIĆ. Izvedeno je od osob. imena RDILO, ono pak od osnov. morfema **rdi**-ti se — ljutiti se. Značilo bi: onaj koji se ljuti.

RUHA/RUHO. — »Grgo Ruchovich«, tj. RUHOVIĆ, nalazi se među kućnim glavama u Budrovcima. Prezime potječe od osob. imena RUHA/RUHO koje je izvedeno kraćenjem od Rudigost ili kojega još nepoznata imena gdje je prvi član prid. **rud-** — crven ili pak od bilo kojega nesložena imena od ovoga pridjeva. Prilikom kraćenja ostao je okrnjak Ru-, njenu je priključen suf. morfem -ha/-ho, kako je u *Roho (ojk. Bohovo) < Bogomir, Bogoslav, imenu Raho (danas prez. Raos) < Radigost, Radimir, Radislav, Radivoj i dr.

Ovamo spadaju Rudal, Rudan, Rudat, Rudeš, Rudin, Rudina, Rudmila, Rudn6o, Rud6o, polj. Rudzisław, češ. Rudko, Rudeš, Rudil, Rudislav, Rudiš, Rudman, Rudnik, Rud6ko, brus. Rudak, Rudka, Rudnik, Rudyj, rus. Ruda, Rudel6.

U Deč. hrisovuljama je osob. ime Ruhota i prez. Ruhojević, svakako izvedeno od imena Ruhoj.

U Hrvatskoj su prezimena Ruha, Ruhek, Ruhovski, Ruhta te Rud, Ruda, Rudački, Rudaj, Rudak, Rudaković, Rudan, Rudančić, Rudanec, Rudanović, Rudar, Rudaš, Rudec, Rudej, Rudek, Rudelić, Rudeš, Rudež, Rudić, Rudman, Rudolj, Rudović i dr. Ojkonimi su: Rudanci u Crnoj Gori, Rudanka kraj Doboja, Rudava u staroj srp. državi, Rudeći na Pelješcu. U Marindolu, u karlovačkoj okolici, nalazi se izvor Rudak.

ŠKRLET/ŠKERLET. — Satničko prez. »Skerletovich« može se čitati ŠKRLETOVIĆ i ŠKERLETOVIĆ. Došlo je od osob. imena ŠKRLET/ŠKERLET. U knjiž. jeziku je im. **skerlet** — »crvena (svilena) tkanina« < tal. scarlatto — skrlatan, skrletne boje; skrletna tkanina. Ime je motivirano crvenom bojom lica i vlasi njegova nositelja.

SOČKO. — U Perkovcima (Starim) sada obitava više nositelja prezimena SOČKOVIĆ, 1702. u popisnici se našao jedino Jakša Sočković (Jaksa Sochkovich). Nije sumnje da je prez. došlo od osob. imena SOČKO, izvedena od kor. morfema **soč**-iti (uspor. soč-an, soč-ina, sok).

U okolici Gradačca (u Bosni) prostire se selo Sočkovac, u Kruševskome pomeniku ubilježen je zemlj. naziv Sočnice, u kraju oko Foče jesu Sočani i Sočevići, blizu Dvora na Uni nalazi se sočanica, druga je pokraj Dervente, kod Metkovića je Soče i Sočina. Prezimena su: Soča, Sočac, Sočan, Sočanac, Sočarić, Soče, Sočec, Sočen, Sočev, Sočnić, Sočnik, Sočo. Prezime Sočev (u okolici Koprivnice) potvrdom je osob. imena Soče/Sočo, jer je prid. Sočev od njega stvoren.

STARAC. — Donekle neobično osobno ime. Međutim u popisu su: Starac Blažić (Sztarecz Blasich, Slatinik), Starac Mišarović (Sztarecz Miszarovich, Vrpolje) i Starac Vukoman (Sztarecz Vukoman, Slobodna Vlast). Osim imenske službe Starac biva i prezimenom. Nalazi se u Slobodnoj Vlasti, Mikanovcima, Kešincima i požeškome selu Jakšiću.

Dodajem kako je prez. Starac u Hrvatskoj potvrđeno 1490. U naše

doba jesu Staraček, Staraj, Starček, Starčević, Starčić, Starčina, Starek, Starešić, Starešina, Starešinić, Starević, Starić, Starina, Starinec i dr. I ojkonimi: Staraj u okolici Buzeta, Starče u Crnoj Gori, Starčević pokraj Gradačca (u Bosni), Starčevljani u bjelovarskome kotaru, Starčevo u požarevačkom okrugu, Starčići kod Rogatice, Starc pokraj Konjica i dr.

U Đakovštini je opća im. **starac** postala osobnim imenom.

Stara češ. imena jesu Staroch i Starosta, rus. Staryj, ukr. Starodum i Starosta.

STEGA/STEGO. — Popisivačeva je ruka u Vrpolju pribilježila: Gyuro Stegich. Budući da on uglavnom piše **s** za glas **š** (kako je u mađ. pravopisu), dotično bi se prez. čitalo Štegić. Bit će kako je ovdje omaškom ispalo slovo **z** u skupu sz=s (također prema mađarskome). Po tome bi pisani oblik bio »Sztegich«, tj. STEGIĆ. Oslanjam se na činjenicu što ne mogah nigdje naći prez. Štegić, dok nositelji prez. Stegić žive u Breznici (Đakovačkoj), u okolici Petrinje i Tijesnome kraj Šibenika te Bosanskoj Krupi. U okolici Prnjavora je selo Stegić. 1347. u Zadru se u jednoj ispravi našao nadimak Steginja. Također su sadašnja prezimena: Stegnaja, Stegnajić, Stegne, Stegnišek, Stegnjajić i Stego.

Osobno ime STEGA/STEGO postalo je od kor. morfema nepotvrđena iter. **steg**-ati koji se pretpostavlja zbog impf. stegavati (uspor. im. stegavka i glag. stegnuti). Glag. stegati znači isto što i stezati.

SVALINA. — U Hrvatskoj ne opstoji prez. Svalinović. Petar SVALINOVIĆ (Peter Svalinovich) našao se među kućnim glavama u Piškorevcima. Prezime je izvedeno od osob. imena SVALINA koje biva od kor. morfema **sval**-iti — i suf. morfema -ina. Svalina označuje krupna, svaljena čovjeka (uspor. izreku »krupan kao od brijega odvaljen«).

U naše je vrijeme Svalina prilično raširено prezime i pretežito u južnim krajevima. Uza nj ide Svaljuk. U Sinjskoj krajini, u selu Trilju, diže se brdašce Svalinova Gradina blizu zaseoka Svalina.

SVILAN. — Zapisan je u Đakovu Andria Svillanovich, u Trnavi Sima Svillanovich. Dakle Andrija i Šima SVILANOVIĆ. Od osob. imena SVILAN stvoreno je dato prezime. Ime je Svilan od im. **svil**-a i suf. morfema -an.

U suvremenom imenaru opstoje osob. imena Svilan, Svilana, Svilenko i Svilenka. A prezimena su Svilac, Svilan, Svilanić, Svilanović, Svilar, Svilarević, Svilarić, Sviličić, Svilić, Sviligoj, Sviliković, Svilišić, Svilković, Svilokos, Svilov, Svilović.

Pripomenuti je kako je prez. Svilačić pribilježeno u Obrovcu 1323., a im. **svila** u Dubrovniku 1254.

Ojkonimi su: Svilaj blizu Slav. Broda, Svilajići pokraj Niša, Svilajinac u Srbiji 1132., u naše vrijeme Svilajnac, u moravskome je okrugu Svilajnica, Svilar i Svilouha u staroj srp. državi, Svilana nedaleko od Pleternice, Sviloš blizu Iloka.

U staroj srp. državi zabilježeno je osob. ime Svilon. U djelu hrv. književnika P. Kanavelića nalazi se ime Sviloslav.

ŠIRA/ŠIRE/ŠIRO. — U selu Drenju življaše Nikola ŠIRIĆ (Sirich). Ovo je prez. od kor. morfema **šir**- (uspor. širina, širiti, širok).

Kor. morfem **šir**- davna je u imenarstvu. Tako je osob. ime Širav u XI. st., Širola u XII., Širan u XIV., potom Širak u XVIII.

S njima su prezimena: Šir, Širaić, Širajčić, Širaković, Širan, Šira-

nović, Širbok, Širca, Širceli, Širec, Širić, Širinić, Širjan, Širko, Širković, Širok, Široka, Široki, Širokić, Šjrola, Šironja, Širović. Jednako ojkonimi: Širac u okolici Valjeva, Širaja na prostoru oko Brčkoga, Širalije u Crnoj Gori, Širanovićev Breg — dio sela Kalinovca blizu Samobora, Širine kod Pitomače i Srijemske Mitrovice, Širinci u kraju oko N. Gradiške, Širinići u fočanskome kotaru, Široli u riječkome i dr.

ŠIVER. — Sada u Vrpolju žive nositelji prez. ŠIVERIĆ. U popisno doba bijahu kućnim glavama Filak i Ivan Šiverić (Siverich). Ovo vrpoljačko prez. biva od osob. imena ŠIVER koje je stvarno kor. morfem glag. **šiver**-iti — letjeti polagano. Sva je prilika kako je taj glag. izveden od nepotvrđene im. šiver, a značila bi »polagan lijet«.

Glag. šiveriti nalazi se u jednome djelu hrv. književnika I. Đurđevića. Navedeno pak prezime drugom je njegovom potvrdom.

ŠOKAT. — U Deč. hrisovuljama nalazi se osob. ime Šok. Uza nj je mikanovačko prez. ŠOKATIĆ (Sokatich). Ono je od osob. imena ŠOKAT, izvedena od oblika Šok s pomoću suf. morfema -at (uspor. Bracat, Himat, Ljubat, Milat, Mislat, Obrat, Rudat, Stanat, Vagat).

Osob. ime Šok stvoreno je od kor. morfema **šok**-ati — pomalo tepati.

Ovdje bi bila prezimena: Šok, Šokač, Šokać, Šokan, Šokanović, Šokić, Šoklić, Šokljić, Šokman, Šokoč, Šokota, Šokov, Šoković, Šokšić. U karlovačkome kraju 1589. pribilježeno je prez. Šokalj. A Šokalj je i topogr. naziv u užičkom okrugu.

ŠPUR. — Među popisanim Đakovčanima bijaše i Jerko ŠPURIĆ (Spurich). Dotično je prez. nestalo, svjedokom njegova opstoja jedino je đakovačka potvrda.

U ARj čita se natuknica:

»**ŠPURAK,** špurka, m. kukuruzno zrno, što se nad žeravicom, kad se prave kokice ili pucanke, ne raspucava, ne koka. U Petrijevcima u Slav. zabilježio nepoznati prinosnik.«

Im. špurak ima kor. morfem **pur**-iti — pržiti, peći (uspor. pura, zaja-pur-iti se). Stvorena je od spur-iti dodavanjem suf. morfema -ak, dakle spurak, potom špurak i špuriti prijelaskom s > š (uspor. sprljak >šprljak te šprljati). Od oblika špur-iti biva osob. ime ŠPUR. Po domaćemu običaju vjerojatno su njegova nositelja zvali ŠPURA.

Spadaju ovamo osob. imena stvorena od kor. morfema **pur**-. To su: Purko (1080.), Purkija (1287.) te Puriša i Puro. U Primoštenu je 1390. prez. Purkević, njihovi preci bijahu doselili iz Bosne 1386. U Murteru je prez. Purkić zapisano 1563. Oba su od imena Purko.

Sadašnja su prezimena: Pura, Purač, Purać, Purec, Pureta, Puretić, Purić, Puriman, Puriš, Purišić, Purkinja, Purko, Purković, Purulić i dr. Ojkonimi: Purice — nekoliko zaselaka u čačanskome i studeničkom kotaru, Purići kod Užica, Puriši u okolici grada Sarajeva, Purković na prostoru oko Tuzle, Puroka u zaleđu grada Šibenika.

TORKOŠ. — U Gašincima je ubilježen Miho **TORKOŠIĆ** (Torkosich). Spomenuto prez. dođe od osob. imena TORKOŠ. Ime je torkoš izvedeno od im. **tork**- — utorak i suf. morfema -oš. Imenica **tork** nalazi se u Belostenčevu i Habdelićevu rječniku.

Osob. ime Tornik (=utorak) biva u dvjema srp. ispravama. Pored

toga Tornik je selo u azbukovačkome kotaru te vis na planini Zlatiboru.

TRIBUL. — U vrijeme popisivanja sela Pridvorje imaše 12 kućnih glavara, što će reći toliko zadruga. Među njima je bio Pera TRIBULOVIĆ (Tribulovich). I ovo je usamljena potvrda spomenutoga prezimena. Prez. Tribulović postalo je od osob. imena TRIBUL, ono od kor. morfema **trib**-ati, ikav. oblika, i suf. morfema -ul (uspor. Cikul, Čučul, Didul, Dobrul, Miračul, Nogul, Vidul).

Ikavska su prezimena: Tribanić, Tribčić, Tribec, Tribo, Tribuljak te ekavska: Trebnik, Trebo, Trebotić, Trebovc, Trebše. Ojkonimi su: Tribač u okolici Ljubuškoga, Tribalj blizu Crikvenice, Triban u kraju oko Buja, Tribanj pokraj Benkovca, Tribić u livanjskome kraju i makarskome primorju, Tribinja kod Visokoga, blizu Šibenika je Tribunj, potom Trebaljevo u Crnoj Gori, Treban na prostoru oko Visokoga, Trebarjevo blizu Siska, Trebava i Trebavci na području oko Gradačca, Trebečaj kod Sarajeva i dr.

VIGNJAR. — Osobno ime Viganj pribilježeno je 1404. u hercegovačkome selu Kočerinu, potom 1436. u Klisu, blizu Splita. Inače je **viganj** mjesto u kovačnici gdje se na vatri usijava željezo, u pojedinim je krajevima u značenju kovačnica. Im. viganj naslijeđena je iz praslav. i u prijevojnome stupnju stoji s im. **oganj.**

U Kešincima je unesen u popisnicu Stipan VIGNJARIĆ (Vignarich), ali je moguće da se izgovaralo i VIGNARIĆ. Biva od osob. imena VIGNJAR, stvorena od kor. morfema **vignj**- (uspor. viganj) i suf. -ār. (Očekivalo bi se, gledajući tvorbeno, kako je **vignjar** čovjek koji radi u vignju, dakle kovač. Budući da nije nigdje potvrđen, može se tumačiti samo kao osobno ime).

Prezimena su: Vigan, Vignević, Vignić, Vignaš, Vignijević, Vignjević i Vigonj. I ojkonimi: Vignje u dubrovačkoj okolici, Vignjica u Kačevu (u Srbiji), Vignjište kraj sela Kalića na prostoru oko Visokoga.

VRABAC. — Posvjedočeni su u Vrpolju Fila i Antol VRABČIĆ (Vrabtich). Navedenoga prezimena nema u »Leksiku prezimena SR Hrvatske«, ni u ARj, što znači da je davno nestalo. Stvoreno je od osob. imena VRABAC. A to je pak opća im. **vrabac** koja je poimenjena.

Stara češ. imena jesu Vrab, Vrabec, Vrabek, Vrablo, rus. Vorobej.

U nas su prezimena: Vrabac, Vrabček, Vrabčević, Vrabec, Vrabel, Vrabelj, Vrabes, Vrabić, Vrabl, Vrapčenjak, Vrapčević, Vrebac, Vrebčević, Vrebec, Vrebić te Rebac, Rebak, Rebec, Rebek, Rebić i dr. Ojkonimi: Vrapci u vlaseničkome kotaru, Vrpča u staroj srp. državi, u naše vrijeme na prostoru oko Rogatice, Vrapče pokraj Zagreba, Vrapčići blizu Mostara, Vrebac u Lici u XVII. st. i dr. — Šuma blizu Vinkovaca zove se Vrapčana, kod sela Prkovaca je Vrapčara i Vrapčarica.

VRAGOL. — U svoje su vrijeme u Strizivojni upisani Ivan i Josip VRAGOLOVIĆ (Vragolovich). Bez sumnje je nastalo od osob. imena VRAGOL, izvedena od im. **vrag**- uz pomoć suf. morfema -ol (uspor. Dobrol, Dragošol, Hokol, Tobol, Zimol). Osob. ime Vragol moglo bi biti zaštitnim imenom, no mora se imati na umu i značenje imenica vragolan, vragolica, vragolija te prid. vragolast i vragometan. U tome slučaju Vragol bi značio i okretnu, snalažljivu, sposobnu osobu.

Među starim češ. osobnim imenima nalazi se Vrah.

Osim prez. Vragolović u naše su vrijeme još Vragić, Vragnar, Vragođak, Vragolov, Vragotuk, Vragović. Tako prez. Vragolov (na Lošinju) i Vragolović (u Cavtatu) dodatno potvrđuju opstojanje osob. imena Vragol. A prez. Vragović (Varaždinska županija, 1550-1660.) dokazom je imena Vrag. Ojkonimi su: Vragočanica u valjevskom okrugu, Vragolovi u okolici Rogatice, Vragolovo Jutrogošte u kraju oko Prijedora, Vragovac — topogr. naziv kod Križevaca, Vragović u Boki Kotorskoj.

U Deč. hrisovuljama (1330.) čita se muš. ime Vragooča, dakle složenica.

VRAK. — U Trnavi se nalažahu kućne glave Mato i Petar VRAKOVIĆ. Ovo je prez. od osob. imena VRAK, stvarno poimenjena riječ **vrak**, kojom se iskazuje zvuk udarca, odnosno kor. morfem **vrak**-nuti — udariti da se čuje zvuk. Riječi su onomatopejske, znače slično kao bub, puk te bubnuti, puknuti.

Sadašnja su prez. Vrakić i Vraković.

VUJČE/VUJČETA. — Osob. ime Vujčeta biva u Kruševskome i Krušedolskom pomeniku (od XV-XVIII. st.). Na hrv. tlu stoji u podatku: Radusin Vujčetin sin (Raduszin Vuichetin szin). Dotičnik je unijet u popis sela Vučevaca. Dakle, ime je VUJČETA u pos. pridjevu Vujčetin. Vujčeta je od oblika VUJČE, ovaj od Vujo. Vujo je odmilicom imena Vuk, Vuko.

Njima spadaju imena: Vuja, m., Vujac, Vujača, Vujadin, Vujak, Vujal, Vujan, Vujas, Vujaš, Vujat, Vujčin, Vujda, ž., Vuje, Vujica, Vujin, Vujkan, Vujkas, Vujko, Vujoš i dr. te prezimena: Vujačić, Vujadinović, Vujaković, Vujanović, Vujasinović, Vujašenović, Vujatović, Vujčević, Vujčić, Vujdić, Vujević, Vujičić i dr. Ojkonimi: Vujakovići u okolici Glamoča, Vujakovo nedaleko od Brinja, Vujanovo u kraju oko Vranja, Vujanovići u kraju oko Slanskoga Mosta, Vujasinovac kraj Gospića, Vujetinci kod Rudnika, Vujinovača u valjevskome kotaru, Vujnovac oko Našica, Vujnovići u ogulinskome kraju i dr.

VUJTA/VUJTO. — Onodobni Semeljci ne bijahu bogati stanovništvom. Vrijedno je pozornosti prez. VUJTIĆ (Vuitich), stvoreno je od osob. imena VUJTA/VUJTO, ono od oblika Vuja/Vuje/Vujo dodatkom suf. morfema -ta/-to. Odmilice Vuja/Vuje/Vujo od osnovnog Vuk, odnosno njegove odmil. Vuko. — V. Vujče/Vujčeta.

VUKAR. — Cijeneći po broju kućnih domaćina, u početku XVIII. st. Gorjani spadahu među najveća đakovštinska sela. Najzadnji je na popisu Ilija VUKARIĆ (Vukarich). Toga je prez. zauvijek nestalo; koliko se zna, nije drugdje zapisano. Dolazi od osob. imena VUKAR. A Vukar je kor. morfem **vukar-iti** — vući, nositi dugo, vukljati. Prema ARj dotični je glag. zabilježen u Vinkovcima. Dodajem da se čuje i na širem prostoru oko Vinkovaca.

ZET. — U jednome djelu hrv. književnika P. Hektorovića potvrđeno je osobno ime Zet. Dodajem da se isto nalazi u budrovačkome prez. ZETOVIĆ (Zettovich) koje je poteklo također od imena ZET, dakle poimenjene opće im. **zet**. Neka đakovštinski primjer bude potvrdom Hektorovićevu podatku.

U ARj stoji kako je Zet nadimak i prezime, dok je na drugome mjestu, uz drugo ime, naveden i Zet.

Još su prezimena: Zetaić, Zetajić, Zetaković, Zetica, Zetić, Zetin, Zetko, Zetković.

ZMAJ. — U Đakovu bi Stanko ZMAJIĆ, u Perkovcima njegov prezimenjak Bartol. U oba je primjera prez. napisano »Zmagich«, ali ga čitam Zmajić, jer sve do naših dana u Perkovcima obitavaju njegovi nositelji. Bilo da se pišu Zmaić ili Zmajić, više je njegovih predstavnika smještenih po Đakovštini i drugdje po Slavoniji. K tomu, nigdje do sada nije potvrđeno prez. Zmagić. S njime su prez. Zmaila, Zmailović, Zmajev, Zmajević, Zmajila, Zmajla, Zmajlović, Zmajšek.

Poznato je starije osob. ime Zmajo. Bugarska su: Zmejko, Zmejo, Zmeja i Zmejat.

Prezime Zmajić došlo je od odob. imena ZMAJ. Ono je pak opća im. **zmaj** — basnoslovno biće, drakun, aždaha.

ZRIM. — Mato ZRIMIĆ (Matto Zrimich) bijaše u Strizivojni jedinim domaćinom koji nosijaše navedeno prezime. Isto je od osob. imena ZRIM, izvedena od kor. morfema **žr**-eti/**zr**-iti i suf. -im. (Osim im. pobratim i poočim ime Zrim je treća koja se tvori dotičnim morfemom).

S njime su prezimena: Zrelac, Zrelec, Zrijan, Zrile, Zrilić, Zrimšek, Zrinčić, Zrinec, Zrinić, Zrinišek, Zrinočar, Zrinski, Zrinščak, Zrimščak, Zrinšćek, Zrinšek, Zrinušić, Zrinj, Zrinjan, Zrinjar, Zrinjor, Zrinjski, Zrinjščak. Dodajem da je prez. Zrimić potvrđeno u XVII. st. u Osijeku. — Ojkonimi su: Zrinčići u opatijskome kotaru, Zrinski Brđani kod Dvora na Uni, Zrinski Topalovac i Zrinska u bjelovarskome kotaru.

Osobna imena iz požeškoga kraja:

BRANJEN. — »Joanes Branyenovich«, tj. Ivan BRANJENOVIĆ dolazi u popisnici sela Tekića. Dato je prez. od osob. imena BRANJEN, a to je prid. trpni **branjen,** braniti.

Srodna su mu stara imena: Brane, Braneta, Branič, Branilo, Braniša, Branko, Branoje, Branaš i složena Branibor, Branimer, Branimir, Branislav, Branivoj. Stara su poljska: Bron, Bronacz, Bronek, Broniek, Bronik, Bronisz, Bronko, Bronuta, češ. Brana, brus. Borona, slov. Branka. Prezimena su: Braničević, Branilović, Branković, Branojević, Branović. Ojkonimi: Brančići kraj Rudnika i dva sela Branetići, Branežac u okolici Pakraca, Braničevo — kraj u Srbiji, Branilović u Hercegovini, Brankovica u Crnoj Gori, Brankovac u kraju oko Zagreba, Branovići pokraj Zvornika.

ĆOSO. — Prvi primjer ovoga imena nađen je u Jakšiću. U popisnici je kućni domaćin ĆOSO Patić (Csoszo Patich). Osobno je ime Ćoso općom imenicom: ćosa, ćoso — muškarac rijetke brade i brkova, bezbradnik i bezbrk. Dolazi od tur. köse — muškarac bez brade i brkova, od perz. kūse.

U nas su prezimena: Ćosa, Ćosić, Ćosija, Ćoso. I ojkonimi: Ćosanlije nedaleko od Livna, Ćoseta u zvorničkome, Ćosić u travničkome, Ćosinac u Požeškoj kotlini, Ćosovići — dva sela u užičkom okrugu, Ćosovina kod Rudnika. — V. Pata/Pato.

GRKLJAN. — Mjereći po broju kućnih glava, Vetovo bi veliko selo. U njemu je označeno 40 kućnih glava. Privlačna prezimena je Dimitar GRKLJANOVIĆ (Gerklanovich) zbog činjenice što je ovo njegova jedina potvrda. Nastalo je od osob. imena GRKLJAN, dakle naziva ljudskog organa. Poimenjena je opća im. **grkljan.**

U kruševačkom okrugu leži selo Grkljan. — V. Grljan.

GRLJAN. — U Vetovu je i Luko GRLJANOVIĆ (Gerlyanovich). Prezime biva od osob. imena GRLJAN, načinjena od kor. morfema im. **grl**-o i suf. -jan.

U Deč. hrisovuljama jesu imena Grlin i Grljak, u drugome spomeniku, također iz XIV. st., pak Grljan. Češko je staro ime Hrdlo.

Domaća su prezimena: Grl, Grla, Grlac, Grlač, Grlać, Grladinović, Grlak, Grlanović, Grlaš, Grle, Grlečić, Grlić, Grlik, Grlović, Grlj, Grljač, Grljak, Grljević, Grljušić.

HODAK. — Dotično se osob. ime nalazi u prez. HODAKOVIĆ što je posvjedočeno u Treštanovcima. Hodak je došao kraćenjem od Hodimir, Hodislav i Hodivoj. U njih je prvim članom imper. **hodi,** hoditi. Također su ovdje stara osob. imena Hodan, Hodin, Hodiša, Hodo, Hodoje, Hodoš. Ukrajinska su: Hodyka, Hodóko, brus. Hodok, Hodyka, rus. Hodko, Hodota, Hoduta, polj. Chodal, Chodek, Chodiš. — Ime Hodak ubilježeno je u Deč. hrisovulje, na hrvatskoj je strani ovo prvi primjer.

Prezimena su: Hodač, Hodanović, Hodimirić, Hodivojević, Hodislaljić, Hodnik, Hodojević. I ojkonimi: Hodbina, Hodenić i Hodovo smješteni su u Hercegovini, Hodidjed je u okolici Sarajeva, Hodilje u zaleđu Dubrovnika, Hodilje na prostoru oko Zagreba.

Navodim da je popisivač ispod imena i prezimena kućnih domaćina dodao zemljišta i druge toponime što pripadaju jakšićkomu području. Tu se čita i Hodino mlinište (Hodino Mlinische).

KALAVAC. — U spisak stanovnika sela Jakšića ubilježen je Mikatin **KALAVČIĆ** (Kalavchich). Njegovo je prez. od osob. imena KALAVAC.

Staro je hrv. ime Kalimir, slož. od imper. kali, kaliti i mir. Pored toga su stara imena Kalac i Kaliman, u Deč. hrisovuljama Kalota i prez. Kalimanić, Kalotić i Kaltanić. Bug. staro ime je Kaleta. Suvremena su prezimena: Kala, Kalac, Kalač, Kalačević, Kalačko, Kalamir, Kalanović, Kalenić, Kaličanac, Kaličanec, Kaliček, Kalić i dr.

Kalavac je izveden od kor. morfema **kal**-iti i suf. -avac. Moguće je kako je postao i kraćenjem od Kalimir.

KOSOJE. — KOSOJE Mikulić (Koszoie Mikulich) nalazi se u popisnici sela Treštanovaca. Izvedeno je od kor. morfema im. **kos**-a (vlasi) uz pomoć suf. -oje.

Ovdje su osob. imena: Kosa, Kosača, Kosačić, Kosana, Kosanka, Kosara, Kosinac, Kosjenac i Kosjenka. I prezimena: Kosanarić, Kosančić, Kosanović, Kosar, Kosara, Kosarević, Kosarić, Kosovac, Kosica, Kosić, Kosimić, Kosina, Kosinko, Kosinović, Kosjak, Kosjančić, Kosman i dr. Ojkonimi su: Kosanovac u podrinjskom okrugu, Kosanović-Brdo u Gorskome kotaru, Kosanjak u Lici, Kosavčić u okolici grada Kragujevca, Kosavski Potok u kragujevačkome kotaru i dr.

MALENTA. — U Mihaljevcima je bio upisan Matej MALENTIĆ (Matheus Mallentich). Ovo je prez. od osob. imena MALENTA, nastalo je od prid. **malen**- i suf. morfema -ta (uspor. Bogta, Hvanta, Milta).

U nas su imena: Malac, Malena, Maleš, Maleta, Malha, Malica, Malika, Malina, Malinka, Mališa, Malka, Malo, Malja. Poljska su: Malobadz, Malomir, Malosiej i dr., polab. Malenoysell, češ. Malkost te Mála, Málat, Malek, Maliček i dr., rus. Mal, Malьkъ, Malьko, Malyš, ukr. Malaj, Malyj, Malikъ, brus. Malёka, Malyha, bug. Malej, Maleja, Malen, Malena i dr.

NEMAC. — U Jakšiću je posvjedočen i Marijan NEMČEVIĆ (Nemchevich). Ono je izvedeno od osob. imena NEMAC, stvorena od ekav. prid. **nem-** — nijem s pomoću suf. morfema -ac.

Suvremena su naša prezimena: Nemc, Nemcov, Nemčanin, Nemcec, Nemček, Nemčević, Nemčić, Nemčik, Nemec, Nemečak, Nemečec, Nemeček, Nemek, Nemeš, Nemešić, Nemešković te Nijemčević, Nijemčić, Nijemec i Nimčević, Nimić. Ojkonimi: Nimci u benkovačkome kotaru.

Stara polj. imena jesu: Niem(ek), Niemko, Niemsta, češ. Němněn, Němoch, Němota, rus. Nemyj, brus. Nemoj, Nemojko.

PATA/PATO. — Selo Jakšić imalo je više domaćinstava. Glavom jednoga bi Čoso PATIĆ (Csoszo Patich). Njegovo je prez. od osob. imena PATA/PATO, odmilice nepotvrđena imena PATAK. Dakle i ova je opća im. poimenjena.

Domaća su prezimena: Pat, Pata, Patača, Patačko, Patak, Patašić, Patček, Patek, Patić, Patin, Patko, Patkoš, Patković. I ojkonimi: Patkovac u bjelovarskome kraju, Patkovača u tuzlanskome, Patkovica i Patkovina na prostoru oko Sarajeva, Patkovići u Hercegovini, u staroj srp. državi Patkovo. — V. Ćoso.

PAUK. — U ARj čita sljedeće:

»PAUKOVIĆ, m. prezime izvedeno od imena 2. Pauk (vidi tamo). Potvrde donose: Boca 16,30. Šem. mitr. (1900) 243. Imenik (1906) 452.«

Kako se vidi, podatak je iz 1900.

A pod natuknicom **Pauk** dodaje se: »ime (prezime, nadimak) čovjeku«. Prenijet je iz Deč. hrisovulja. U knjizi »Imena u Dečanskim hrisovuljama« (Novi Sad 1983) M. Grković svrstava ga među osobna imena.

U požeškome selu Turniću 1702. zapisan je Franjo PAUKOVIĆ (Franyo Paukovich). Bez sumnje, dotično je prez. od osob. imena PAUK, dakle opće im. **pauk** što je poimenjena.

Prezimena su: Pauček, Paučić, Paučnik, Pauk, Paukić, Paukoć, Paukovac, Paukoviić, Paukuša. Ojkonimi: Paukovec i Paukova mala u zagrebačkom okrugu, Paukovići na području oko Travnika, Paukovo selo kod Knina.

RADINKO. — Najviše je kućnih glava u popisnici sela Jakšića. Zadnji je RADINKO Radanović (Radanovich). Postalo je od prid. **rad-** — radostan, veseo i suf. morfema -inko ili je obliku Radin dodan suf. -ko. Također je moguće da je stvoren kraćenjem od Radimir, Radislav, Radivoj, Radmil, Radomer, Radonjeg.

1698. Radinko je ušao u jednu srp. ispravu, potvrda iz Jakšića je prva u Hrvatskoj.

Radinkovci su napušteno selo u valpovačkome kotaru. — V. Radanja među đakovštinskim imenima.

ŠAKA. — U Deč. hrisovuljama opstoji osob. ime Šakoje i prez. Šakojević. U požeškome selu Vetovu 1702. pribilježen je domaćin Prodan

ŠAKIĆ (Sakich). Prez. Šakić nastalo je od osob. imena ŠAKA, dakle poimenjene im. **šaka**, ili njegove odmilice Šako.

U Hrvatskoj su prezimena: Šak, Šaka, Šakac, Šakačić, Šakaja, Šakan, Šakanović, Šakec, Šakić, Šakinić, Šakman, Šako, Šakoman, Šakota, Šakotić, Šaković. Ojkonimi: Šakanlije u kraju oko Dvora na Uni, Šakori blizu Buzeta, Šakotina u okolici Mostara, Šakotinac kod Iloka.

TATOMIR. — Među popisnicima sela Tekića stoji TATOMIR Kovač (Kovach). Složen je od im. **tata**- otac i **mir.**

Poljska su imena Tatomierz i Tatomir te Tata, Tatak, Tat(ek), Tatosz, Tatul, Tatur, češ. Tat, Tatek, Taten, Tatka, Tatun, rus. Tatomir, bug. Tatomir i Tato, Tatoj, Tatul, Tatula, Tatun, Tatur, Tatuš i Tat6o.

U nas su prezimena: Tata, Tataj, Tatalović, Tatasić, Tatešić, Tatetić, Tatić, Tatišić, Tatković, Tatomir, Tatomirović, Tator, Tatović. Također ojkonimi: Tate u zap. Hercegovini, Tatići — dio sela Glamočna i sela Pavića u okolici Banje Luke, Tatinac pokraj Užica.

U starome srp. imenarstvu nalaze se osob. imena Taten i Tatul.

TUKAŠ i **TUKAŠLIJA.** — U Vetovu na čelu kuće stajaše Pavo TUKAŠLIĆ (Tukaslich). Veoma je vjerojatno kako je stegnuto od Tukašlijić. Stvoreno je od osob. imena TUKAŠLIJA, ovo od TUKAŠ dodavanjem tur. sufiksa -li uz koji je potom prionuo -ja (Tukašli-ja). Ime je Tukaš stvoreno od kor. morfema **tuk**-ati — tući, drobiti, mrviti. Prema tome Tukaš bi bio onaj koji tuče, drobi, mrvi.

Druga su prezimena: Tuk, Tuka, Tukač, Tukać, Tukaj, Tukalj, Tukan, Tukanj, Tukara, Tukčić, Tukec, Tukić, Tukonić, Tuković, Tukša i dr. Dodajem da je prez. Tukaić zabilježeno 1664. u karlovačkome kotaru, Tukić u okolici Krašića 1624., Tukleković 1391. u Bosni. Ojkonimi su: Tuki u buzetskome kraju, Tukići u splitskome, Tuklace u okolici Otočca, Tukulja — šokačko selo niže Budimpešte.

ZLAZAN. — Iz Jakšića je i ime ZLAZAN što se nalazi u prezimenu jednoga mještanina s početka XVIII. st. Bijaše taj Marijan ZLAZANIĆ (Marian Zlazanich). Jasno je kako je Zlazanić postao od osob. imena Zlazan. A Zlazan dođe od kor. morfema **zlaz**-iti — slaziti, silaziti dodavanjem suf. -an. Glag. zlaziti potvrđen je oko 1400. u čakavskome tekstu, potom se nalazi još dva-tri puta.

Iščeznulo je prez. Zlazanić. Jedina je njegova potvrda ova iz Jakšića.

ZVEK. — Između nekolicine kućnih glavara u Alagincima bijaše se nalazio i Damjan ZVEKIĆ (Damianus Zvekich). Prez. Zvekić potječe od osob. imena ZVEK, opće im. što označuje: zvuk, glas od udarca. Držim da se rabile i odmilice ZVEKA/ZVEKO.

U Novome Vinodolskom 1470. zabilježeno je osob. ime Zvekoj (preko prid. Zvekojev).

Spadaju ovdje prezimena Zvečić, Zvečko, Zvek, Zvekan, Zvekanović, Zvekević, Zvekić, Zvekin. Ojkonimi: Zvekovec blizu Zagreba, uza četvrt Dubravu (1659.). Zemljište Zvekane leži u selu Dragovcu u Požarevačkoj Moravi, Zvekare su topogr. naziv u Srbiji.

ŽIVAK. — Evo prve potvrde naslovljena imena: Sivak Millenovich iz Jakšića. Izgovara se ŽIVAK Milenović. Izveden je od prid. **živ**- dodavanjem suf. morfema -āk (uspor. Bilak, Dabrak, Gojak, Lažnak, Poznak, Radak).

Ostala su imena: Živadin, Živalj, Živan, Žive, Živica, ž., Živka, Živna, Živko, Živo, Živoje, Živojin, Život. Prezimena: Živac, Živadić, Živadinović, Živaković, Živalić, Živalj, Živan, Živančev, Živančević, Živanić, Živanović, Živatović, Živčec, Živčević, Živić, Živkić, Živković, Živoković i dr. I Ojkonimi: Živec — davno selo u okolici Križevaca, Živaja u kraju oko Kostajnice, Živaljevići kod Rogatice, Živalji u visočkome kotaru, Živanj kraj Nevesinja, Živci u Gorskome kotaru, Živike na području zap. od Slav. Broda i dr.

Zusammenfassung

Unbekannte Personennamen in der Gegend von Đakovo und im Talkessel von Požega in der Volkszählung von 1698 und 1702 Die Angaben stammen aus dem Buch »Volkszählung in West — und Mittelslawonien aus den Jahren 1698 und 1702«. Es erschien in Osijek 1966. Darin wurden männliche Einwohner und zwar nur aus der Gegend von Đakovo und aus dem Talkessel von Požega eingetragen. Alle Vornamen und Namen wurden latinisiert /dazu alle übrigen onomastischen Angaben/. Daher kommen beträchtliche Schwierigkeiten beim Ablesen von den Namen, weil die klassische lateinische Schrift die Buchstaben č, ć, dž, đ, lj, nj, š und ž nicht kennt. Sie wurden von den Schreibern durch Konsonantengruppen oder andere Zeichen ersetzt.

Im gewissen Sinne ist der Begriff des unbekannten Personennamens zweiartig. Im Grunde genommen ist es ein Vorname, der im Akademischen Wörterbuch fehlt /Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1880-1976, gewöhnlich genannt »Akademijin rječnik« — ARj/. Dazu kommen Vornamen, die früher bestäigt sind, als sie irgendwo später verzeichnet wurden. Die Vorrangsbestätigung eines Vornamens ist besonders wichtig für seine Geschichte und vergleichende Forschung.

In der Gegend von Đakovo wurden folgende Namen gefunden: Beglo, Beloš, Bistar/Bistri, Bogeta, Bosan und Bosanta, Bratal und Bratalan, Brloš, Brodlo, Brot, Bukvaš, Crnda, Cvejo, Cvrk/Cvrko, Čajko, Čaklo, Čejo, Čenda, Čupa/Čupo, Debeli, Doksan, Dražo, Galeta, Garman, Gvozden, Hromica, Jabuko, Kablar, Kadeta, Kel, Klab, Kreton, Krnjadac, Krnjak, Kurteš, Kuzan Lizat, Lun, Ljuti, Medan, Medar, Medun, Mlađan, Mrkalj und Mrkaljuš, Mrko, Muma/Mume/Mumo, Ognjan, Paprak, Prerad, Prijak, Priješ, Prodašin, Radanja, Rdilo, Ruha/Ruho, Škrlet/Škerlet, Sočko, Starac, Stega/Stego, Svalina, Svilan, Sira/Sire/Siro, Siver, Sokat, Spur, Torkoš, Tribul, Vignjar, Vrabac, Vragol, Vrak, Vujče/Vujčeta, Vujta/Vujto, Vukar, Zet. Aus dem Talkessel von Požega stammen: Branjen, Čoso, Crkljan, Grljan, Hodak, Kalavac, Kosoje, Malenta, Nemac, Pata/Pato, Pauk, Radinko, Saka, Tatomir, Tukaš und Tukašlija, Zlazan, Zmaj, Zrim, Zvek, Živak. Die meisten von diesen Vornamen sind in den Namen /Familiennamen/ erhalten geblieben, z. B. Beglo: Beglović. Die Mehrheit ist kroatischen, bzw. slawischen Ursprungs, einige sind fremd. Jedem Namen ist seine Etymologie beigegeben, manchmal auf vergleichender Ebene, dann Oikonyme, Choronyme, Drimonyme und ähnliche verwandte Bedeutungen mit betreffendem Namen wegen größerer Sicherheit in der Bedeutungsbestimmung.

VLADIMIR GEIGER

KOLONIZACIJA NIJEMACA U ĐAKOVO I ĐAKOVŠTINU

Đakovački je kraj kroz čitavu svoju prošlost bio privlačan za naseljavanje. Povoljne geografske i klimatske uvjete ovoga kraja ljudi su zapazili odavno. Prirodna bogatstva stoljećima su Đakovu i Đakovštini davala pečat bogatog i lijepog dijela Slavonije.

Karakteristično je za đakovački kraj da je oduvijek bio malo značajan kao područje odakle su vršena raseljavanja. Glavne struje naseljavanja pritjecale su uglavnom s juga i zapada, ali je istovremeno bilo i onih s istoka i sjevera. Đakovštinu su kroz prošla stoljeća pritiskala tri jaka kulturna nadiranja: sa sjevera madžarsko, s juga i istoka tursko, sa zapada germansko. Najviše je tragova ostavilo ovo posljednje, germansko.

Čitavo 19. stoljeće za Đakovo, a drugu polovinu prošlog stoljeća za sela Đakovštine, možemo slobodno okarakterizirati kao period njemačke kolonizacije ovoga dijela Slavonije.

Gotovo da i nema rada o Đakovu i Đakovštini u 19. stoljeću, koji barem usput ne dotiče problematiku kolonizacije Nijemaca i utjecaja nijemstva na život đakovačkog kraja. Istina, velik je broj autora koji samo preuzimaju otprije opće poznate činjenice, kao i vrlo tendencioznih, neargumentiranih i neznanstvenih mišljenja i tvrdnji.

Prvi se problematikom nijemstva na đakovačkom području temeljitije pozabavio 1938. godine Erwin Boehm.[1] Znanstvenim aparatom opremljena monografija, pruža nam čitav niz podataka o Nijemcima u Đakovu i selima Đakovštine, kao i podatke o njemačkoj kolonizaciji u ovaj kraj. Nakon Boehma, tek poslije duže vremenske praznine pojavljuju se ponovno radovi o Nijemcima u đakovačkom kraju. Godine 1972. Stefan Stader u radu tipa **»Heimatbuch«**[2] donosi mnoštvo podataka o životu Nijemaca u Đakovačkoj Satnici. Kao prilog i nadopunu ovom radu, dobrom za proučavanje njemačkih porodica u ovom selu

1 E. Boehm, **Das Deutschtum und seine kulturgeographische Leistung in den vier slawonischen Bezirken Diakowar, Poscheg, Neu-Gradischka, Brod,** Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien. Landes—und Volkskunde, Deutsche Schriften zur Landes—und Volksforschung, Band 12, Leipzig 1942 (disertacija Freiburg 1938), 287-378.

2 S. Stader, **Heimatbuch Satnitz (Đakovačka Satnica). Eine gemischtsprachige Gemeinde in Slawonien/Jugoslawien,** Kaiserslautern 1972.

Đakovštine, treba spomenuti studiju istog autora o prvim njemačkim doseljenicima u Satnicu.[3]

Trojica autora: Josef Werni, Konrad Reiber i Josef Eder, 1974. godine u **»Heimatbuchu«** obrađuju život Nijemaca u Tomašancima, Gorjanima i Ivanovcima.[4] Rad je potkrepljen arhivskom građom i literaturom, te predstavlja dobru studiju o Nijemcima za ova sela. Iste, 1974. godine Lorenz Stolz u svojoj autobiografiji[5] donosi dosta zanimljivih podataka o Nijemcima u ovom području (prvenstveno za Krndiju, zatim Trnavu, Punitovce...). Kao i L. Stolz i Matthias Stolz nam 1983. godine u životopisu svoje porodice[6], daje uglavnom podatke za kasnije periode, no donosi i nešto podataka o njemačkoj kolonizaciji (u Krndiju). Od naših autora jedini se ovom problematikom u okviru svojih istraživanja i radova šire bavio Mirko Marković.

Najprije je 1975. godine u **»Zborniku za narodni život i običaje«** obradio u sklopu problematike razvoja naselja i kretanja stanovništva sela Gorjana i kolonizaciju Nijemaca u ovo selo.[7] Godine 1976. u **»Zborniku Đakovštine«** u »Prilogu poznavanja naselja i naseljavanja Đakova i Đakovštine«, daje kratki pregled useljavanja Nijemaca u Đakovo, kao i nešto podataka za njemačku kolonizaciju u sela Đakovštine.[8] Zatim, 1977. godine u **»Zborniku za narodni život i običaje«** obrađuje njemačku kolonizaciju u Tomašance, u »Prilogu poznavanja naseljavanja sela Tomašanaca«.[9] Marković u okviru svojih demografskih studija donosi mnoštvo bitnih i zanimljivih pojedinosti za našu problematiku.

Uz postojeću literaturu, za proučavanje kolonizacije Nijemaca u Đakovo i sela Đakovštine i utjecaja nijemstva na sveukupni život ovoga kraja vrlo je bogata i arhivska građa. To su prije svega podaci iz matičnih knjiga župa (knjige rođenih, vjenčanih i umrlih), građa iz Dijecezanskog arhiva u Đakovu, građa Arhiva virovitičke županije (Arhiv Hrvatske, Zagreb), kao i arhivska građa Muzeja Đakovštine u Đakovu.

Iako danas još nisu stvoreni svi uvjeti za pisanje sinteze o Nijemcima u Đakovu i Đakovštini, ipak postoji pouzdana osnova za sabiranje dosadašnjih rezultata, ali i za poneki korak naprijed.

---

3 S. Stader, **Die ersten Ansiedler in Satnitz—Đakovačka Satnica,** Kaiserslautern s.a. (rukopis)

4 J. Werni, K. Reiber, J. Eder, **Heimatbuch Tomaschanzi—Gorjani. Zur erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien,** Donauschwäbische Beiträge, Band 63, Ruit bei Stuttgart 1974.

5 L. Stolz, **Lebens betrachtungen des Lorenz Stolz,** München 1974.

6 M. Stolz, **Das große Feuer. Die Geschichte eines deutschen Dorfes in Ostslawonien,** Österreichische Landsmannschaff, Eckartschriften Heft 87, Wien 1983.

7 M. Marković, **Selo Gorjani kraj Đakova. Razvoj naselja i kretanje stanovništva. (Društvenogeografska promatranja),** Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena JAZU, knj. 46, Zagreb 1975.

8 M. Marković, **Đakovo i Đakovština. Prilog poznavanja naselja i naseljavanja,** Zbornik Đakovštine, knj. 1, Centar za znanstveni rad JAZU Vinkovci, Zagreb 1976.

9 M. Marković, **Selo Tomašanci kraj Đakova. Prilog poznavanju naseljavanja i narodne starine,** Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena JAZU, knj. 47, Zagreb 1977.

Ovim putem želim izraziti posebnu zahvalnost svima koji su mi pomogli da stvorim što potpuniju sliku o ovoj problematici. Dokumentima, literaturom, korisnim savjetima i primjedbama znatno su mi olakšali rad: **Josef Eder** (Sindelfingen, Haus der Donaushwaben), **Stefan Stader** (Kaiserslautern), **Andrija Lukinović** (Zagreb, Arhiv prvostolnog kaptola), **Andrija Šuljak** (Đakovo, Dijecezanski arhiv) i **Stanko Horvat** (Đakovo). Nadalje, zahvaljujem na suradnji radnicima Muzeja Đakovštine, kao i svima koji su na bilo koji način pridonijeli upotpunjavanju podataka za ovaj rad.

Ubrzo nakon protjerivanja Turaka iz Ugarske naseljavaju se Nijemci duž Dunava. Rat protiv Turaka jako je opustošio krajeve južne Ugarske, te je trebalo nadoknaditi gubitke u ljudstvu putem kolonizacije većeg razmjera. I strateški su razlozi nalagali da Nijemci što prije stvore privrednu podlogu za vođenje daljnjih ratova protiv Turske i za prodiranje Austrije preko Balkana na istok. Svim sredstvima propagande trebalo je domamiti koloniste.

Na područje Bačke, Banata i Baranje Nijemci se naseljavaju kao kolonisti pošto je mirom u Sremskim Karlovcima 1699. godine i mirom u Požarevcu 1718. godine to zemljište ispod turske vlasti došlo u posjed habsburške dinastije. Kolonizacijski valovi su slijedili u tri uzastopna perioda. Prvi val u godinama 1722-1727. pada u vrijeme feldmaršala grofa Claudiusa Florimunda Mercyja (1666-1734), koji je naselio najprije njemačke obrtnike, kasnije većinom seljake, oko 10000 njih, u 57 naseobina. Drugi val u godinama 1768-1771., za vladavine Marije Terezije (1740-1780), zahvatio je oko 5000 obitelji koje su naselile 50 novih mjesta, ojačale 30 naseobina gdje su već bili njemački kolonisti. Treći val za Josipa II (1780-1790), usmjerio se u godinama 1784-1787. pored Banata također u Bačku gdje se naselilo 3500 njemačkih obitelji katoličke i protestantske vjeroispovijesti. Vlada je pozivala koloniste iz skoro svih zemalja carstva. Posebni komisari su skupljali koloniste u Ulmu, Passauu i Beču. Glavnina je došla iz Württemberga, Badena, Hessena, Pfalza, Alzasa i Lotaringije.[10]

Kolonisti se skupljahu kod Ulma, gdje završava gornji tok Dunava i započinje plovidba po njemu. Odande do Beča putovali su brodom o svom trošku, neki brodovima izgrađenim naročito za njih, tzv. **Ordinarima,** a drugi na provizorno izgrađenim splavovima, tzv. **Schwabenzellen** ili **Kolonistenflősse,** koje su njihovi vlasnici rasprodavali na krajnjoj stanici kao građevinski materijal. Transporti kolonista skupljahu se zatim u Beču, gdje ih je primao tzv. Ekspres-oficir Administracije i gdje im je Komora isplaćivala putni trošak. Ekspres-oficir ih je pratio na jedrilicama Dunavom do izlazne stanice, odakle su upućivani u predviđena naselja kolima i pješice.[11] Postavljeni su i uvjeti za one

10 D. Biber, **Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941,** Ljubljana 1966, 12

11 B. Jankulov, **Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku,** Matica srpska, posebna izdanja, Novi Sad 1961, 9, 22

koji hoće da se koloniziraju. Morali su biti rimokatoličke vjere i oženjeni, pošto se samo porodičnim ljudima može dati zemlja i kuća, samo onima koji će svojim potomstvom povećati broj Nijemaca, a time i broj branilaca domovine, broj radnika i poreznih obveznika. Mnogi neoženjeni su se još u Beču vjerili, te su tako pušteni među kolonisteе. Odnosno, neoženjenima je ostavljen rok od tri mjeseca da se ožene, poslije toga su primali carski bračni poklon (u novcu i hrani). Kolonisti su morali od prodane imovine ponijeti određenu svotu novca, biti srednje dobi života i sposobni za težak rad. Bilo ih je koji su kao slobodni zemljoradnici i svoje sluge poveli.[12]

Kolonist je morao ponijeti krštenicu, vjenčanicu i uvjerenje o zdravstvenom stanju svakog člana porodice, kao i otpusnicu s vlastelinskog imanja (**Manumissionsschein**), te iskaz članova porodice s kojima kreće na put (**Passierschein**). Svaki je ponio sa sobom i osmrtnicu umrlih članova porodice kao dokaz urednog života predaka, a odsluženi vojnici ponijeli su sa sobom i vojni list (**Militärschein**). Tek pošto su u Beču provjerene sve isprave, kolonistima je saopćen tzv. **Belehrung**, s uvjetima pod kojima mogu biti kolonisti, pa ako bi ih usvojili, onda bi dobili propusnice (**Geleitbrief**).[13]

Interesantnu sliku su pružali transporti kolonista prepuni iseljenika na tovarima od sakupljenog pokućstva, sa živinom, psima... Putovanje tim vozilima preko dunavskih brzaka nimalo ne bijaše prijatno. Poneki je transport platio i životom putnika. U Beču su ta vozila pristajala za »banačane«, a u Požunu za »bačvane«, pa su kolonisti dosta dugo tumarali po gradovima dok im nije putni trošak isplaćen i uručen pasoš. Pasoši su glasili na pojedine porodice ili na grupe porodica koje su željele da se nastane zajedno u jednom naselju (**Sammelpass**). Putne isprave su izdavali za to posebno određeni dvorski pisari. Putni troškovi za cijelu porodicu iznosili su 6 forinti. Ovaj iznos isplaćivan je i sposobnim neoženjenim mladićima, mlađim udovicama, mladim udovcima i udovicama s muškom djecom. U pojedinim slučajevima isplaćivan je i dodatak zbog težih uvjeta putovanja. Neki su u Beču i Požunu nakon iskrcavanja odbjegli i nestali s putnim troškom. U spomenutim gradovima primali su odrasli kolonisti dnevnice na ime ishrane šest krajcara, a mlađi ispod osamnaest godina, dva krajcara. Da bi se pojačala kontrola i spriječilo bježanje premještena je isplatna stanica iz Požuna u Beč gdje su iseljenici podvrgavani strogoj prismotri. Pošto su se i pored toga dešavala bježanja odustalo se od strogih mjera jer bi oružano sprovođenje kolonista ostavilo loš utisak i otežavalo daljnje vrbovanje. Pomišljalo se i na oduzimanje dokumenata od kolonista, ali oni to nisu dopuštali jer bi u slučaju gubitka dokumenata mogli biti smatrani varalicama i skitnicama.[14]

Mnogi su oboljeli na putu uslijed loše ishrane, a još više u Beču, gdje su po birtijama u Leopoldštatu dugo, tjeskobno i oskudno živjeli, a naročito od Budima nadalje gdje su mnogi navukli malariju. No naj-

12 F. Lotz, **Aus der Vergangenheit der Gemeinde Odžaci**, Novi Vrbas 1929, 36., Jankulov, o.c. 7 ff

13 Jankulov, o.c., 38

14 R. Šteger, **Bela Crkva u XVIII i XIX veku. Komorski vojno graničarski period**, Novi Sad—Bela Crkva 1982, 19., Jankulov, o.c. 22f

teže ih je čekalo poslije puta i dužeg čekanja raspodjele u određena im naselja. Po dolasku kolonisti su bili upoznati s raspisom zemaljske uprave u kome su propisane koristi koje ima da uživaju njemačke porodice prilikom naseljavanja. Glavno zlo, malarična klima, iziskivala je duže vrijeme aklimatizacije. Klima na barovitoj ravnici bila je isuviše ubitačna, da bi se iseljenici, većinom iz zdravih brdskih krajeva, mogli prilagoditi. Stanovi su bili loši i nezdravi, a rad oko obrade odavno neobrađene zemlje težak, ishrana slaba a povrh svega loša voda za piće. Tome treba dodati kao važan psihološki faktor i nepovoljnu stranu sredinu, gdje su došljake gledali samo kao neprijatelje.[15]

Mučno su provodili prvo vrijeme na »obećanoj« zemlji. Vlast je namjeravala odmah na početku da ih privikne na teške poljske radove. Osim toga trebalo je i sama naselja izgrađivati, kuće dovršavati, naročito javne objekte. Moralno stanje prvih kolonista bilo je dosta loše, zavrbovani obećanjem da dolaze u bogate krajeve, gdje će i pored malo rada živjeti u izobilju, većina je teško prihvaćala rad. Uz to među doseljenicima se našao i priličan broj pustolova, koji nisu ni mislili da će morati obrađivati zemlju.[16]

Teškoća je bila u tome što se bolji radnici nisu mogli dobiti, te se uglavnom moralo računati na asocijalne elemente, mahom deportirce. Međutim, iako su ovi kolonisti bili uglavnom beskućnici i delikventi, među njima se nalazilo i dosta vrsnih doseljenika koji su prognani iz neznatnih razloga. Kvalitet tih prvih doseljenika bio je dakle ispod prosjeka. Ti njemački kolonisti bili su mahom siromasi, mnogi i beskućnici, balast tamošnjih kneževina. Izbačeni iz svojih ognjišta za vrijeme ratova, bili su lako pokretljivi i spremni da okušaju svoju sreću u novoj sredini.

S obzirom na teško privredno stanje poranjske i podunavske oblasti i na trajno ratno stanje južne Njemačke u to doba, kvalitet nije ni mogao biti bolji. Gubitak tog više-manje destruktivnog elementa predstavljao je samo olakšanje za kneževine. Mnogi su i u mirno doba ostajali bez osnovnih sredstava za život. Takve je bilo lako zadobiti i slati ih u kolonizacijska područja gdje su i u teškim uvjetima bili barem vlasnici zemlje koju obrađuju i imali krov nad glavom.[17] Knezovi južne Njemačke pričinjavahu tada velike teškoće iseljavanju, ne toliko da bi ga spriječili, koliko da bi se njime okoristili. Iseljenici su bili primorani da se otkupe i plate tzv. iseljeničku taksu **(Abfahrtstaxen)**. U prvim periodima iseljavanja kolonisti su snosili troškove otkupa od zavičajnog vlastelinstva za 10% od vrijednosti imovine, uz to posmrtnu taksu koja je pripadala vlastelinu poslije smrti kmetova od njihove imovine kao odštetu za gubitak radne snage. Za njih su iseljenici isto kao i mrtvi. Povrh svega u bescjenje su otkupili svu imovinu iseljenika, jer su po zemaljskom zakonu vlastelini nasljednici cjelokupne imovine kmetova, a uz to i jedini procjenjivači imovine.[18]

15 Jankulov, o.c. 11ff
16 ibid., 23ff
17 S. Borobszky, **Temes Vármegye története (Magyarország varmegyei es városai)**, Budapest 1912, 350., A. Bodor, **Délmagyarországi telepitesék története és nátasa a mai közallapotokra**, Budapest 1914; 11., Jankulov, o.c. 10
18 Jankulov, o.c. 22

Radi financiranja kolonizacije uveden je anticipacioni sistem po kojem kolonisti primaju sve potrebe za početak svoga rada na dugoročnu otplatu, za koju je svako domaćinstvo imalo svoju otplatnu knjižicu (**Anticipationsbűchel**). Kolonisti su tri godine oslobođeni svakog poreza, uz to oslobođeni su kuluka i ukonačenja vojske, računajući taj rok od početka samostalnog rada na obradi zemlje. Otplata zemljoposjeda određena je na tri godine, a kod ostalih dugova određen je rok od šest godina. Zemlja i kuća postaju svojinom tek pošto je dug isplaćen, a to je pored ostalog utjecalo i na stjecanje što većeg broja djece kao radne snage, po nuždi bar pomoćne. Udovice su mogle zadržati zemlju samo ako su se preudale. Domaćinstvo nije smjelo biti bez domaćina. Svakom domaćinstvu dodijeljen je prema broju članova porodice i kvaliteti zemlje onoliki kompleks koliko je ono moglo obraditi. Nesposobnost i lijenost pojedinaca bile su na taj način isključene, a obaveza otplate dugova gonila ih je na intenzivniji način rada. Osim toga svakoj je porodici dana građa za kuću, potrebno sjeme, stoka ili novac za nabavku stoke, kao i pribor za rad. Najstariji je sin kao nasljednik oslobođen vojne obaveze. Posebno važne grupe doseljenika mogle su sa sobom povesti svećenike i učitelje.[19] U kasnijim periodima uvjeti kolonizacije su poboljšani. Kvalitet kolonista je s vremenom postajao sve bolji i kolonistička naselja postaju sve naprednija.

Posebnu pažnju kolonizaciji posvećuje Marija Terezija. Nakon mira u Hubertsburgu 1763. godine izdaje kolonizacijski patent kojim poziva sve one koji su po završetku rata otpušteni iz vojske da se u naznačenim mjestima prijave radi primanja isprava za kolonizaciju. Kolonizacija je ubrzano vršena i radi rasterećenja zemalja južne Njemačke gdje su ratovi prouzrokovali najveću bijedu. Stoga je narod ovih pokrajina rado prihvaćao pozive agenata, da se skloni ispred daljnjih nevolja. Dvorski Ratni savjet poklanjao je naročitu pažnju kolonizaciji poznatih po odanošću dinastiji i monarhiji južnih Nijemaca (Švaba) iz Württemberga, Badena, Hessena, kao i Austrijancima.[20] Selekcija kolonista je sada tolika da je komesarima 1771. godine naređeno da upućuju samo imućnije, koji bi dolazili o svom trošku.[21] Neki od doseljenika ponijeli su sa sobom priličan kapital u novcu. Privredu je trebalo što više podići i dovesti privredno jače koloniste, te stvoriti za njih bolje uvjete rada. Kao i ranije kolonisti su morali biti opskrbljeni potrebnim putnim ispravama. Bilo je slučajeva da je za važnija naseljavanja isprave potpisala carica osobno.[22] Kao i ranije radi što jače odanosti kolonista dinastiji oslobođeni su pojedinci, kao i čitava sela, plaćanja poreza na određeno vrijeme a uz to darovane su im razne povlastice.

Agitacija dvora doprinosila je iseljavanju naročito za srednje terezijanske epohe (1749-1772), kad u kolonizaciji sudjeluju uglavnom južne pokrajine Rajha. Agitiralo se također i preko pisama kolonista rodbini u Njemačku, kao i osobno preko samih kolonista, od kojih su neki povjerljivi ljudi poslani u Rajh, da nagovaraju ondje kao agenti

19 ibid. 9ff., Šteger, o.c., 19
20 Jankulov, o.c., 26ff
21 K. Kraushaar, **Kurzgefasste Geschichte des Banats und der deutschen Ansiedler**, Wien 1923, 152., Jankulov, o.c., 32
22 Šteger, o.c., 18

(**Bauernwerber**) dobre radnike da pođu s njima u Bačku, Banat, Srijem, Slavoniju..., što su mnogi i učinili.[23]

Iako su ovi transporti bili uglavnom odabrani, ipak je i među njima bilo lakomislenih pustolova, te je Marija Terezija postavila kolonističke inspektore, koji su stalno nadzirali život i rad kolonista.[24] Nasljednik Marije Terezije car Josip II pospješio je kolonizaciju ukinuvši anticipaciju. Kolonisti treba po carevom mišljenju da prime bez zaduživanja sve što im je za život i rad potrebno. Ako se ipak radi olakšanja pruži najpotrebnija pomoć naseljenicima, ona se ne smije vraćati u novcu, već u kulturi, u čovjeku boljem i kulturnijem.

U tu svrhu treba pojačati selekciju kolonista, odabrati imućnije i radom oprobane ljude. Josipu II je svako tko radi dobro došao i svako je cijenjen samo prema vrijednosti u radu, bez obzira na narodnost i vjeroispovijest. Do kolonizacije većih razmjera dolazi nakon što car Josip II izdaje 29. listopada 1781. godine edikt o toleranciji (**resolutio tolerantiae christianae**), kojim proglašava slobodu vjeroispovijesti protestantima, evangelicima i reformatorima iako je rimokatolička vjera ostala i nadalje državna. Po toj rezoluciji mogli su kolonisti biti i protestanti... Da bi pridobio što veći broj zanatlija Josip II ih je 1785. godine oslobodio plaćanja poreza na petanest godina, ako se dosele u Bačku ili Banat.[25]

Većina njemačkih naseobina bila je u Slavoniji oko Osijeka, Vinkovaca i Vukovara, manja naselja u široj okolici Đakova, Garešnice, Daruvara i Virovitice. U osamnaestom i početkom devetnaestog stoljeća Nijemce su u taj kraj naseljavali isključivo feudalci. Glavnina njemačkih naseljenika došla je u ovaj kraj u drugoj polovini devetnaestog stoljeća i početkom dvadesetog, uglavnom iz kolonizacijskih područja Banata, Bačke i Baranje. Naseljavanje je pospješilo oslobođenje od kmetskih obaveza godine 1848. , opoziv zabrane naseljavanja protestantima i ukinuće Vojne krajine. Novodošli kolonisti su često bili po porijeklu iz istoga sela, te su osnivali tzv. **Tochterkolonien.** Kupovanjem zemlje Nijemci su u ponekim selima s vremenom dobili većinu, mnogi su se pak asimilirali s hrvatskim stanovništvom, naročito obrtnici i činovnici naseljavani u manjim skupinama u mjestima i gradovima.[26]

Slavonija je nakon turskog protjerivanja bila polupusta. U osječkoj, virovitičkoj i požeškoj prefekturi popisana su 1698. godine čak 453 pusta kršćanska i turska sela. Istodobno je u većini ostalih bilo mnogo manje stanovnika nego u tursko doba.[27] Šenoa je izračunao da je

23 Jankulov, o.c., 21f
24 ibid., 26ff
25 ibid., 35ff
26 Biber, o.c., 13f
27 J. Adamček, **Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću,** Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća), Zagreb 1981, 67

sva Slavonija brojala oko 150000 duša.[28] Pučanstvo je decimirano dugotrajnim ratovima, ustanicima, kugom, a narodnu je imovinu uništavala svinjska kuga i goveđa pošast. Neke su županije u oslobođenoj Ugarskoj ostale gotovo bez žitelja, vladala je bijeda i siromaštvo.[29]

Neposredno nakon oslobođenja od turske vlasti stvaraju se u Slavoniji kasnofeudalna vlastelinstva, pretežno veleposjedničkog karaktera, a dolaze uglavnom u ruke velikaških obitelji stranog podrijetla. Novi vlasnici bili su pretežno iz Ugarske, Austrije i drugih zemalja, koje su na neki način zadužile bečki dvor. Od obitelji njemačkog podrijetla najznačajnije su: Eltz, Norman, Prandau...[30]

Za vrijeme i u toku konstituiranja nove vlasti i organa uprave otpočinje istodobno i proces doseljavanja brojnih stranaca u Slavoniju, naročito Nijemaca. Među njima se ističu obrtnici, trgovci, upravni činovnici, oficirsko-komandni kadar. Uz već ranije etničke promjene pretvara se Slavonija na taj način u pravi konglomerat u kojem strani elemenat ima ekonomsku i političku moć u svojim rukama.[31]

Pored starosjedilaca koji su preživjeli tursku okupaciju, zajedno s vojskom dolaze u gradove i brojni stranci.

Naime, kao profesionalni vojnici okupljeni prvenstveno iz austrijskih i njemačkih pokrajina, a zatim i ostalih zapadnoevropskih zemalja, oni dolaze zajedno sa članovima svojih obitelji i bližih srodnika. S obzirom na njihovu brojnost i blagonaklonost državne vlasti postaju odmah vodeća snaga u životu grada. Bio je to uglavnom po životnoj dobi veoma mlad svijet željan brzih uspjeha u životu i brojnih uzbuđenja koja su ga čekala na putu u nepoznato, pogotovo što su golema prostranstva napuštene i plodne slavonske ravnice obećavala sigurniju i bogatiju budućnost nego zemlje i pokrajine iz kojih se dolazilo. Budući da je ishod rata s Turcima već bio poznat, ostaju godinama kao stalna vojna posada i postepeno se privikavaju na nov način života. Postaju sve nepokretljiviji, pogotovo oni koji su u sastavu vojne komore obavljali obrtničke i slične poslove ili im je rok službe isticao. Usporedo s tim i sama mogućnost lakšeg sticanja izvora života i nekretnina bila je za njih svakim danom sve privlačnija, mnogi napuštaju vojsku i svoju budućnost ostvaruju u građanskim zanimanjima, postaju obrtnici, posjednici i poljoprivrednici i tako ostaju trajno naseljeni.[32]

Gospodarstvo i život na selu poslije izgona Turaka bili su na niskom stupnju. Još i na početku druge polovine osamnaestog stoljeća bio je život slavonskog sela, kako ga je opisao Reljković u »Satiru« daleko zaostao za životom, što ga je i on imao prilike vidjeti u njemačkim zemljama.[33] Uza sav priliv domaćih i stranih doseljenika Slavonija

28 M. Šenoa, **Doseljavanje tuđinaca u Srijem,** JAZU Rad 201, Zagre 1914,3
29 J. Bösendorfer, **Agrarni odnosi u Slavoniji,** JAZU, Zagreb 1950, 67
30 M. Atlagić, **Grbovi plemstva u Slavoniji 1700—1918,** Čakovec 1982, 139
31 I. Mažuran, **Sažeti povijesni pregled Slavonije (Srednji i novi vijek),** Zbornik radova prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, Osijek 1970, 179
32 Mažuran, **Najstariji zapisnik općine Osijek—Tvrđa (1705—1746). Uvod u historiju Osijeka XVIII st.,** Osijek 1965, 27
33 T. Matić, **Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj osamnaestog vijeka,** JAZU Rad 324, Zagreb 1962, 38f

je još i krajem osamnaestog stoljeća bila slabo naseljena. Taube[34] je zabilježio da je 1777. godine bilo u Slavoniji 233000 duša, a ta prostrana i plodna zemlja mogla bi po njegovu mišljenju lako prehraniti i jedan milijun, pa i dva milijuna radinih i marljivih stanovnika.[35]

Edikt o toleranciji intenzivira kolonizaciju. Đakovački biskup Krtica potužio se radi naseljavanja protestanata i samom caru, ali bez uspjeha. Tek godine 1838. uspjelo je katoličkoj reakciji otežati položaj protestanata u Slavoniji. Dne 4. kolovoza 1838. godine objelodanjen bi reskript vrhovnog vojnog vijeća, kojim se zabranjuje doseoba protestanata i u tom slučaju, ako naseljenik i stekne realni posjed. Od svakog doseljenika imala se zatražiti legalna isprava o vjeroispovijesti. Osobito je đakovački biskup pozivajući se na tu naredbu silom htio već naseljene protestante maknuti iz svoje dijeceze. Međutim, zauzeše se za svoje istovjernike ugarski protestanti, kojima uspije 1839. godine ovaj reskript opozvati, te bi i slavonskim protestantima dozvoljeno sticanje realnog posjeda.[36] Proces kolonizacije Nijemaca nastavljao se zahvaćajući sve više plodnu zemlju Slavonije. Vrhunac je postigao oko 1900. godine, kada se broj njemačkog stanovništva povećao od 0,28% godine 1840 (prema računu Al. Fenyesa) na 5,6% godine 1900. Osim grada Osijeka u kojem je 1890. godine bilo Nijemaca više od polovine svih stanovnika, njemačka su naselja bila najgušća u Hrvatskoj u kotarima Ruma (31,5%), Vukovar i St. Pazova (20,2%) i Đakovo (21%).

S ulaskom carske vojske u Đakovo 1687. godine otpočinje ovdje nov život. Novo naseljavanje Đakova odvijalo se prvih godina prilično sporo. Prvi naseljenici nakon Turaka bili su svakako oni isti slavonski katolici koji su ondje kao kauri preživjeli tursku vlast. Početak podizanja postturskog Đakova najuže je povezan s obnovom đakovačke biskupije.[38]

Početni razvoj Đakova odvijao se uz mnogo teškoća i neprilika. I demografski razvoj sela slijedio je postojeće prilike. Nakon što su Turci napustili Đakovštinu, sva đakovačka sela bila su brojčano mala. Kroz čitavo razdoblje vlastelinske uprave u selima nije bilo značajnijih seoba i promjena. Svi su živjeli u zatvorenom vlastelinskom krugu, ženili se i udavali u istoj sredini.[39] Mnogo je više ulazilo novih doseljenika u Đakovo koje je imalo značaj upravnog i gospodarskog središta, te su u njega useljavali trgovci, obrtnici i ostali ljudi neratar-

34 F. W. Taube, **Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogtum Syrmien,** Leipzig 1777, dio I, 57f

35 Matić, o.c., 39f

36 Bösendorfer, **Crtice iz slavonske povijesti,** Osijek 1910, 362

37 J. Šidak, **Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća,** Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1973, 5

38 Marković, **Đakovo i Đakovština...,** 176f., T. Smičiklas, **Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije,** dio II, Zagreb 1891, 32

39 Marković, **Selo Tomašanci kraj Đakova...,** 15f

skog tipa. Đakovo se stoga na cijelom području najjače razvijalo.[40] Sva đakovačka sela razvijala su se prilično sporo. Poneka od njih su i nazadovala u odnosu na tursko razdoblje.[41] Pokreti stanovništva su postojali, ali su se oni odvijali među srodnim narodom. Doseljavanja su bila najčešća iza prve faze postturske stabilizacije (od 1730. do 1750. god.), kasnije su se seobe smanjivale i do sredine 19. stoljeća nije bilo značajnijih promjena.[42]

U prvoj polovini 18. stoljeća đakovačko je žiteljstvo još općenito veoma siromašno. Obrtnika je u mjestu bilo samo nekoliko. Ostalo je stanovništvo ratarskog tipa. Razvojem vlastelinskih stručnih službi počela se u Đakovu osjećati potreba za stručnjacima raznih profila, a napose za obrtnicima.

U Đakovo je počela pristizati i sezonska radna snaga, osobito za vrijeme kosidbe i žetve. Sezonska radna snaga je većinom pristizala ilegalnim prelaženjem Bosanaca preko turske granice na Savi. Poneki od tih nadničara nisu se više vraćali nazad u Bosnu, već bi ostajali u Đakovu ili bi prešli u okolna sela i tamo se skućili.[43]

Đakovo se ni u drugoj polovini 18. stoljeća nije značajnije proširilo. Ovu stagnaciju treba dovesti u vezu s malom brigom mjerodavnih upravljača i još uvijek teškim ekonomskim prilikama ovdašnjih stanovnika. Mali i sitni obrtnici koji u to vrijeme počinju u Đakovu obavljati svoju djelatnost, jedva se svojim radom mogu izdržavati. Agrarno stanovništvo iz đakovačke okolice nije moglo plaćati relativno skupe proizvode đakovačkih obrtnika. Ljudi su sami sebi pravili odjeću i obuću a skupe obrtničke proizvode nabavljali su sasvim rijetko. Zbog toga su svi tadašnji đakovački obrtnici ujedno i zemljoradnici jer samo kao zanatlije nisu mogli podmiriti svoje životne potrebe. Takvo se siromaštvo ogledalo i u vanjskom izgledu mjesta. Sve kuće u Đakovu tog vremena su malene, drvene i pokrivene slamom, te pružaju sliku pravog agrarnog selišta.[44]

Krajem 18. stoljeća dolazi do nove stagnacije Đakova. Tome su pripomogle i česte epidemije zaraznih bolesti. Tako je samo u ljetu 1791. godine bilo 47 smrtnih slučajeva od kolere.[45] Zaraze vladaju i početkom 19. stoljeća, najprije 1802. godine, zatim među godinama 1810. i 1814.[46] Pored bolesti nastupala je i opća gospodarska kriza, koja najviše pogađa male zemljoposjednike. U takvoj su situaciji mnogi stanovnici Đakova bili prisiljeni da se povuku u okolna sela i da tamo pokušaju osigurati bolju egzistenciju. Na mjesto takvih iseljenika dolazili su većinom razni obrtnici. Takva izmjena stanovništva bila je po samo Đakovo negativna, jer je više osoba iseljavalo, a manje useljavalo:[47]

40 S. Pavičić, **Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji**, JAZU, Zagreb 1953, 274
41 Marković, **Selo Tomašanci kraj Đakova...**, 129
42 Marković, **Selo Gorjanci kraj Đakova...**, 159
43 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 179ff
44 ibid., 183
45 ibid., 183f
46 M. Cepelić, **Đakovačka groblja**, Đakovo 1916, 37f
47 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 183f

Na početku 19. stoljeća živjeli su u Đakovu isključivo naši domaći ljudi. Županijska statistika mjesta iz 1803. godine bilježi u Đakovu 88 naseljenih domova.[48]

Demografsko propadanje Đakova pokušao je spriječiti biskup Antun Mandić (1806-1815). On je proveo organiziranu kolonizaciju Nijemaca u Đakovo.[49] Nijemci su i ranije pojedinačno ulazili u Đakovo zadržavajući se kraće ili duže vrijeme, poneki i stalno ostaju.[50] Prema Boehmovom navodu jedna stara đakovačka porodica potječe iz Tirola, a naselila se u Đakovo uskoro nakon protjerivanja Turaka i ovdje dobila svoj posjed.[51]

Cepelić[52], Horvat[53] i Marković[54] uzimaju kao polazišne godine useljavanja Nijemaca 1809-1810. Boehm i ostali autori koji se u svojim radovima dotiču ovog pitanja govore samo o dolasku Nijemaca već početkom 19. stoljeća (nakon 1800. godine). Prema spisu: **»Consignatio Germanorum ad Episcopale Oppidum Deakovar Illocatorum«**[55] proces organiziranog useljavanja Nijemaca u Đakovo započinje 1806., odnosno 1807-1808. godine. Prema tom spisu prvi njemački doseljenici na područje Đakova bi bili: Lorenz Ereth (1807, Retfala)[56], Thomas Eigenbluth (1807, Retfala), Josef Eigner (1806. Bačka), Paul Czutinger (1807, Bathszeg), Augustin Knebl (1807. Jarmina), Georg Gaiger (1806. Kula-Požega), Josef Sauer (1808, Jarmina), Josef Kink (1808, Miletić), Lorenz Kremer (1807, Retfala), Jakob Naisus (1807, Retfala), Nikola Lang (1808, Kula-Požega), Petar Faier (1807, Retfala), Ivan Hommerpach (1807, Opavica), Ivan Nef (1808, Jarmina), Jakob Ungerpilder (1808, Futog), Ivan Pruska (1807, Bohemia), Bartol Rhadak (1807, Bohemia), Josef Stanaschik (1807, Bohemia), Georg Plimet (1807, Retfala), Filip Holzheimer (1807, Kula-Požega), Adam Praun (1807, Vinkovci), Josef Forger (1807, Temišvar), Martin Orth (1807, Bohemia), Josef Stalder (1807, Temišvar), Lorenz Raich (1808, Temišvar), Mihael Lorencz (1808, Csatalya), Josef Schisnik (1808, Csatalya), Ivan Schlosser (1808, Csatalya), Valentin Pesinger (1808, Temišvar), Georg Vegman (1808, Temišvar), Maria Klozer (1808, Temišvar), Otto Duscher (1808, Šomođ), Ivan Lambing (1808, Šomođ), Petar Penzian (1808, Temišvar), Karl Tkrokossky (1808, Bačka), Ivan Schrainer (1808, Bačka), Georg Felt (1808, Stanišić), Josef Vagner (1808, Šomođ), Petar Kindl (1808, Csatalya), Henrik Kiszler (1808, Csatalya).

Iz navedenog vidimo da već 1806. godine dolaze u Đakovo 2 njemačke porodice, 1807. godine dolazi 17, a 1808. godine 21 njemačka

48 **Arhiv Hrvatske Zagreb, virovitička županija, consc. vol. 804, an. 1803 et 1804.**, Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 184

49 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 184

50 Tako npr. 1758. godine kao inkvilini u Đakovu spominju se među ostalima: H. Štajner, I. Tišler, F. Tellar (Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 182), no njemačkih prezimena na popisu stanovništva početkom 19. stoljeća ne nalazimo.

51 Boehm, o.c., 301, 322

52 Cepelić, **Đakovačka groblja...**, 32

53 M. Horvat, **Spomenica Hrv. pjevačkog društva »Sklad« — »Preradović« u Đakovu 1863-1939,** Đakovo 1939, 29

54 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 184

55 **Arhiv Hrvatske Zagreb, Spisi virovitičke županije, svež. 297, br. 142, god. 1810.**

56 Navod u zagradi označava kada i odakle je pojedini kolonist došao na područje Đakova.

porodica. Zanimljivo je primijetiti da nijedna porodica u tom prvom valu useljavanja (1806-1808) nije izravno došla iz njemačkih pokrajina, već iz ranije koloniziranih područja (Vinkovci, Jarmina, Retfala, Šomođ, Bačka, Temišvar), a nekoliko porodica dolazi iz Češke.

Biskup Mandić je tokom 1809. i 1810. godine nastavio s organiziranom kolonizacijom Nijemaca u Đakovo. U sve većem broju njemački doseljenici su pristizali ovamo iz rajnskih oblasti Njemačke ili iz susjednih krajeva Srijema, Bačke i Banata. Prema Boehmu većina njemačkih porodica koje je u Đakovu (uskoro nakon 1800. godine) naselio Mandić, potjecala je iz Švarcvalda.[57]

Prema Mandićevim zabilješkama,[58] prvi njemački doseljenici u Đakovo bijahu:

Josip Eigner, Ivan Asperger, Josip Asperger, Mato Atomir, Franjo Atomir, Mihael Bauer, Ivan Blaha, Franjo Brandafy, Gašpar Gross, Ivan Habinski, Đuro Hager, Andrija Kellner, Ambroz Killer, Franjo Kinzel, Antun Langmayer, Ivan Laudenbach, Ivan Leinfelder, Ivan Mandl, Đuro Melz, Ivan Nitol, Martin Orth, Antun Peck, Josip Petauer, Henrik Pfeifer, Ivan Reichard, Josip Reiprecht, Stjepan Rumbach, Josip Stefler, Ignac Stegg, Stjepan Steibler, Josip Steibler, Pavao Steiner, Josip Stellweg, Ferdo Schwarzmayer, Đuro Tertzer.

Na osnovu spisa **»Consignatio Germanorum ad Episcopale Oppidum Deakovar Illocatorum«** i zabilježaka biskupa Mandića dobivamo približnu sliku o toku kolonizacije Nijemaca u Đakovo do 1810. godine.

Marković navodi da se je u prvom naletu do 1810. godine uselilo u Đakovo oko 40 njemačkih porodica.[59], no najmanje toliko ih je ušlo u Đakovo već tokom 1806. godine, 1807. i 1808. godine, tako da će broj njemačkih porodica u Đakovu do 1810. godine biti zasigurno znatno veći.[60]

Biskup Mandić ih je naselio u želji, da prije svega podigne varoš i pomogne napretku svog vlastelinstva. Tako se Đakovo prostorno i demografski počelo širiti uz pomoć stranaca.[61] Za Napoleonskih ratova doseljavanje iz njemačkih zemalja je zamrlo i nije bilo značajnijih preseljavanja.[62] Kolonizacija Nijemaca dobiva jači intenzitet po završetku ratova protiv Napoleona, koji su na teritoriju same monarhije stvorili mogućnosti i potrebu za kolonizacijom. Već je i francuska revolucija izbacila priličan kontigent izbjeglica u susjedne njemačke krajeve, a naročito Napoleonova vojska. Mnoštvo izbjeglica iz Francuske, Njemačke, pa čak i Belgije okupljenih na području Rajne tražilo je da se nasele u ovim našim krajevima, koji su od Napoleonskih ratova bili razmjerno najviše pošteđeni.[63] Najveći broj njemačkih emigranata stiže poslije Bečkog mira 1810. godine, mahom iz opustjelih

57 Boehm, o.c., 301, 322

58 **Conscr. Deakovar 1810. Dijec. arhiv, fasc. 1810.**, Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 184f

59 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 184

60 Horvat (o.c.,29) samo za 1809. godinu navodi brojku od 400 doseljenih Nijemaca (bez navođenja izvora podatka).

61 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 345

62 Boehm, o.c., 302

63 Jankulov, o.c., 73

krajeva južne Njemačke (Württemberg, Baden, Hessen...)[64] Sada je ponuda Nijemaca za naseljavanje bila toliko velika da su se mogle odabirati najbolje snage i kolonizacija se mogla odvijati bez većeg zastoja. Tako se u redove kolonista od 1829. godine primaju samo oni koji su sa sobom ponijeli imetak u vrijednosti najmanje 300 forinti. Pri svemu tome i ovi kao i raniji oslobođeni su plaćanja poreza na tri godine, kako bi bili u mogućnosti da izgrade sebi kuću i što bolje obrade zemlju.[65] Broj novodoseljenih Nijemaca u Đakovu naglo je rastao, dok su se u isto vrijeme slabo razvijali stari hrvatski rodovi, ali su i Hrvati rasli neprestanim novim doseljavanjem.[66] Uz njemačke seljake koji uglavnom dolaze iz Bačke[67], useljava i velik broj izučenih majstora zanatlija. Biskup Mandić je smatrao da će to Đakovu dati novi impuls. Osim toga osjećao je deficit izučenih zanatlija na svome vlastelinstvu, pa je tako ujedno popravio potrebe svoga posjeda. Doseljeni Nijemci bijahu uglavnom mlađi ljudi. Dobro su čuvali i svoje nacionalne posebnosti, ali ih je većina brzo naučila naš jezik, a poneki su prihvatili i domaće običaje. Ženili su se uglavnom u krugu svoje nacionalnosti, ako su brakovi bili mješoviti, djeca su u većini slučajeva odgajana kao Nijemci. Novi doseljenici su bili i dalje u pismenim odnosima sa svojim ranijim zavičajem. Kako su u novoj sredini bili zadovoljni, pisali su to svojim rođacima i prijateljima, pa su i oni kasnijih godina počeli doseljavati u Đakovo[68]. Do sredine 19. stoljeća doselile su u Đakovo još ove njemačke porodice: Hauer, Wenzler, Kleway, Kintschel, Metz, Rathgeber, Ruidl, Werli, Verlon, Wilchelm, Albert, Bayer, Eisenhut, Flossmann, Folk, Freislampl, Fuchs, Genz, Haas, Heiz, Kleksner, Näsner, Piringer, Reisinger, Sefler, Seidl, Skanter, Steff, Subhafner, Lautenbach, Kopf, Nitol. Rumbach, Sneider, Staudenmajer, Ponikl, Weiland, Ketz, Verner, Parth, Laperger, Karl, Fleitz, Wolf, Lutz, Götz, Littman, Rendl, Horger, Munth, Lauber, Elekshausen, Schönazuer, Dammheibel i druge.

U međuvremenu se zapaža nadolazak doseljenika ostalih narodnosti (Madžari, Česi, Slovaci), no u mnogo manjem broju nego Nijemaca. Doseljeni Nijemci prenijeli su u Slavoniju mnoge dobre navike. Premda su imali dosta zemlje, nastojali su i ovdje da je što bolje iskoriste. Uspješnije su obrađivali zemlju i gradili udobnije kuće. Sve je to utjecalo na starosjedioce Hrvate da se u tome povedu za njima.

Ulazak Nijemaca i predstavnika drugih nacionalnosti u nekoć čisto hrvatsko naselje počelo se brzo zapažati u razvoju Đakova. Novi doseljenici su bili sposobni i marljivi ljudi. Svim silama su se odali radu i stvaranju što povoljnijih uvjeta za život. Sama promjena postojbine, prirodne i socijalne sredine, utjecala je na stvaranje nove egzistencije. Tome treba dodati i njihovu trezvenost, skromnost u odijevanju, naročito kod ženskih. Novi doseljenici iako u pravilu obrtnici prihvaćaju tu i dopunsku poljoprivredu. Svi su oni imali naokolo Đakova svoje

64 ibid., 86
65 Kraushaar, o.c., 194., Jankulov, o.c., 74
66 Pavičić, o.c., 276
67 Boehm, o.c., 363
68 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 185

oranice, livade i šume. Dobrim gospodarenjem razvijaju se u male gazde, postajući tako nova pokretačka snaga u sveukupnom napretku Đakova.[69]

Naravno da je doseljenicima bilo u prvo vrijeme teško. Bili su to uglavnom siromašniji i skromniji ljudi, marljivi i poduzetni, pripravni na teškoće koje nužno nosi početak života u novoj sredini. Ubrzo su se pročuli kao marljiv narod, ekonomičan i štedljiv, napredan i uredan. U tome su se veoma razlikovali od starosjedilaca i ponosili su se time. Njihovom napredovanju pridonijela je i viša naobrazba stečena u staroj domovini, te prema tome i njihova jača disciplinirano st u radu. Privikli su se svim teškoćama i uskoro dostigli ostale narodnosti. Nema sumnje da je tom napredovanju njemačkih kolonista mnogo doprinijelo veliko staranje vlasti i materijalna pomoć koja im je ukazana za početak njihove egzistencije.

Njemački kolonisti zaposjedaju uglavnom istočni dio Đakova. Biskup Mandić je za njih najprije otvorio novu ulicu uz sjeverni rub vlastelinskog Bajnaka. Zbog niza njemačkih kuća prozvaše domaći starosjedioci ovu uličicu **Švapski sokak (deutschen Gasse)**[70]. Kada je ova ulica bila u potpunosti parcelirana i naseljena, Mandićev nasljednik biskup Mirko Raffay (1816—1830) parcelirao je produžetak novog Švapskog sokaka prema istoku. Tako se Đakovo počelo prostorno i demografski širiti uz pomoć njemačkih doseljenika. Nijemci su gradili veće i ljepše kuće od domaćih starinika, ali te razlike nisu bile takve da bi izmijenile ukupan izgled mjesta.[71]

Njemački doseljenici već u prvoj polovini 19. stoljeća zaposjedaju i istočni dio novog Školskog sokaka. Prodiru i na prostor vlastelinskog posjeda, koji se nalazio istočnije od velikog i južnije od Školskog sokaka.[72] Područje sjevernije i južnije od produžetka Školskog sokaka potpuno je u posjedu njemačkih doseljenika. Nijemci su naselili i novoformirani sokak dalje prema istoku, koji je kasnije prozvan Kolodvorska ulica. Nijemci prodiru i na prostor između Piškorevačkog i Pavićevog sokaka, koncentrairaju se na kraju Pavićevog i oko Varošina. Njemačko naseljavanje prodire i oko Osječkog i Satničkog sokaka. Karakteristično je da posjedi doseljenika pokazuju trend okupljanja, obično ih ima po više na okupu.[73]

S povećanjem pučanstva Đakova nametala se i potreba povećanja groblja. Ono se počelo širiti naročito u vezi s doseljavanjem Nijemaca, počam već od godine 1820. Tako je za novo đakovačko groblje[74] među godinama 1810—1820. nabavljen od tada imućne obitelji Stanković gornji dio groblja, kapelici na desno.[75]. U to novo groblje pokapali

69 ibid., 185
70 ibid., 185., Boehm, o.c., 322
71 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 185
72 ibid., 189
73 ibid., 189ff
74 Novo đakovačko groblje otvorio je biskup Krtica 1780. godine uz put koji vodi iz Đakova preko Dragotina u Brod.
75 Cepelić, **Đakovačka groblja...**, 32

su doseljene Nijemce i uopće strance.[76] Naime, veliki pomor zahvatio je Đakovo među godinama 1810—1814., nakon toga 1836. godine (kada je samo u kolovozu od kolere umrlo 38 osoba). Vrlo velik pomor (tifus) vladao je među građanstvom osobito u njemačkom kraju 1849. godine, mjeseca lipnja i srpnja, tako da su u samom srpnju umrla 44 stanovnika.[77]

Iako je među novodoseljenim Nijemcima bilo mnogo gubitaka (prije svega smrtnost male djece i staraca), druga, a naročito treća generacija, a i stalno pritjecanje novih doseljenika, znatno povećavaju njihov broj.

S obzirom na znatan broj njemačkih doseljenika u Đakovu, već u prvoj polovini 19. stoljeća propovijed u crkvi uz hrvatski održavala se i na njemačkom jeziku.[78] Sve očitiji i nagli uspon Nijemaca starosjedioci isprva toleriraju, no ubrzo uviđaju pozitivne strane aktiviranja. Zato i oni nastoje da u svemu slijede svoje nove susjede. Počinju se školovati, učiti zanate, osnivaju domaći obrtnički ceh, počinju se zanimati trgovinom, otvaranjem radnji, prijevozom robe...[79] Njemački doseljenici, napose obrtnici, utjecali su u velikoj mjeri na buđenje privrednog života mjesta. Već 1813. godine đakovački obrtnici osnivaju obrtničke zadruge. Njemački obrtnici udružuju se u obrtnu zadrugu **»Arbeit« (»Radnja«)**[80], a hrvatski u **»Prvu hrvatsku obrtničku zadrugu«.**[81] Treba navesti podatak, da je kod »Njemačkog ceha« od 1813. do 1819. godine bilo upisano 112 šegrta i 101 kalfa. Od 1819. do 1859. godine izučilo je zanat kod đakovačkih majstora »Njemačkog ceha« 600 šegrta.[82]

Ovo obrtno društvo dalo je znanja u obrtu velikom broju šegrta. Od samog početka pod utjecajem njemačkih obrtnika i domaći ceh postavlja kao primaran zadatak da u svojoj sredini poradi oko uzgoja novog obrtničkog naraštaja. Uskoro je Đakovo imalo više obrtnika iz redova »Ilirskog« nego »Njemačkog ceha«.[83] Da ne bi bilo zabune treba napomenuti da je u redovima »Ilirskog ceha«, odnosno »Prve hrvatske obrtne zadruge«, u čitavom periodu od 1813. na dalje bio znatan broj njemačkih prezimena[84], kao što i u redovima obrtne zadruge »Radnja« nalazimo velik broj hrvatskih imena.[85]

---

76 ibid., 20,22

77 ibid., 37f

78 **Universalis schematismus ellesiaticus venerabilis cleri romano — et graeco — catholici saecularis et regularis incliti regni hungaria partiumque eidem adnexarum nec non magni principatus transilvaniae..., Budae anno 1842/43. Typis regiae · scientiarum universitatis hungaricae,** 195

79 Marković, **Đakovo i Đakovština...,** 185f

80 v. Pravila đakovačke obrtničke zadruge **»Radnja« (Statuten der djakovarer gewerbegenossenschaft »Arbeit«),** Essek, Druck von Julius Pfeiffer, 1880.

81 J. Žerav, **Spomen-spis od 1813—1913. uz proslavu stogodišnjice opstanka »Ceha« đakovačkih obrtnika, izdalo obrtničko društvo »Radnja« i Prvo hrvatsko obrtničko društvo u Đakovu,** Đakovo 1913, 13

82 ibid., 48

83 Stare cehovske knjige đakovačkih obrtnika čuvaju se u Muzeju Đakovštine., Marković, **Đakovo i Đakovština...,** 186

84 v. Imenik članova obrtnika »Prve hrvatske obrtne zadruge« od 1813. do 1909. (1912) godine, Žerav, o.c., 62ff

85 v. Žerav, o.c., 42ff

Patron i jednog i drugog ceha bio je sve do 1827. godine Sv. Juraj. Godine 1827. gorjelo je Đakovo, pa je »Njemački ceh« izabrao za patrona Sv. Florijana, kojem su i spomenik podigli.[86]

S nastupom opće svjetske krize sredinom prošlog stoljeća otpočinje u Đakovu ponovno proces propadanja zemljoradnika, naročito onih s manjim posjedima. Đakovački poljoprivrednici ako nemaju mogućnosti za dopunsko privređivanje, počinju naglo siromašiti. Vlastelinski magazini puni poljoprivrednih proizvoda bili su im moćna konkurencija na tržištu, koju oni kao sitni proizvođači nisu mogli izdržati. Zato im nije preostalo drugo nego da se priklone seobama ili novim zvanjima.[87]

Kolonizacija Nijemaca naročito iz bačkih sela i dalje se povećala. Iseljavanje njemačkih seljaka iz Bačke nakon 1848. godine upravo se najjače usmjerilo na đakovačko područje[88]. Većina tih doseljenika ratarskog tipa ulazi u sela, ali ih i znatan broj naseljava Đakovo. Broj njemačkih naselja u Bačkoj s vremenom se znatno povećao, samo naseljenje bilo je gusto, obradive zemlje sve manje. U takvoj situaciji postojao je znatan broj siromašnih njemačkih seljaka. U Slavoniji gdje su starosjedioci živjeli u velikim seoskim zadrugama sveukupno zemljišno područje bilo je slabo iskorišteno, tako da je cijena zemlji bila mala.[89] Boehm[90] navodi kako starosjedioci u Slavoniji nisu poznavali pravu vrijednost zemlje, te su previše cijenili novac. Tako je bilo moguće njemačkim seljacima iz Bačke, a i iz drugih područja da i s malo posuđenog novca dođu do posjeda.

U relativno kratkom vremenskom rasponu privredni život Đakova krenuo je s mrtve točke. Uz Nijemce pomalo useljavaju i novi doseljenici (Ličani, Dalmatinci, Zagorci, Srijemci, Bosanci...). Brojčano jačanje stanovništva povećava i broj đakovačkih kućnih brojeva. Demografski i etnički mozaik Đakova dosegao je svoj vrhunac negdje šezdesetih godina prošlog stoljeća. U to vrijeme u Đakovu živi oko 2500 stanovnika, od kojih su gotovo polovina strani doseljenici[91], većinom Nijemci.

Đakovački sajmovi postaju sve jača stjecišta izmjene dobara za čitavu regiju. Bolje imovinske prilike sela utječu na razvoj đakovačkog zanatstva[92]. »U pogledu trgovačkom i pogledu etnografskom đakovački su sajmovi vrlo interesantni. Kako sva Slavonija tako je i Đakovština mozaik raznih narodnosti što se onamo doseliše (...) Svaka je od doseljenih narodnosti zadržala svoju nošnju. Domaći žitelji nose se šareno, a žene se odijevaju u duge suknje bijele boje, koje su prekrasno zlatom ili šarenom svilom izvezene, na grudima nose nizove dukata (...) Uz takve starosjedioce mirno koraca Švabica u svojoj crnoj suknji i crnom jaketu sa rupcem na glavi, a onda kraj nje njezin čovjek, obrijan, s malim crnim šeširićem na glavi, sasma kratkim haljetkom, dugim uskim hlačama, koje su na vanjskoj strani gležnjeva rasporene,

86 ibid., 78
87 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 189
88 Boehm, o.c., 302
89 ibid., 302f
90 ibid., 302
91 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 188
92 ibid., 187

na bose noge navukao neku vrstu posve izrezanih papuča sa jakim petama, što po pločniku neugodno klepeću...«[93] Nošnje žena različitih nacija davale su sajmu posebnu sliku. Odmah se moglo po nošnji spoznati da li je Švabica, Madžarica, Slovakinja, Srpkinja, Ciganka[94]. Kako po nošnjama tako i po kućama odmah se prepoznaje koje je narodnosti gazda.[95] Nacionalna šarolikost međutim nije bila prepreka dobroj suradnji na različitim poljima pa tako i kulturnom. Kako navodi Horvat[96], u đakovačkom pjevačkom društvu **»Sklad«**, kojeg osnivaju đakovački obrtnici, trgovci i intelektualci (1864. godine), od samog početka nalazimo mnoge predstavnike đakovačkih njemačkih porodica, kao podupiruće, odnosno izvršujuće članove.

I u novoosnovanom vatrogasnom društvu (1872. godine) doseljeni Nijemci od samog početka uzimaju šire sudjelovanje. »Kako je među tadašnjim članovima vatrogasnog društva bilo dosta stranaca, pretežno Nijemaca obrtnika (...), također je i u samom društvu uvelike vladao njemački jezik.«[97] Iz popisa članova vidimo da je u društvu najviše stranih imena, a veoma malo domaćih hrvatskih.[98]

U adoptaciji stranaca u novoj sredini mnogo je učinila škola, gdje su đakovačka djeca zajednički učila. Tako su svi doseljeni Nijemci već u prvoj generaciji potpuno svladali hrvatski jezik i njime se služili svuda u komunikaciji izvan svojih kuća.[99] »Oni govore posebnim njemačkim dijalektom, a svi znadu hrvatski, poglavito njihova djeca, jer za njih nema posebnih škola (...) U svakom je slučaju kod oblasti i u međusobnom saobraćaju između Madžara, Čeha i Švabe diplomatski jezik uvijek hrvatski.«[100] Naravno, Nijemci su međusobno i u krugu svojih porodica govorili samo njemački. U novoj sredini Nijemci su ostali privrženi jedni drugima. Dugo vremena su održavali iste običaje i način života krajeva iz kojih su dolazili. I ovdje su ostali Nijemci. Svojoj su djeci davali njemačka imena. U početku poneki nisu ni pokazivali želju da nauče naš jezik, no može se slobodno reći da je utjecaj starosjedilaca bio u Đakovu razmjerno velik. Oni su nametnuli svoj govor svim doseljenicima, pohrvatili su veći broj njemačkih porodica i dali su cijelom đakovačkom stanovništvu svoj značaj koji se održao sve do danas.[101] Zadaća lingvističkih istraživanja bi bila da se ispitaju i prikažu raznojezični odnosi, njihove posljedice u jezičnoj komunikaciji autohtonog hrvatskog stanovništva, ali i govornika drugih jezika. Svakako je od znatne važnosti utjecaj njemačkih doseljenika na lingvističku strukturu Đakova i okolice. Naročito bi bio zanimljiv iscrpan prikaz germanizama s ovog područja. Đakovo se uz pomoć stranaca,

93 M. Šenoa, **Đakovština,** Spomen-cvieće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Matica hrvatska, Zagreb 1900, 226f
94 Stader, **Heimatbuch Satnitz...,** 34f
95 Šenoa, **Đakovština...,** 227
96 Horvat, o.c., 29
97 S. Fink, **Spomenspis 50-godišnjice Dobr. vatrogasnog društva u Đakovu 1872—1922,** Đakovo 1922, 7
98 ibid., 7
99 Marković, **Đakovo i Đakovština...,** 188
100 Šenoa, **Đakoština...,** 227
101 Pavičić, o.c., 276

uglavnom njemačkih doseljenika, sve više povećava i razvija. Krajem prošlog stoljeća, prema računu Al. Fenyesa, Nijemci sačinjavaju 21% đakovačkog stanovništva.[102] Proces kolonizacije traje i dalje. Useljavanje Nijemaca se na prijelazu stoljeća smanjuje, ali kontinuira sve do međuratnog perioda.

U drugoj polovini devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća u Đakovo su uselile ove njemačke porodice: Mazinger, Kindl, Hofgesang, Kristian, Schmidt, Biff, Schmödl, Wittner, Seitz, Stier, Heiling, Stiegler, Blümel, Fischer, Filler, Teufel, Schill, Vendüng, Hepp, Stargl, Santner, Braunz, Šmider, Straus, Saks, Zwingl, Baumholzer, Seber, Priseker, Kurtz, Kleisker, Peischl, Klug, Markus, Haupert, Pletz, Beck, Leinmetzer, Unterreiner, Hauler, Braunais, Gerhardt, Ettinger, Brater, Staiduchar, Steur, Schwarz, Piringer, Heitzman, Vencl, Lechner, Faller, Offenbach, Schäffler, Trišler, Veinhardt, Boellein, Hoot, Pauknecht, Maybaum, Böhmler, Hess, Lorbacher, Ringsmuth, Bräder, Nitschl, Reith, Tosenberger, Amet, Tranger, Müller, Makl, Schleis, Gillich, Reumberger, Baumeister, Merkler, Grazer, Albrecht, Breitenbach, Bauknecht, Treit, Šummer, Piringer, Weiler, Braun, Kleiksner, Vertlberger, Winkler, Heml, Halbinger, Urich, Rechner, Aufferber, Folke, Loviser, Kleker, Schell, Centner, Gabut, Colner, Tillman, Reiman, Altsheimer, Bohner, Waigand, Sajer, Reicher, Jung, Zimmer, Hamburger, Rettig, Ruš, Schulz, Unger, Kinzl, Huber, Transmüller, Majer, Meder, Puhl, Mauzer, Germ, Eberhardt, Pechtl, Praus, Elstner, Hildebrandt, Rendl, Kirchmayer, Suttinger, Staubringer, Hauer, Pfaff, Spiegel, Martin, Šipps, Ered, Hübler, Höchenbart, Genser, Heim, Stöhr, Alt, Pinc, Potner, Lamping, Herman, Dietrich, Wolfer, Lampring, Gruber, Feld, Gasser, Rack, Bechtold, i druge.[103]

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća u selima Đakovštine zapaža se kriza. Tih godina učestale su epidemije (kolera, kuga, tifus), koje prorjeđuju stanovništvo. Neki su rodovi izumrli, a i dosta se starosjedilaca iseljuje. Dolazi do postepenog oživljavanja seoba. Nije se preseljavalo naročito puno, ali se ranija demografska stabilnost gubi. S nastupom kriznih godina domaći ljudi odlaze u sela, a na njihovo mjesto useljavaju strancí.

Kolonizacija Nijemaca u prvoj polovini prošlog stoljeća nije se ograničavala samo na Đakovo kao upravni i privredni centar ovoga kraja. Nijemci već tada počinju ulaziti i u sela Đakovštine, istina u relativno malom broju. Boehm navodi da od iste grupe njemačkih kolonista iz Švarcvalda, koje je nakon 1800. godine biskup Mandić naselio u Đakovo (u **»deutschen Gasse«**) potječu i njemački doseljenici u Mandićevac.[104]

102 v. bilj. 37

103 Najcjelovitiju strukturu đakovačkog naseljavanja kroz 19. st. pokazuje katastik Đakova na osnovi stanja iz 1863. godine., v. Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 193ff., up. katastarsku mapu Đakova iz 1863. godine **(»Zbornik Đakovštine«)**

104 Boehm, o. c., 302

U sela uglavnom ulaze kolonisti agrarnog tipa, a i poneki njemački obrtnici koji tih godina ulaze u Đakovo prelaze i na selo te tamo pokušavaju ostvariti svoju egzistenciju. Tako još u periodu od 1813. do 1823. godine kao članove »Prve hrvatske obrtne zadruge«, odnosno »Njemačkog ceha« u Đakovu nalazimo ove obrtnike: Sneider (bačvar, Satnica), Stadenmajer (bačvar, Kešinci), Kopf (kolar, Mrzović), Ponikl (bačvar, Mrzović), Wekand (stolar, Gorjani), Verner (stolar, Semeljci), Fleitz (bačvar, Semeljci), Wolf (stolar, Semeljci), Rauher (bačvar, Gorjani), Rihter (bačvar, Kešinci), Palzer (stolar, Gorjani), Burghart (kolar, Gorjani),[105]

Uz zemljoradnike i obrtnike dolaze i sezonski trgovci, koji u selima pokušavaju otvoriti male trgovačke radnje ili gostionice, neki su ostali, a poneki dalje odselili. Prvi doseljenici su uglavnom bili siromašni nadničari ili sitni posjednici koji su morali prodati svu svoju imovinu da bi mogli kupiti mali posjed u Slavoniji. Pisac župske spomenice u Semeljcima navodi da su »... svi dolazili sa zavežljajem na leđima, sa čoporom djece...«[106] Domaći ljudi uzimali su ih za sluge i nadničare. Njemački kolonisti su svoj kruh u Slavoniji teško zarađivali, marljivo obrađujući zemlju i pretvarajući zapušteno tlo u plodno. »Po pričanju starih ljudi radili su čitav dan za teglu kisela mlijeka. Postali su i poslovični, kad netko malo spava, a mnogo radi i danas ljudi kažu: **spavaš ko Švabo.** Navodno su spavali u velikoj korpi, pa kad bi u korpi zaspao ona bi se prevrnula, a čovjek se probudio i odlazio na posao...«[107]

Sredinom prošlog stoljeća odvijaju se u selima Đakovštine duboke imevinsko-pravne i socijalne promjene, prouzrokovane prvenstveno zaključcima hrvatskog sabora 1848. godine, kojima se u čitavoj Hrvatskoj ukida kmetstvo. Kada je ban Jelačić obznanio odluku o ukidanju kmetstva, bio je na čelu đakovačkog vlastelinstva biskup Josip Kuković (1834-1849). Njega je banski dekret zatekao u tolikoj mjeri da se ubrzo nakon toga povukao s položaja đakovačkog biskupa. Zatečen je bio i ovdašnji narod. Mnogi i nisu bili u stanju da shvate domašaj svog novog života. Dosadašnji vlastelinski kmetovi postadoše odjednom slobodni zemljoradnici i vlasnici svoje zemlje. Iako je to bila vjekovna težnja i želja ovdašnjeg naroda, tada kada se sve to pretvorilo u stvarnost, pojavile su se teškoće koje nitko ranije nije naslućivao. Saborski zaključci sprovodili su se postupno i u praksi su ih pratile mnoge ne-

105 Žerav., o.c., 62ff
106 J. Gali, **Historia sela i škole do II svjetskog rata,** Osnovna škola Josipa Kozarca u Semeljcima 1786—1961., Đakovo 1961, 20
107 ibid., 20

predviđene teškoće.[108] Zemlja i kuće na kojima su zatečeni postadoše odjednom vlasništvo seljaka. Kmetstvo je ukinuto i svako je mogao po volji raspolagati sa svojom imovinom. Zato su se mnoge ranije zadruge počele raspadati. Kroz to su se đakovačka sela počela povećavati po broju kuća, ali ne i prema broju stanovnika. Proces usitnjavanja posjeda počeo se odvijati u vrijeme kada je svjetska i domaća gospodarska situacija tražila upravo obrnuti proces. Zbog toga raniji zadrugari upadaju u imovinsku krizu, postaju sve siromašniji i nesposobniji za samostalnu egzistenciju. U svim đakovačkim selima počele su se odvijati duboke imovinske promjene.[109] Optimističke prognoze na račun ovdašnjih ljudi počele su daljim razvojem događaja brzo blijediti. S oslobođenjem od kmetstva nije ovdje ništa bilo riješeno, najmanje novi ekonomski položaj oslobođenog seljaka. Umjesto ranijih vlastelinskih obaveza, odsada je država tražila još veći porez.[110]

Krizne godine počele su se očitovati novim seobama. Na seobe su se odlučivali prvenstveno oni koji su se u novim prilikama najslabije snašli. Porez koji je zamijenio rabotu, plaćao se u novcu, a to je upravo pogodilo seljake starosjedioce, koji se nisu lako mogli prilagoditi novim zakonskim odredbama. Neki su bili vrlo zaduženi. Najlakše je bilo prodati kuću i zemlju i poći u grad u potragu za boljim životom.[111] Gospodarske prilike postajale su sve teže. Svuda se zapažao pad vrijednosti poljoprivrednih proizvoda. Opadanje vrijednosti robe poljoprivrednog tržišta zadaje od sada malim seoskim proizvođačima najveće brige. U novonastaloj konkurenciji u poljoprivrednoj proizvodnji uspjevaju samo veći posjednici i proizvođači, dok su oni manjih sesija zapali u krizu.

Seljaci sa svojim usitenjenim posjedima nisu mogli izdržati pritisak nove konkurencije, time više što su u svojoj neposrednoj sredini imali jako crkveno vlastelinstvo đakovačke biskupije, koje je tih godina reorganizirano na suvremenoj plantažnoj osnovi. Posebno je značajno da nove uredbe koje su nakon 1848. godine stupile na snagu nisu likvidirale vlastelinstvo. I u novonastalim prilikama vlastelinstvo se održalo. S dolaskom J. J. Strossmayera za biskupa vlastelinstvo je revitalizirano, ali samo u granicama ranije alodijalne biskupove zemlje. I tako smanjeno ono je još uvijek bilo gospodarski jako.[112]

Ljudi su unatoč svim povlasticama koje su dobili počeli padati u sve veće imovno siromaštvo. Uzroka propadanja seljaka bijaše više, a kao glavni bijahu usitenjenost seoske poljoprivrede i nepoznavanje proizvodnje za tržište. Svoje proizvode koji su bili jeftini, nisu imali kome prodati. Konkurencija novog vlastelinstva kao proizvođača na veli-

---

108 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 287., idem, **selo Gorjani...**, 159., idem, **selo Tomašanci...**, 50

109 Marković, **O nekadašnjem zadružnom načinu života po selima Đakovštine**, Đakovački vezovi — prigodna revija, Đakovo 1977, 14ff

110 Marković, **Selo Tomašanci...**, 50

111 Stader, **Heimatbuch Satnitz...**, 9., Boehm, o.c., 371., Marković, **Selo Tomašanci...**, 5

112 Marković, **Selo Tomašanci...**, 50f., idem, **Selo Gorjani...**, 159

ko bila je toliko jaka da ljudi sa sela nisu mogli naći kupce za svoje proizvode. Uza sve to đakovački kraj počinje pogađati opća gospodarska kriza koja je tih godina zahvatila čitavu Slavoniju. Tadašnja državna vlast nije činila gotovo ništa u korist malih proizvođača. Dapače država je s pojačanom revnošću zahtjevala podmirivanje poreznih obveza. U kriznim godinama seljaci upadaju u dugove. Tko nije mogao podmiriti svoje porezne obveze dolazio bi pod stečaj. Bezizlaznost svog položaja pokušavali su riješiti tako da prodaju kuću i zemlju i potraže drugdje bolju sreću u životu. Nastale teškoće tjerale su domaće ljude na iseljavanje.[113]

Ujedno to je bio i period najvećeg uspona, do kojeg su doprli starosjedilački rodovi na tom zemljištu. Poslije toga zahvatila ih je teška kriza. U to su vrijeme stali useljavati u pojedina sela, osobito u ona s boljom zemljom, Nijemci i Madžari iz Bačke, Baranje i Šomođa, koji su naglo rasli. Međutim je potekla usporedo s njima na to područje i seoba Hrvata, koji su dolazili iz različitih naših krajeva (najviše iz Like i Bačke). Oni se useljuju gotovo u svako selo, ali je njihov ukupan broj manji od njemačkog i madžarskog.[114]

Svakim danom sve više starinika bilo je voljno da proda svoju kuću i zemlju i da potraži negdje drugdje bolje uvjete za život. Tadašnja austrijska uprava nije domaćim ljudima išla u susret, naprotiv teretila ih je povećanim porezima, koje oni nisu mogli platiti.[115] Poreska je uprava dužnicima plijenila zemlju i jeftino je prodavala svima i svakome. U svim pokrajinama carevine novine i agenti nudili su na prodaju plodnu slavonsku zemlju.[116] Austrijske su vlasti razvile glasnu propagandu za njemačku kolonizaciju ovog dijela Slavonije. Nijemci koji su već od prije bili kolonizirani po bačkim selima, upućivani su da se presele u Slavoniju.[117]

Krizu ovdašnjih ljudi zapazili su u pravo vrijeme bački Nijemci. Oni su nakon prvih kupoprodaja dočuli da se u đakovačkim selima može kupiti jeftina zemlja. Time je njihov interes za seobe u ovaj kraj sve više rastao.[118] Mnogi starinački rodovi sad se raseljavaju, a svoja kućišta prodaju njemačkim doseljenicima, koji dolaze pretežno iz bačkih sela, i to uglavnom iz: Filipova, Stanišića, Čavalja, Nemčića, Bačkog Brestovca, Miletića, Temerina, Parabuća, Kunbaje, Krnjaje, Bajmoka i Sentivana. Ostali dolaze iz Baranje, Šomođa, Banata i Srijema.[119] Ti njemački kolonisti koji nisu više izravno doseljavali iz Njemačke, dolaze bez nekakve posebne organizacije. Oni nisu naseljavani, nego sami dolaze.[120]

---

113 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 289., idem. **Selo Tomašanci...**, 51., idem, **Selo Gorjani...**, 159

114 Pavičić, o.c., 275

115 Marković, **Selo Gorjani...**, 159

116 J. Buturac, **Zajednički život Hrvata i Čeha u selima požeške kotline 1900—1940.**, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU, knj. 45, Zagreb 1971, 196

117 Marković, **Selo Gorjani...**, 159

118 Marković, **Selo Tomašanci...**, 51

119 O ovome više: Marković, **Selo Gorjani...**, 160ff., idem, **Selo Tomašanci...**, 52ff., Stader, **Heimatbuch...**, 14ff., idem, **Die ersten Ansiedler...**, 1ff., M. Stolz, **Das große Feuer...**, 19

120 Werni, Reiber, Eder, o.c., 54

Ispostavilo se da Nijemci za svoje mnogo slabije zemljišne posjede u Bačkoj i Baranji mogu u Slavoniji dobiti više puta bolju zemlju. Tu priliku su marljivi njemački pojedinci dobro iskoristili.[121] Doseljenici su bili uglavnom siromašniji i skromni ljudi, vrlo štedljivi, napredni i uredni. Kod samog dolaska u selo uzimali bi manje zemlje prema raspoloživim sredstvima. Kasnije kad bi se u selu udomaćili, kupili bi još nekoliko jutara. Zajedno sa zemljom kupovali su i kuće starosjedilaca, koje bi doskora proširili prema svojim potrebama. Ako ne bi bilo kuće na prodaju sagradili bi na brzu ruku malu zgradu za stanovanje, koju bi kasnije povećali i dograđivali. Dolaze uglavnom mlađi ljudi, zemljoradnici, koji su ovdje za mali novac, dva ili tri puta veće površine obradive zemlje kupovali. Tako je po pričanju Valentina Braunsteina njegov otac s osmoricom sinova došao iz Bačke 1894. godine, gdje je u Filipovu posjedovao samo 12 jutara zemlje, a ovdje (u Gorjanima) mogao je za to kupiti 30 jutara, skoro tri puta više.[122] Takve seobe bile su za Nijemce više nego povoljne. Oni su u đakovačkim selima kupovali jeftine posjede a svoje posjede u Bačkoj prodavali su po sasvim realnim cijenama. Dobivali su pune iznose u gotovini, dok su u đakovačkim selima plaćali zemlju višestruko jeftinije. Dakako da je to bio velik stimulans za dolazak Nijemaca u ove krajeve. Zbog toga su svi novonaseljeni Nijemci bili u mnogo povoljnijim prilikama od domaćih starosjedilaca.[123]

Sve više širile su se priče o jeftinoj slavonskoj zemlji i sve veći broj Nijemaca iz Bačke, a i drugih krajeva, ulazi u đakovačka sela. U kriznom vremenu osjećaju stranci svoj trenutak. Tako su bački Nijemci postali glavni kupci »Šokačke« zemlje i kuća.[124] Nekoć čista hrvatska sela probražavaju se u mješovita, katkada s natpolovičnom većinom Nijemaca.

Preseljavanje Nijemaca u đakovačka sela trajala su od 1860. godine sve do kraja 19. stoljeća. S tom kolonizacijom Nijemci nisu ušli u sva sela Đakovštine, ali su zato mnoga ranije čisto hrvatska sela etnički prepolovili.[125] Najveće promjene u katastarskoj slici ovdašnjih zemljišta odvijale su se između 1870. i 1890. godine. To je ujedno i doba najveće njemačke kolonizacije. Naročito sedamdesetih godina prošlog stoljeća obilazili su bački Nijemci đakovačka sela raspitivajući se kod starosjedilaca tko bi želio prodati kući ili zemlju. Obično su muškarci najprije dolazili sami i razgledavali zemlju i kuće po selima. Često su sa sobom nosili gotovinu i na licu mjesta obavljali kupovinu. Nakon toga su se vraćali u svoja sela po Bačkoj, tamo prodavali svoje kuće i zemlju, te s konjima i kolima selili na nova ognjišta. Alat i oprema koji nisu mogli da se nabave u Slavoniji, dovozili su sa sobom. Mlađu stoku nisu dovodili sa sobom, pošto se u Slavoniji mogla jeftino kupiti.[126] Gotovo od kuće do kuće u velikom broju đakovačkih

121 ibid., 51
122 ibid., 73
123 Marković, **Selo Tomašanci...**, 51., idem, **Selo Gorjani...**, 159., idem, **Đakovo i Đakovština...**, 289., Stader, **Heimatbuch...**, 8f., Boehm, o.c., 371
124 Marković, **Selo Tomašanci...**, 124
125 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 289
126 Marković, **Selo Tomašanci...**, 51., idem, **Selo Gorjani...**, 159., idem, **Đakovo i Đakovština...**, 289., Stader, **Heimatbuch...**, 8f., Boehm, o.c., 371

sela (naročito: Gašinci, Gorjani, Tomašanci, Slatinik, Satnica, Viškovci, Kešinci, Mrzović, Vučevci, Selci, Semeljci, Pridvorje, Drenje) može se pratiti, kako su u drugoj polovini prošlog stoljeća posjedi starosjedilaca dolazili u ruke njemačkih doseljenika.[127] Nijemci su zaposjedali najbolje okućnice i pokupovali najplodniju zemlju. Istovremeno u pojedina sela doseljavaju i madžarske porodice (Gašinci, Ivanovci, Satnica, Semeljci, Slatinik). S ulaskom Nijemaca i Madžara u nekoć čista slavonska sela prilike su se počele ubrzo mijenjati.

Istodobno dok traje proces useljavanja Nijemaca i ostalih stranaca u postojeća sela Đakovštine, na krčevinama šuma nastaju nova naselja. Velike hrastove šume pokrivale su ogromne površine Slavonije. Proces krčenja počeo je još početkom 19. stoljeća, kada su velike austrijske kompanije počele eksploataciju i kada je val kolonizacije njemačkog stanovništva našao ovdje plodno tlo. Slavonski hrast bio je u cijeloj Evropi poznat kao najbolji. Šume su bile najveće narodno bogatstvo Hrvatske i Slavonije, te su pokrivale više od polovine njihove ukupne površine. Među njima bilo je i šuma visokog kvaliteta, starijih od oko 100 do 600 godina i zrelih za sječu.

Eksploatacija šuma bila je do konca 18. stoljeća malog opsega, služila je ponajviše okolnom stanovništvu za vlastite potrebe.[128] I biskupska alodijalna zemljišta sastojala su se pretežno od velikih šumskih kompleksa. Njiva, oranica, pašnjaka i vinograda bilo je razmjerno manje.[129] Eksploatacija šuma javila se u većem opsegu od 1824. godine i doskora je zauzela prvo mjesto u manufakturnoj proizvodnji zemlje po svojoj važnosti i rasprostranjenosti. Može se redom pratiti, kako se geografski širila ta manufaktura. 1851. godine doprla je eksploatacija šuma do Đakova.[130]

Strossmayer je za svog biskupovanja dao iskrčiti nekoliko tisuća jutara šume. Do tada šumom pokrivene površine pretvara u plodnu zemlju. Da bi izbjegao troškove krčenja i čišćenja šume te osigurao stalnu i potrebnu radnu snagu Strossmayer naseljuje nova sela: Josipovac i Jurjevac Slovacima, a Krndiju pretežno bačkim i banatskim Nijemcima.[131]

Josipovac je osnovao Strossmayer 1881. godine u nizini Vuke uz cestu, koja iz Tomašanaca vodi u Punitovce, pošto su zaključeni radovi na krčenju šume Mađareva bara i Krndije. Tom zgodom su mnogi radnici na tom poslu izrazili želju da se tu stalno nasele. Tako je isprva osnovana provizorna radnička kolonija, koja se kasnije razvila u stalno naselje. U Josipovcu su prvih godina bili naseljeni radnici raznih narodnosti, kasnije su prevladali Slovaci.[132] Istovremeno s Jo-

127 O ovom pitanju konzultirati literaturu tipa **»Heimatbuch«** (Stader..., Werni, Reiber, Eder...), kao i navedene radove M. Markovića.

128 R. Bićanić, **Doba manufaktura u Hrvatskoj i Slavoniji (1750—1860)**, JAZU, Zagreb 1951, 105

129 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 184

130 Bićanić, o.c., 106

131 A. Šuljak, **Đakovo biskupski grad**, Biskupski ordinarijat Đakovo, Đakovo 1979, 103

132 Marković navodi da su u Josipovcu brojčano prevladali Nijemci no taj je navod netočan, Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 309

sipovcem osnovan je i Jurjevac, također kao kolonija radnika koji su radili na krčenju vlastelinskih šuma. Naselje je osnovano na krčevini oko 4 km istočnije od Punitovaca. Sastav stanovnika bio je prvih godina šarolik.[133]

Krndija je kao selo osnovana 1882/83. godine.[134] Ranije je tu bila vlastelinska šuma istog imena. Tu šumu prodao je biskup Strossmayer 1876. godine francuskim poduzetnicima Schmidtu i Valentinu. Nakon toga započeto je s eksploatacijom šume. Radnici koji su radili na krčenju i transportu stanovali su u provizorno sagrađenim barakama. Kada su se radovi primakli kraju, mnogi su izrazili želju da ostanu u ovdašnjim barakama. Zato je biskup Strossmayer dao parcelirati novo naselje, koje se brzo razvilo.[135] Godine 1882. počelo je u Krndiji prvo dijeljenje zemljišta. Svaka doseljenička porodica je dobila 10 jutara šume po cijeni 50 forinti za jutro. Prvi doseljenici su došli iz mjesta: Nemet-Ker, Gant, Borzavar, Tolna, O-Kaniza i Sokolovac.[136] Kolonisti su etapno dolazili, selili su kolima, vozili su se samo starci i mala djeca. Sa sobom su ponijeli samo najnužnije stvari. Putem su se teško probijali kroz blatno područje.[137] Njemački doseljenici kod biskupa Strossmayera nisu imali nikakve povlastice. Morali su svoj posjed otplatiti u naturi u roku od 25 godina. Svaki onaj koji nije mogao otplatiti dug morao je najkasnije u roku od 6 godina iseliti. Strossmayer se u tu svrhu poslužio čak i vojskom koja je pojedince koji nisu ispunili svoje dužničke obaveze protjerivala silom preko Drave.[138]

Godina 1883. bila je vrlo loša i rano je počela zima. Tako su se novodoseljeni Nijemci već od početka suočili s teškoćama nove sredine. Morali su mnoge improvizirane barake učvrstiti i popraviti. U samoj okolici u šumi bilo je još vukova, koji su napadali i životinje u štalama, tako da su se izmjenjivale oružane straže.[139] U početku bilo je vrlo naporno. Pokraj iskrčivanja posjeda doseljenici su bili prinuđeni zarađivati kao nadničari kod drugih na zemlji ili kao šumski radnici. Iskrčena plodna zemlja dala je dobre rezultate, tako da su bili zadovoljni i sigurni u otplatu duga. Između njemačkih doseljenika naročito su se isticale Švabe svojom marljivošću i štedljivošću, koja je često graničila s krajnjom škrtošću. Madžari i Česi su se ubrzo asimilirali s njemačkim stanovništvom, tako da Krndija s vremenom poprima karakter izrazito njemačkog sela.[140]

Odmah po dolasku novonastanjeni Nijemci nastojali su da svoje zemljišne posjede objedine u veće komplekse. To im je kasnije omogućilo primjenu mehanizacije u poljoprivredi. Na velikim površinama oni su sijali monokulture što je dakako davalo i odgovarajuće rezul-

133 ibid., 309
134 L. Stolz, **Lebens...**, 11., Marković navodi 1881. godinu kao godinu osnutka Krndije kao naselja što je netočno., Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 312
135 Krajem 19. stoljeća bilo je u Krndiji oko 1000 stanovnika raznih narodnosti, pretežno Nijemaca, Marković, **Đakovo i Đakovština..., 312**
136 M. Stolz, **Das große Feuer...**, 19
137 ibid., 20
138 ibid., 22, L. Stolz, **Lebens...**, 11
139 M. Stolz, **Das große Feuer...**, 20f
140 ibid., 21f., L. Stolz, o.c., 11

tate.[141] S ulaskom Nijemaca u Đakovštinu dolazi do nove faze u razvoju ovdašnjih agrarnih naselja. Prilike su se počele brzo mijenjati. Nijemci su kao marljiv narod prionuli na rad uz zemlju. Rezultati toga rada počeli su se očitovati u materijalnom pogledu. Nijemci su slijedili razvoj poljoprivredne tehnologije bolje nego domaći ljudi. Zbog toga su njemački urodi sa zemlje davali bolje rezultate. Domaći starosjedioci su u svemu tome isprva bili pasivni promatrači, no s vremenom su i oni sve ispravnije počeli shvaćati svoj položaj, te su svoju zemlju počeli cijeniti i obrađivati na suvremeniji način. Tako je zemlja naokolo sela postala sve skuplja, što je zaustavilo njemačku kolonizaciju.[142]

Prije njemačke kolonizacije bilo je obradive zemlje sasvim dovoljno. Zato se obrada zemlje odvijala po starom tradicionalnom načinu. S dolaskom Nijemaca prilike su se počele mijenjati, ugarenje zemlje bivalo je sve rjeđe, a Nijemci su donijeli i sistem plodoreda. Sijanje žita se smjenjivalo sa sijanjem grahorice, djeteline i kukuruza. Nijemci su sijali veće komplekse istih kultura, a domaći manje površine mješovitih kultura. Nijemci su svoje kulture proizvodili većinom za tržište, dok su starosjedioci proizvodili većinom za vlastite potrebe. Najčešće kulture starosjedilaca bile su pšenica, zob, kukuruz, grahorica, lan i djetelina, dok su Nijemci uz žitarice uzgajali konoplju, šećernu repu i uljanu repicu.[143] Starosjedioci su živjeli pretežno od uzgoja stoke (svinje, goveda, ovce). Stoku su preko cijele godine držali na livadama i šumama.[144] S dolaskom Nijemaca slika se čisto promijenila. Šume su sve više nestajale. Gdje je Nijemac posjedovao zemlju, iskrčio je sve panjeve, grmlje i raslinje i počeo obrađivati i dotjerivati tlo. Sada se pojavljuju polja pšenice, visoki redovi kukuruza, suncokreta, šećerne repe... Sada se javljaju i veliki mlinovi, kojih prije dolaska Nijemaca nije bilo. Istodobno dok starosjedioci ostaju na izvanštalskom uzgoju, pa im opada kvalitet i broj stoke, Nijemci uglavnom uzgajaju simentalska goveda u štalama.[145] Ranije se nije »... žito i ječam kosilo, nego želo, pak je žetva trajala do tri nedelje (...) Košenje žita su uveli tek doseljeni Nijemci i Madžari...«[146] Starosjedioci od doseljenih Nijemaca uče saditi krumpir, voćke, žitarice. Sada je postala i šira upotreba željeza u poljoprivredi i gospodarstvu. Nijemci su sa sobom donijeli željezni plug, drljaču, valjak, kosu za košenje, vršilo, itd.[147]

Kuće kakve su imali u Bačkoj htjeli su imati i u Slavoniji. Dok Hrvati grade još kuće po starinskom načinu pokrivajući ih drvetom ili slamom, dotle su kolonističke kuće uglavnom od tvrđeg materijala i planski jednoobrazno sazidane. Kad su se Nijemci počeli doseljavati,

141 Marković, **Selo Gorjani...**, 175f
142 Marković, **Selo Tomašanci...**, 55., idem, **Đakovo i Đakovština...**, 289
143 Marković, **Selo Gorjani...**, 176
144 Werni, Reiber, Eder, o.c. 73
145 Stader, **Heimatbuch...**, 8., Boehm, o.c., 371
146 M. Cepelić, **Povijest sela Vuke,** Đakovo i njegova okolica, Zbornik Muzeja Đakovštine, sv. 1, Đakovo 1978, 268f
147 Stader, **Heimatbuch...**, 8., Boehm, o.c., 371

počeli su i oni dizati kuće slične onima koje su ovdje zatekli. U slučaju nužde, najprije su na brzu ruku podigli kuće od drveta ili su gradili nabijače. Gradnju nabijača preuzeli su od doseljenika iz Bačke naši siromašni stanovnici.[148] Njemačke kuće su se s vremenom počele razlikovati od šokačkih po tome što su bile nešto više, imale su u prostorijama pod i pokrov od crijepa. Kasnije su Nijemci svoje kuće gradili od opeke, a sve češće su zidali kuće u ključ s trijemom.[149] Šestan pojavu ovih kuća u ključu građenih opekom dovodi u vezu s doseljavanjem Nijemaca u Đakovštinu, jer gotovo su sve kuće ovoga tlocrta bile njihovo vlasništvo. Prvi uvjet za gradnju kuće ovoga tipa bila je šira numera da bi uz sokak stale dvije podjednako velike sobe. Nijemcima nije bilo teško zadovoljiti taj uvjet jer doseljavaju u vrijeme teškog položaja domaćeg seljaka kao ekonomski jača i od tadašnjih vlasti favorizirana manjina.[150]

Važna tekovina njemačkog tipa kuće je otvoren hodnik u koji vode vrata s ulice. Vrata uvučena u zid s dvije do tri stepenice daju i danas karakterističnu obilježje njemačkim kućama, te su ove po njima nazvane **Gangtürhäuser,** a po dugačkim hodnicima **Laubenganghäuser.** Uz tradicionalni poprečni tip kolonističke kuće sa zabatom prema ulici, s porastom blagostanja i prirastom djece javlja se i tip paralelan s ulicom. Ovaj tip kuće poznat pod imenom **Langhaus** ili **Gangseitiges haus,** odnosno **Hackenhaus.** Takav tip kuće postao je prvo kod Nijemaca, dok su starosjedioci još dugo gradili kuće sa zabatom prema ulici. Nijemci su u gradnji kuća ispred svih narodnosti i dalje prednjačili i poticali ih u udobnost stanovanja, te su pri kraju 19. stoljeća već i na gradski tip kuća prešli, na tzv. **Querhaus** s dvostrukom kapijom na sredini kuće **(Einfahrt),** pa čak i na kuće u obliku vile **(Willenhaus),** te tako načinom gradnje već istupali iz okvira sela.[151]

Naši seljaci mnogo toga preuzimaju od stranih kolonista, pa su primili i način gradnje kuća. »... Sa doseljenjem tuđinaca (...) osobito od godine 1880-e stade i mladež obojega pola nedjeljama i svetcima tražiti zabave u birtiji dok je prije pošteno kolo svoje pred očima roditelja igrala na ledini kraj crkve ili pjevala sokakom na očigled svega svieta. Isto od godine 1880. još više od 1882. poče kartanje i pijančevanje u birtiji po cijele poslene božje dane, ali od onda stade nestajati oranje na volovima, stade nestajati krmača, konja kod kuće, počeše nicati dugovi uknjiženi, dugovi u birtijama, u dućanima, u štedionicama — riječ u jednu: nestade općeg blagostanja, a zemlje, guvna, livade, stadoše izmicati našem svietu ispod nogu, pak prelaziti u tuđinske ruke...«[152] Starosjedioci su se sramili rada na zemlji. Život bez mnogo posla činio im se gospodskim, iako su primitivno živjeli, imali samo dugove i malo zemlje. »Švabe« su u njihovim očima izgle-

148 S. Brlošić, **Gradnja kuća u selima Đakovštine,** Zbornik Đakovštine, knj. 1, Centar za znanstveni rad JAZU Vinkovci, Zagreb 1976, 396

149 Marković, **Selo Tomašanci...,** 90

150 I. Šestan, **Tradicijska stambena zgrada u Đakovštini,** Đakovo i njegova okolica, Zbornik Muzeja Đakovštine, sv. 1, Đakovo 1978, 76

151 Više o gradnji kuća: Boehm, o.c., 339—345 (VI Kapitel: **Die Kulturlandshaft)**

152 Cepelić, **Povijest sela Vuke...,** 269f

dali veliki posjednici, ali u isto vrijeme i robovi rada. Neugledne radove Šokci su rado prepuštali Nijemcima. Šokci su mnogo više cijenili novac nego zemlju.[153] Zbog povoljnijeg materijalnog i obrazovnog stanja doseljeni Nijemci su se razvijali bolje i brže nego starosjedioci.

Stalno su kupovali »šokačku« zemlju šireći tako svoje posjede. Veliki posjedi i intenzivna proizvodnja poljoprivrednih monokultura za tržište otvarala je njemačkim privrednicima neuporedivo povoljnije uvjete nego starosjediocima. Domaći ljudi su bili stalno upućeni na prodaju zemlje samo da mogu podmiriti svoje poreske obaveze. S vremenom dio našeg naroda razišao se po svijetu. Najviše ih je dakako odlazilo u Đakovo, a odavde su postepeno selili dalje. Oni koji su ostali u selu proživljavali su teška svjedočanstva. Nije bila rijetkost da su naši ljudi radili kod Nijemaca kao sluge.[154]

Boehm navodi kako se u kolu pjevalo: **»Švabo ore i sije, Šokac sjedi i pije.«**[155] »Priče da su Šokci pijančevali i zato prodavali zemlju potječu od njemačke strane«.[156] Stvarni uzroci gospodarskog propadanja i nazadovanja starosjedilaca bile su opće prilike u svijetu tih godina i postojeći stav austrijske uprave koja je svojim ljudima davala i kredite samo da se ovamo doseljuju. Istina je da su Nijemci bili marljivi i napredni poljoprivrednici. Njihova prisutnost u selu bila je starosjediocima stalan poticaj da istraju i sačuvaju zemlju u svojem vlasništvu. Starosjedioci su počeli pomalo shvaćati da put k boljim vremenima moraju ostvariti vlastitim radom i upornošću. Trudili su se da kraj svojih novih susjeda žive sve ravnopravnije. Čuvali su svoje starinske običaje, govor i pjesmu, a posebno narodnu nošnju. Nijemci su se ponašali slično. Međudobno su govorili samo njemački. Mnogi od novonaseljenih Nijemaca nisu poznavali naš jezik, a poneki nisu ni pokazivali želju da ga nauče. Nijemci su dobro čuvali svoju etničku čistoću. Ženili su se i udavali uglavnom u krugu svoje narodnosti, u rijetkim mješovitim brakovima djeca su najčešće odgajana kao Nijemci.[157] Kao što mnoge običaje Nijemci prenose na starosjedioce, tako i ovi utječu na mnoge vidove života doseljenih Nijemaca. Krajem 19. stoljeća useljavanje Nijemaca jenjava, ali i dalje traje. Početkom 20. stoljeća stabilizira se na stanju koje se održalo sve do prošlog rata. Nijemci nisu ušli u sva sela Đakovštine, ali su mnoga ranije čisto hrvatska sela etnički prepolovili. Uza sve razlike, zajednički život Hrvata i Nijemaca odvijao se manje-više mirno i u razumljivoj snošljivosti.

153 Stader, **Heimatbuch...**, 9., Boehm, o.c., 371
154 Marković, **Selo Gorjani...**, 160., idem, **Selo Tomašanci...**, 55
155 Boehma, o.c., 371
156 Marković, **Selo Gorjani...**, 160
157 Marković, **Selo Tomašanci...**, 55., idem, **Selo Gorjani...**, 160

Deutsche Besiedlung von Đakovo und der Umgebung

Gegen Ende des 18. Jahrhunderts kam Đakovo zum demographischen und wirtschaftlichen Stillstand. Bischof Antun Mandić /1806-1815/ versuchte, den demographischen Untergang zu beheben und führte eine organisierte Kolonisierung von Deutschen in Đakovo durch. Nach der Schrift »Consignatio Germanorum ad episcopale oppidum Deakovar illocatorum« begann der organisierte Besiedlungsprozeß von Deutschen in Đakovo im Jahre 1806. Während der ersten Besiedlungswelle, 1806-1808, kam keine Familie direkt aus den deutschen Ländern her, sondern aus den schon früher kolonisierten Gebieten /Banat, Batschka, Šomođ, Srijem/. Während der fortgesetzten Besiedlung 1809 und 1810 trafen die Einwanderer in immer größerer Zahl aus dem Rheingebiet als auch weiterhin aus den Nachbargebieten von Srijem, der Batschka und dem Banat ein. Mandić siedelte sie an mit dem Wunsch, die Stadt aufzurichten und den Fortschritt seines Großgrundbesitzes voranzutreiben. So begann sich Đakovo räumlich und volksmäßig mit der Hilfe von Ausländern zu erweitern.

Neben den deutschen Bauern, die hauptsächlich aus der Batschka kamen, siedelten sich auch viele Handwerksmeister an. Mandić meinte, das werde Đakovo einen neuen Antrieb geben. Außerdem fühlte er einen großen Mangel an ausgelernten Handwerkern auf seinem Gutsbesitz. Die angesiedelten Deutschen waren größtenteils jüngere Leute. Sie bewahrten gut ihre Volkseigenart, aber die meisten lernten schnell unsere Sprache, einige nahmen auch Landessitten und — gebräuche an. Sie heirateten meistens aus ihrem Kreis, und in den Mischehen wurden die Kinder in den meisten Fällen als Deutsche erzogen.

Am Ende des vorigen Jahrhunderts machten die Deutschen 21% der Bevölkerung von Đakovo aus. Der Kolonisierungsprozeß dauerte auch weiter an, die Einwanderung von Deutschen verlangsamte sich an der Jahrhundertnende, doch setzte sie sich bis zur Zwischenkriegszeit fort.

Die Umsiedlung von Deutschen in die Dörfer um Đakovo zog sich von 1860 bis zum Ende des 19. Jahrhunderts hin. Durch diese Kolonisierung kamen die Deutschen nicht in alle Dörfer um Đakovo, aber sie halbierten in ethnischer Hinsicht viele früher rein kroatische Dörfer. Die größten Veränderungen in den Grundbüchern dieses Gebietes vollzogen sich zwischen 1870 und 1890. Das war zugleich die Zeit der stärksten deutschen Kolonisierung. Man kann fast von Haus zu Haus in sehr vielen Dörfern um Đakovo verfolgen, wie die Grundbesitze der Alteingesessenen in die Hände der deutschen Einwanderer gelangten, z. B. in Gašinci, Gorjani, Vučevci, Selci, Semeljci, Pridvorje, Drenje, Tomašanci, Slatinik, Satnica, Viškovci, Kešinci, Mrzović. Mit dem Einzug von Deutschen und Ungarn in die einst reinen slawonischen Dörfer begannen sich die Verhältnisse schnell zu verändern.

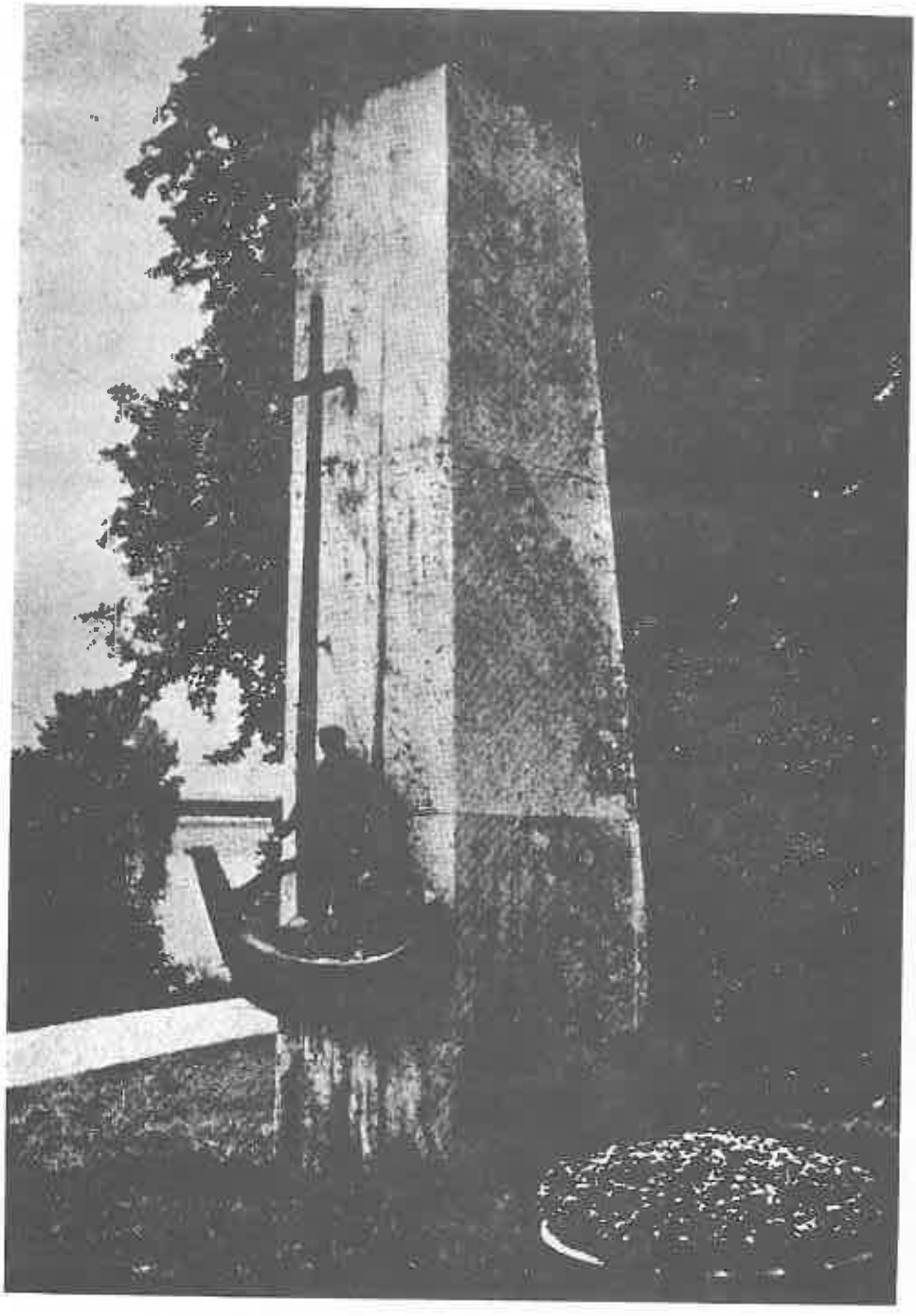

Spomenik njemačkim kolonistima u Ulmu

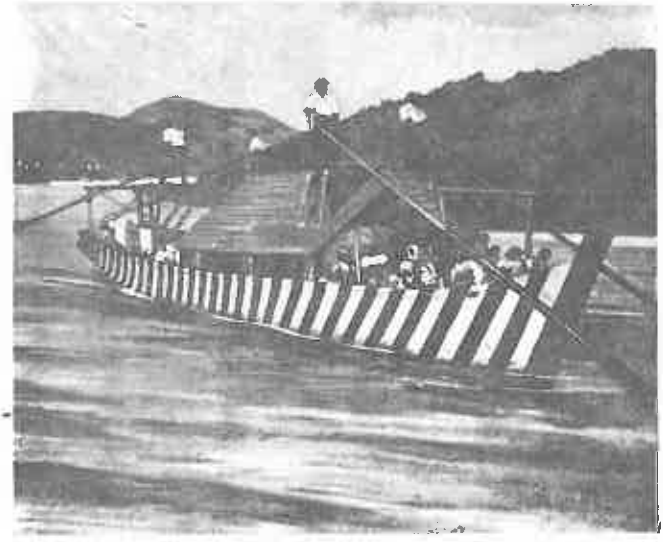

Transport kolonista na Dunavu

Dolazak Nijemaca u kolonističko naselje

Kip sv. Florijana, zaštitnika njemačke Obrtničke zadruge »Arbeit« (»Radnja«), podignut 1827.

Biskup Antun Mandić (1806.-1815.)

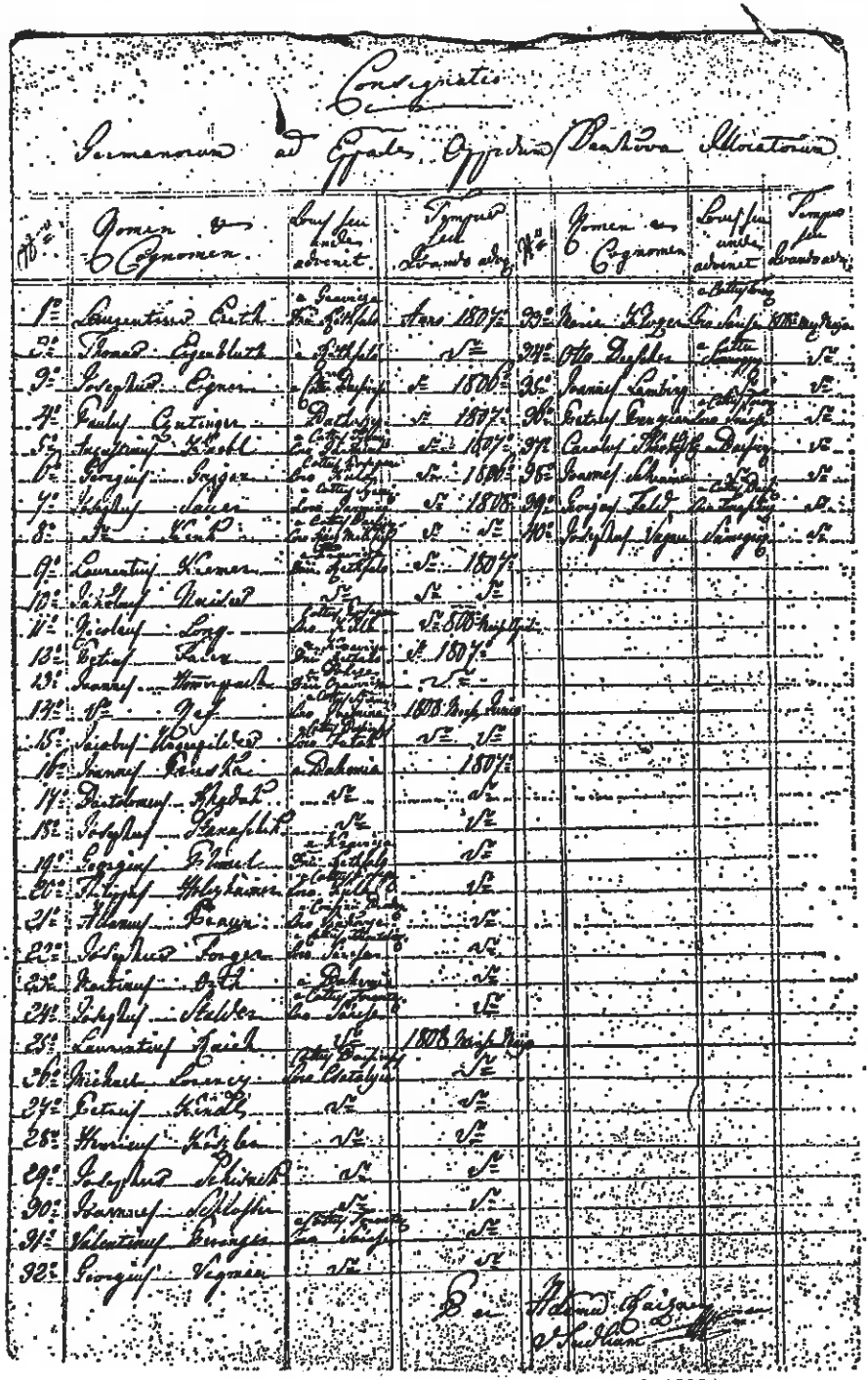

Popis prvih njemačkih doseljenika u Đakovo (1806.-1808.)

Biskup Josip Juraj Strossmayer (1849.-1905.)

Tip njemačke gradske nošnje iz Đakova

Njemačka obrtnička obitelj iz Đakova (Rack)

Njemačka trgovačka obitelj iz Đakova (Šipps)

Njemačka seljačka obitelj iz Tomašanaca (Haumann)

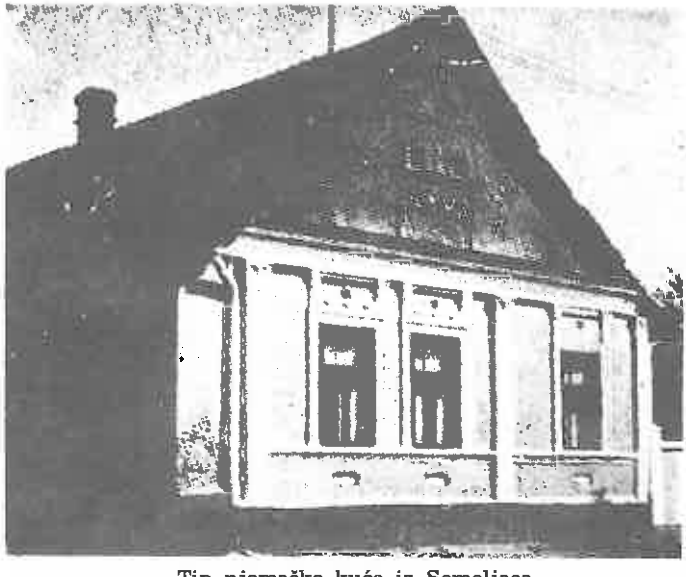

Tip njemačke kuće iz Semeljaca

KREŠIMIR PAVIĆ,

LUKA BOTIĆ U ĐAKOVU

Botićev dolazak u Đakovo

Godine 1849. upisao se Luka Botić (rođen 28. siječnja 1830. u Splitu) na zadarsko sjemenište a sljedeće godine i njegov prijatelj Mihovil Pavlinović (1831.-1887.). U Zadru su upoznali srpsku nacionalnu propagandu preko Karadžićevih djela i izravno »preko organiziranih i plaćenih agenata srpske nacionalne propagande, čija je organizacija bila potpuno provedena već na proljeće 1850. godine«.[1] Za mlade bogoslove, pune rodoljubnih i oslobodilačkih ideja, sputane apsolutizmom, Srbija je postala »obećana zemlja« pa su odlučili poći u nju da se nadahnu duhom slobode i da se potom vrate oslobađati narod:

»Mi iskreno mišljasmo: blago nam, kad jednom izletimo iz slobodne Srbije, učitelji, književnici, vojvode, trgovci, da oslobađamo narod.«[2]

Nakon jednoga sukoba u sjemeništu Botić je s drugovima istjeran. Ostali su se (osim A. Bakotića) iz raznih razloga vratili a Botić je jedini otišao u Srbiju. U tome mu je pomogao Ivan Berčić (1824.-1870.), marljivi istraživač hrvatske glagoljske književnosti, koji se dopisivao s Vukom Karadžićem. On je zamolio slavnog jezikoslovca da mu pošalje pismenu preporuku za Bogdana Ljubića s kojom bi se obratio na Karadžićeva prijatelja u Beogradu. Iza toga ilegalnog imena krije se Botić koji je pod drugim ilegalnim imenom, Bogdan Ljubibratić, proputovao u jesen godine 1851. tursku Bosnu. O tome putu postoji vrlo malo pouzdanih podataka.[3]

U Srbiji je Botić doživio veliko razočaranje jer je, kako piše Pavlinović, »našao svuda zatvoreno«. Iz Beograda je pošao ponovno preko Bosne s turskim dokumentom na ime Pavao Savić u Zagreb.

1. B. Zelić-Bučan, Luka Botić i regimenta »Ne boj se« pod utjecajem srpske nacionalne propagande, Kolo, br. 3., Zagreb, 1971., str. 258.
2. M. Pavlinović, O životu Luke Botića, Luka Botić, Pjesme, Zagreb, 1885., str. V.
3. Nije točna Pavlinovićeva tvrdnja, koju su preuzeli i drugi, da se na putu zadržao godinu dana. Tako npr. Kerubin Šegvić piše: »U Sarajevu ostade preko godinu dana« (K. Šegvić, Luka Botić, Zagreb, 1930., str. 45.) dokazujući to poznavanjem sarajevskog života i običaja koje je opisao u pripovijesti »Dilber-Hasan«. Međutim, Botićeva pisma dokazuju da je već u siječnju 1852. u Zagrebu. V. i J. Ravlić, Botićeva pisma i neka pitanja iz kronologije njegova života, Arhivski vjesnik, 13., Zagreb, 1970., str. 93-5.

U dodiru sa stvarnošću rasplinjuju se sve namjere a zanos zamjenjuje teška borba za život. U Zagrebu Botić radi u tiskari Ljudevita Gaja kao nadničar koji »razstavlja i pere slova: 'Narodnih Novina'« (M. Pavlinović, str. VII.). Ubrzo se upoznao s bosanskim franjevcima u Zagrebu a zatim i s Ignjatom Brlićem (1834.-1892.), gimnazijalcem, kasnijim političarom.

Njegov novi i veliki prijatelj zamolio je svoga brata Andriju Torkvata Brlića (1826.-1868.), književnika i političara, u to vrijeme direktora biskupijskoga vlastelinstva u Đakovu, da pomogne Botiću. Njegovim zauzimanjem zaposlio je biskup Strossmayer mladoga Splićanina kao vlastelinskog činovnika.

U pismu iz Zagreba Ignjat je Brlić pisao svome bratu:

»Evo ti sam piše Luka Botić (to mu je pravo ime, u Bosni se zvao Bogdan Ljubibratić, a sad ima tursku tezgeru pod imenom Pavao Savić); on je dragovoljno tvoj poziv primio, jer misli, da će više kod Vas moći raditi, nego ovdje kao nadničar, tako rekuć. Molim te otpiši mi, kada da dođe k Vama; on bi rada još 2-3 nedjelje ovdje ostao, jer čeka svoje stvari iz Splita. Bog će Vam sve dobro dati! što činite za tužnu otačbinu našu; dobro ga primite, kao brata, jer će Vam biti zafalan. Kada dođe do Vas vidiće te dušu našu, koja bi i život za svoj narod dala.«[4]

A. Brlić je predložio Botiću da se zaposli kao činovnik ili da uđe u sjemenište i postane svećenik. Botić odbija ovo drugo pravdajući se (u pismu iz Zagreba, 15. 1. 1852.):

»Što pišete dakle, da bi možda dobro bilo po moju osnovu kad bi se ja prikazao našemu narodoljubivome tamošnjem Biskupu kano željan popovskog čina, znajte da od toga nemože ništa da bude; e u sedam godinah što sam se baš tome spravljao, poznao sam kakvi strašni teret prima na se pop, i kako se strašno obveživa i pred Bogom i pred ljudima; tako da kad bi ja htio pod kaukom sve moje dužnosti obavljati (a to bi morao, ako neću ili da mi unutarnji crv dušu do smrti grize, ili da silom iz glave izbacim što sada cjenim dobro i razborito), slabo bi se mogao držati književnosti, koju esapim najzgodnije sredstvo koje bi nas moglo iz naših jadah izpraviti; a osobito danas kad su ljudi tako gjavolasti postali da popu malo vjeruju, niti dadu da se pop u njihove poslove mješa; a niti moja vatrena i zasukana ćud nebi priličila krotkome popovskome činu, niti bi kano pop smio raditi i pisati sve ono što mogu kano svjetovnjak. Pa kakogod sam se provukao iz mog zavičaja i ostavio popovanje za moći slobodno i djelovati i pisati i govoriti štogod može dopriniti k' blagostanju duševnome i tjelesnome kukavne naše braće, tako ni sada, radi te iste slobode i nezavisnosti, i uz istu svrhu, nemogu da se primim popovskog čina.« (str. 106.).

To opravdanje svakako nije posve točno jer je tada među hrvatskim književnicima bilo mnogo svećenika. Botić je već ranije odlučio da neće postati svećenikom i sada je samo tražio razloge kojima bi to opravdao. U Brlića je naišao na razumijevanje jer je i on napustio bogosloviju. Što se tiče bilo kakva zapošljenja, »to ja jedva čekam, jer, bilo kako

4. J. Ravlić, Botićeva pisma, str. 107-8. U daljem tekstu navodit će se samo broj stranice.

mu drago, cjenim ostaće mi prost koji sat preko dana kako mogu raditi štogod za moju svrhu«, dakle za književni rad.

Botić samo moli, »ako je moguće, još za koju nedjelju ovdje da ostanem e mi je to potrebito radi mnogih uzrokah, a da mi nije potreba vjerujte mi nebi se ovdje šugao i dan na dan jadno gubio, ko da sam ji malo do sada izdangubio; nu ako drugčie biti nemože, nego da se odmah uputim, a vi, molim vas, samo javitemi, pa me evo na mah« (str. 107.).

Ta potreba koju spominje, bila je odjeća koju su mu trebali poslati iz Splita jer je u Zagreb došao odjeven na tursku. U nesačuvanom pismu, kako piše Pavlinović (str. VI.), Botić »kumi bratstvom i Bogom, da ostanemo, gdje smo, a njemu da pošaljemo koji komad rublja i kakvu knjigu, da ne gine od nenauka i od leda«.

Botić je ostao u Zagrebu do 24. veljače. Putovao je do Đakova pet i pol dana, od 25. veljače do 1. ožujka. Svoje putovanje opisao je u pismu Ignjatu Brliću (iz Đakova, 2. ožujka). To je odličan putopis kojega bi trebalo objavljivati s drugim njegovim književnim djelima. Velika je šteta što Botić nije opisao i druga svoja putovanja.

U srijedu 25. veljače oko šest sati »uprti tešku torbu na rame, pa na nju kabanicu i čizme, te nategnuvši opanke, hajde, hajde, hajde kano čvrst konj za jedan sat; no to malo po malo torba sve teža, i pantljik hoće da mi ramena odvali, te se kukavac obzirem svaki čas nećeli koja kola zamnom; ali obzirao se ne obzirao sve mi jedno, kolah nema, te ja poslije sata i po putovanja i obziranja, prostri kabanicu ukraj puta, snimi torbu i čizme, te legni ugrijao se kano da sam bio kod žestoke vatre, premda po mrazu sam gazio, i vjetrić me niki razlađivao«.

Tada pogleda na zemljopisnoj karti koliki je put prešao; »Sesvete mi kaže blizu Zagreba, a ja bajan još nijesam ni u Sesvete; te opet olovnu torbu na rame, pa kabanicu pa čizme, pa hajde, dok dođo u Sesvete« (str. 119.).

U gostionici je pojeo malo kruha i popio malo vina pa krenuo dalje. Pješačio je do »grada Draškovićeva« gdje je pronašao čovjeka koji ga je za 12 krajcara odvezao kolima u Dugo Selo. »Kad sam došao u Dugoselo, pojedo nešto jeguljevijeh repova, koje sam morao loviti u lokvetini vode i srdit što su mi tražili forint za povesti me u Kloštar-Ivanić, uputim se opet pješe, ali kakvo bješe to moje putovanje Bog sami bi mogao kazati. Pantljik mi kida ramena, a teško mogu da dišem kako su mi se prsa pod torbom umorila; noge gaze po blatu, a poplati me nešto bole kano da su ranjeni« (str. 120.).

U Ivanić-Grad je došao oko 15 sati. U gostionici je upitao ide li tko u Slavoniju, »vele mi da ima trojica, među kojima jedan žandarski kapetan, koji iđu u Brod. Ta trojica sastalise s' nekim oficirima, te se kartaju; a ja hoćuli neću li, da ji molim nebilime primili sa sobom. Najpotla stisko srce, kapu u ruci, pa kucnem na njiova vrata. 'Errain'. — Gospodo, moliću vas za veliku jednu ljubav, a da ste u mojoj prilici i vama bi bilo drago da vam se učini što ja sada od vas prosim. Vi iđete u Slavoniu, a i ja iđem tamo, da bi ste me primili s' vama, i da bi ste mi zaštedili truda i umora, a što bi pravo bilo platiti nebi se uklonio. 'Moj sinko, drage volje bismo te primili, no nas ima pet, i

prtljage podosta; konji slabi, a put vidiš kakvi je. A da možemo, drage bi te volje primili« (str. 120.).

Tada je ručao i od umora zadrijemao na stolu; za ručak i krevet platio je 1 forintu i otišao spavati. »Kada svlači obuću s' nogu, sva mi noga u vodi, a pod nogom napeli se prišti kano očistjene glavice bijelog luka«. Tako je završio prvi dan puta.

Ujutro u 5 i 30 krenuo je dalje; »obučem ranjene noge, i natovarim torbu nad kabanicom da me patljik manje kida, pa prije zore začmem nabadati po smrznutom blatu, kano po čavlima. Ko me vidi, čudise turčinu kako sam tako rano bob sadi« i odmah ga pitaju hoće li biti rata s Turcima. Botić opširno opisuje razgovor s jednim katolikom (kako sam veli) koji je išao u obližnje selo. Razgovor je značajan jer pokazuje politička i narodna shvaćanja običnih ljudi na samom početku apsolutizma (riječi svoga sugovornika stavio je Botić među navodnike).

— »Otkud iđeš, komšia?« Iz Zagreba. »Što se čuje u Zagrebu, hoćeli biti boj.« — A Bog bi ga znao, brate: znaš što su ljudi, svaki svoju bacaniju kaže; to što ti znadem kazati, jest — da nije nikome pravo — da se svak tuži. — »To je istina, bogme. Da ti pravo kažem, mi smo bolje pravice imali pod Magjarima. A što radi Ban? Jeli sad u Zagrebu?« Jest. »A pače, što sam čuo da će biti tabor kod Zagreba?« Tako se govori, no ko zna jeli istina. »Kod nas se i to čuje; baš mi je jučer jedan moj susjed Srbin kazivao: da je Caru Ruskome osvanula knjiga pod glavom, da otme sveti grad Jerusalim Turcima, i da će zato biti boj s' Turcima«. — Da bi Bog dao da se taj boj zametne, i Bosni bi bolje bilo, a Rus, bogme može, samo kad hoće — nije Turčin Rusu ni svirala. »Ali da ti kažem, Rus nije dobar car. Kako nije dobar car? »Kažu svi da je jako nemilostiv; Srbi, koji su šnjime jednoga zakona, pa i sami kažu da nije dobar car«. Pače, brate skladujete li kako vi katolici sa Srbima koji s' vama živu? — »Ah dobro, sve kano da i nijesmo drugoga zakona; dobro, dobro«. (str. 120.).

U Križu je ručao i odlučio prespavati u Kutini. Podne je već prošlo »te se počelo rastapati smrznuto blato; pa eto meni gore na gore: sad bježe noge podamnom, i svakog časa hoću da panem« (str. 120.). Kratko se vrijeme vozio u kolima a zatim je hodao s jednim starcem koji je išao u svoj vinograd. Ovaj mu je ponudio da s njim ode u vinograd na čašu vina, »i bio bi se svratio da nije bilo sunce već dobro sašlo« (str. 121.).

U Volodern pred gostionicom našao je kola koja su polazila u Kutinu. Zamolio je da ga povezu, da je spreman i platiti, ali nisu htjeli. »Ja da sam tada mogao upaliti i njega, i njegova kola, zgrčeno bi mi se srce ponapravilo, i htjeo sam da ga opsujem radi nemilostiva srca, i da ga kunem; no ja neznam što me usteglo«. Pitao je gostioničarku bi li mogao spavati jer se bližila noć, ali mu nije dopustila »videći me onako blatava, i bojeći se da joj ne ostavim turskije ušiju. Ta ni đavlu u paklu nije suvlje srce nego što je tada moje bilo«. Nije bilo druge, nego da nastavi pješke u Kutinu. Gazda mu se ipak smilovao i primio ga u kola. Bio je bogat kovač, Srbin iz jednog sela kraj Bjelovara. Kada je saznao da je Botić radio u tiskari, zamolio ga da mu proda »koju knjigu hrvatski (tj. latinicom — K. P.) pisanu, jer srpski (tj. ćirilicu — K. P.) neznam, a da srpski znadem, davno bi bio pop«. Botić

mu je darovao Tommaseove »Iskrice« i knjigu narodnih pjesama (vjerojatno Karadžićevu). Prespavali su u kovačeva pobratima; njegov je novi znanac čitave večeri govorio: »Ala lepog govora, u ovako mladog čoveka! Da svako selo ima ovako jednog čoveka! eh! Pij Pavle, pij!« (str. 121.).

Trećega dana došao je do Ilove i ovdje saznao od jednog momka da su u Lipovljanima otac i dva brata njegova prijatelja Ignjata Bartulića[5] (s kojim se dopisivao). S njima se povezao do Novske. Toga je dana došao do Rajića gdje je prespavao. Četvrtoga dana, u subotu, »trefiše (mi se) kola do u Okučane, a odatle druga do u Novu Gradišku, a treća iz Nove Gradiške do u Orioovce«. Dakle, dobro je putovao, iako je popodne počeo padati snijeg. Navečer »sam srećom zatvorio sobu u kojoj sam spavao, a drugčije bio bi nagraisao, jer kad sam se obnoć probudio, čujem kao neko ševrda oko moje ključanice; bješe u krčmi dvadesetak cigana, i cigankinja«, a možda je bila, dodaje, »koja sluškinja, jer osobito jedna crnomanjasta visoka, jedra a vatrena svu me onu veče pogledala« (str. 122.).

Iduće jutro čekao je uzalud dva sata kola, morao je krenuti pješke. Putem su ga srela kola s kojima se povezao u Gornje Andrijevce a zatim s drugima u Brod. Ovdje je ponovno čekao jedan sat, »dok me namjera ne namjeri na jednog Švabu, koji se vraćao s' vašara u Vinkovce. Ovaj me povede do u Vrpolje«. U Vrpolju je prespavao, ali »bojeći se mojije ušiju nedadoše mi sobu i krevet nego mi prostriše na stolu«. Sada mu se pružila prilika za drugu ljubavnu pustolovinu na putu jer je došla služavka i šapnula mu »kano ljubećime«: »rekla je gospodarica da vam je spravila sobu, ako hoćete u sobi spavati«. »Nijesam htjeo« — piše Botić.

Ujutro se našao u neprilici, tako blizu Đakova. »Kola nema, već za 4-5 for.; a pješe ni đavao ne bi pregazio, ne samo u opancima, no nebi ni u švapskim čizmama. Da imam 6 for. kupiobi jedne čizme, pa bi u njima gazio; no nemam nego 5. U muci sam bio tako za nikoliko sati, kad dođe jedan seljak i pogodise da će me u Đakovo povesti za 3 for. Dođo u pusto Đakovo oko podne, blatav, i zamazan kano đavolski sin; sjašem pred Biskupovim vratima, na kojima stoje pet-šest momaka, te gledaju što će ovo Bosanče amo« (str. 122.).

Neprilike ni sada nisu prestale jer je Andrija Torkvat Brlić otišao na selo a Mato Topalović u Osijek. Smjestili su ga ipak u Brlićevu sobu (pokazao im je pismo Ignj. Brlića), ali sa Strossmayerom nije mogao govoriti. »Sinoć pak me zovnuše na večeru, pa mi dadoše jednu sobicu da u njoj spavam, a jutros, evo me opet u bratovoj sobi, ovo ti pišem = i ovde mi doniješe hleba i sira za priručak. Vidise da o meni misle, ali ko, kakoli, to sam Bog zna« (str. 122.).

Prvi susret Botića s Đakovom i Đakovčana s Botićem nije ispao sretno; on blatan i zamazan u turskoj odjeći kao skitnica (sa 2 for. u džepu) a grad pust, bez i jednog znanca. Zbog toga on na samom početku pisma (str. 119.) razočaran piše prijatelju:

»Jučer pri podne sam došao u Đakovo, kano u kakvu pustinju. Kućah vidim, a ljudih ne vidim; a da ji ima po čuvenju nebi nikad poznao, jer je sve mukom zamuknulo.«

5. O njemu v. »Hrvatski biografski leksikon« (Zagreb, 1983., sv. I., str. 495-6.).

Uskoro je sve bilo u redu, još toga popodneva (kada je napisao pismo) pozvao ga je biskup a »ja k njemu u mojim haljinama i u dimijama. Blagoslovite presvjetli, vašeg poniznog slugu — pa ga u ruku poljubim. — »No kako je?« — Zdravo, Bogu hvala; a i dobro, kako sam pod vašu obranu došao.

»A, biće dobro, nebojte se.« Pak me pita kako sam putovao, bilise moglo moga pasoša dobiti od moje kuće; tko mi biaše moj Biskup i t. p. na koje sam mu odgovorio.

— »Jesu li vam dali sobu?«

Jesu. —

»Ali čujem, da je mračna kad se naoblači«.

Ta nije mi mračna; a i ljeto iđe, pa sunce se više vidi nego sada.

»Kad dođe Brlić, š' njime se razgovorite, i on će sve napraviti, što bude potreba. A ostaće vam vremena i za čitanje«. Pa se osmjehnu. »Nanno! biće dobro«. Pa me stisne za ruku, a ja njega poljubi u ruku: jedan se drugome poklonimo i rastadosmo.« (pismo od 6. ožujka, str. 123.).

Idućega dana susreo se s Topalovićem (1812.-1862.), književnikom i profesorom na sjemeništu; »ugledame mršavi jedan pop, pa mi veli: otkle ti Turčine? — Iz Zagreba. No, gospodine nijesam ja Turčin. — »A što si ti?« — Osmjehne se on meni, a ja njemu, pa mi se približi, i upitame za zdravlje, kad sam došao i p. Pa me poče koriti zašto nijesam došao ga naći. Tada se osjeti: ovo je Topalović« (str. 123.).

U četvrtak došao je i Brlić. »Onu veče progovorismo po koju riječ, a sjutradan u jutru po koju riječ, a popodne po koju riječ. Pred podne sam otišao Topaloviću i razgovarali smo se za jedno 2 sata. Dobar čoek, dobra srca: meni je za čudo kako čoek u onakim godinama ima onoliko mlađane vatre u sebi.« — Pogotovo jer je Topalović, što Botić možda nije ni znao, bolovao od tuberkuloze zbog koje je deset godina kasnije umro u selu Gradištu kraj Županje.

»Meni je Topalović — nastavlja Botić — jako do srca, a kako se on meni dopada, rekaobi da i on mene rado ima, te jedan drugome obećasmo češće se viditi.«

I tako je Botić to pismo, napisano u boljem raspoloženju, završio s drugačijim mišljenjem o Đakovčanima:

»Brate moj, od ovakijeh ljudi i od ovake sreće kad otiđem (a otići ću što kasnije budem mogao, e sam na dobroj prigodi za moje poslovanje, da je bolje teško i želiti) čitavo će mi srce kod nji ostati.« (str. 124.).

Luka Botić došao je u Đakovo 1. ožujka 1852. Zaposlio se kao činovnik đakovačkog vlastelinstva. Postao je pisar s dužnostima nadglednika. Plaća mu je iznosila 60 forinti godišnje a dobio je stan i hranu.

Književni počeci

Botić je napustio svoje oslobodilačke zamisli i zaključio kako se u apsolutističkom vremenu za narod najviše može postići književnošću (»koju esapim najzgodnije sredstvo koje bi nas moglo iz naših jadah izpraviti« — kao što je pisao A. T. Brliću). Smirio se i zaposlio i stekao povoljne uvjete za književni rad; upravo kako je i predviđao u već citiranom pismu Brliću: »cjenim ostaćemi prost koji sat preko dana

kako mogu raditi štogod za moju svrhu«. Rezultati su se uskoro vidjeli.

Luka se Botić pojavio u teškim vremenima za hrvatsku književnost. Preporodno je oduševljenje nestalo, pisanje postaje politički sumnjiva rabota.[6] Ilirci se povlače ili se posvećuju znanosti (Ivan Kukuljević historiografiji, Adolf Tkalčević lingvistici); djelatan je jedino Mirko Bogović (koji je nakon vraćanja ustavnosti logično završio među madžaronima).

Godine 1849. prestala je izlaziti Gajeva »Danica ilirska« i do godine 1852. nije bilo književnoga časopisa, te kralješnice književnosti (Matičino »Kolo« i almanah »Dubrovnik« nisu bili književni časopisi; osim toga je ovaj drugi bio lokalnog značaja). Tek 1852. pokrenula je Matica ilirska »Neven« koji je postao središte hrvatske književnosti za apsolutizma. Tada se položaj književnosti malo popravio. »Neven« se smjestio vremenski između »Danice ilirske« i »Vienca« — to su tri najznačajnija hrvatska književna časopisa 19. stoljeća.

Prvu godinu časopis uređuje Bogović a zatim nastaju teškoće karakteristične za to vrijeme. Uredništvo je ponuđeno Dimitriju Demetru, ali se on kao urednik službenih »Narodnih novina« nije smio prihvatiti. Ni Filipović se zbog osude nije mogao poduzeti toga posla. Konačno se Ivan Perkovac prihvatio uređivanja lista. Izdržao je pola godine. Drugu polovicu uređivao je Vojko Sabljić. Te je godine list pao najniže i programski i po kvaliteti književnih priloga i po zanimanju čitatelja. Nezadovoljna je bila i sama Matica ilirska. S obzirom da nitko nije htio uređivati list, raspisala je javni natječaj! Vjerojatno jedini do danas. Javio se novinar Josip Praus koji list vodi do kraja godine 1857. »Neven« je izlazio jednom tjedno, 1856. već jednom mjesečno. Iduće godine tek tromjesečno. Na kraju godine Matica je napustila list; 1858. preuzela ga je Narodna čitaonica riječka.

U »Nevenu« godine 1854. tiskao je Botić svoje prve radove: spjev »Pobratimstvo« (br. 21-3.), tri kraće pjesme: »Što će meni cvieće svakojako« (br. 27.), »Tri muke bjeguncima« (br. 30.) i »Srb ide u rat« (br. 34.) te pripovijest »Dilber-Hasan« (br. 45-50.). Vjerojatno su nastale prvo pjesme a zatim spjev jer je vidljiva »tehnička nedotjeranost i izražajno mucanje njegovih kraćih pjesama«.[7]

»Pobratimstvo« je napisano u Đakovu godine 1852. Počeo ga je pisati u ožujku nakon kratkih pjesama. U pismu Ignjatu Brliću (str. 125.) veli da »neću ništa da na svjetlost dadem prije mojeg spjevanja o 'Pobratimstvu'«. U idućem pismu (4. 4. 1852.) na Brlićevo pismo odgovara: »Pisukam i čitukam, e sada ima spainskog posla najviše u godini. Ali mi, brate, neda pjevati, da bi svršio ono pjevanje. Miran sam, no uzhićen niješam da bi mogao pjevati, a jer ne mogu da pjevam kad mi srce ne pjeva.« (str. 126-7.). Možda je do sredine lipnja dovršio spjev jer je već opisao običaje jednoga sela u Đakovštini. »Kad dođeš amo — piše I. Brliću 18. 6. — čitaćuti opisanje običaja jednog sela kog

6. Kada je 16. rujna 1852. Ivan Filipović, prijatelj Botićev, objavio u 38. broju »Nevena« pjesmu »Domorodna utjeha« bio je osuđen zajedno s urednikom Bogovićem na 6 mjeseci zatvora i kaznu su izdržali do posljednjeg dana (2. 8. 1853.-2. 2. 1854.), Lj. Lončar, Progoni Mirka Bogovića i Ivana Filipovića zbog književne djelatnosti, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 32., Zagreb, 1978., str. 179.-216.
7. L. Botić, Djela, JAZU, Zagreb, 1949., predgovor J. Ravlića, str. 17.

sam iz usta seljaka jednog iz istog sela uzeo« (str. 131.). Opis nije nikada objavljen i izgubljen je s drugom Botićevom ostavštinom.

Sasvim je razumljivo da je pojava mladoga darovitog književnika među samim dobronamjernim diletantima (u najboljem značenju te riječi) bila radosno dočekana. Urednik Praus popratio je »Pobratimstvo« sljedećom bilješkom:

»S osobitim veseljem uvodimo evo gdna B o t i ć a, rodom Dalmatinca, u kolo ponajboljih naših pjesnikah, kojim se on dično pridruži ovim svojim pjesmotvorom, navješćujuć nam time, čemu se ima književnost naša nadati od mladoga pjesnika, koji znade pjevati onaku pripoviest punu života i miline, liepo izumljenu i vješto al opet posve naravno izvedenu po pravilih dobrog ukusa umjetničkog, punu krasnih mislih u krasnih slikah, nadahnutu čistim duhom narodnim i odievenu u sjajno ruho jugoslavenskoga jezika.« (»Neven«, 1854., str. 325.)

Sam pjesnik nije baš bio zadovoljan. Smatrao je, pogrešno, da književno djelo mora prikazivati istinite a ne izmišljene događaje. »Sastavio sam jedno djelce: 'Pobratimstvo', — piše Mihovilu Pavlinoviću (5. 5. 1854.) — o kojem sam još kod kuće mislio, kad još nisam uvažavao, kano što sada, uzroke, s kojih svako pjevanje mora se osnivati na istini povjestničkoj. Djelce je dakle izmišljeno, i to mu je najveća mana; otud sve njegove mane dolaze. Nego bilo što će biti, njekoje misli će ipak pobuditi; način je pjevanja nov, predmet još ne načet, a meni s' toga ugodan, što moje i srca mojih prijateljah opisuje.« (str. 178.).

A bio je ljut i zbog brojnih štamparskih pogrešaka; piše Nikoli Vežiću (31. 12. 1854.) da neće više surađivati u »Nevenu« jer »Praus, urednik, ne pazi mnogo, i mnoge se pogrješke uvuku kod štampe, kano što bijaše kod svijuh mojih stvarih do sada štampanih« (str. 181.).

Međutim, čitatelji su odlično prihvatili novoga pjesnika. O tome postoje značajni podaci. Da bi povećali zanimanje za književnost i za »Neven«, a možda i da bi se vidjelo što čitatelji vole, raspisalo je uredništvo nagrade za najbolje izvorne pripovijesti i novele. Nagrade je darovao neimenovani mecena. To je bio Ambroz Vranyczany (1801.--1870.) kao što pokazuje Botićevo pismo I. Brliću (14. 5. 1855., str. 144.). Dijelit će se dva puta u godini i bit će ih četiri. Dvije prvoga reda (po 8 dukata u zlatu) i dvije drugoga reda (po 5 dukata). Uredništvo je ukratko donijelo uvjete koje moraju ispunjavati novele, postavljajući teoretske osnove za tadašnju dobru novelu.

»P r i p o v i j e d k e i l i n o v e l e, štono će biti predmet natječaja, mora da budu ili romantične, iz prošastnosti naše t.j. historičke, ili pako iz sadašnjosti, t.j. iz društvenog ili iz narodnog života cerpljene. Mi se ovdje u potanko razlaganje pravilah novelističkih upušćati nećemo, jer deržimo, da su onima, koji će se natjecati za nagradu, i onako poznata, te će i sami znati, da u noveli ili pripovijedki isto tako kao u romanu, mora da bude glavno sredotočje t.j. osoba oko koje se čin kreće, zatim razvitak čina t.j. uzroci i posljedice istog, nadalje mora da bude i zameršenost, a na posljedku tragično ili tako zvano veselo rješenje. To sve u dobre novele osim tako zvanog nakita biti mora, samo što je u pripovijedke ili novele tjesnie i užje polje negoli što je

u romanu. Čini nam se gotovo suvišno da ovdje i to napomenemo kako predmetom tog natječaja bit, nemogu tako zvane basne ili povijesti bajoslovne, gdje se pripovijeda bilo o verhunaravnih kakovih bićah, bilo o vilah, vješticah, vukodlacih ili drugih kojekakvih sablastih.«

Iako nije navedeno, pripovijesti su mogle biti u stihu i u prozi.

Na kraju se pozivaju književnici da se »late pera, i da nam u gore spomenutu sverhu pošalju proizvode svoje« (»Neven«, 1854., str. 31-2. »Razpis nagradah za pripovijedke ili novele«).

U prvoj polovici godine objavljene su sljedeće izvorne pripovijesti: Botićevo »Pobratimstvo« (u stihovima), Bogovićev »Vidov dan na Lobor gradu« i »Slava i ljubav«, »Prijateljice« Dragojle Jarnević, »Odmetnik«, »Hajdukova zaručnica« i »Noćna luč« Janka Tombora, »Zločinac« i »Turci u Slavoniji« Mijata Stojanovića, »Osveta« Ferde Filipovića, »Zlobna Maćuha« I. Perića i »Da s' ostala što si« Janka Jurkovića. Za pola godine dosta.

Uredništvo misli da će »najshodnijim putem udariti, ako dosudu ovih nagradah ostavi sudu štovanoga občinstva Nevenova«, obrazloživši to ovako:

»Mi smo se oddavna navikli javno i književno djelovanje podvergavati sudu občinstva, pa i sada nedvojimo, da će nam ovo pravedno i nepristrano naznačiti one pripovijedke, koje se osobito odlikuju i zato razpisane nagrade zaslužuju. — Ovako izjavljena obća presuda služiti će moći u buduće za pravac i gg. piscem i uredničtvu ovoga časopisa.«

Uredništvo neće određivati pravila nego ostavlja na volju »svakomu čitatelju Nevena, da svoj sud izreče i da nagrade prisudi onim izvornim pripovijedkam, novelam ili drugim člankom u formi pripovijedke pod kakvim god naslovom, prozom ili u stihovih pisanim i ovoga polieća u Nevenu priobćenim, koje su po njegovom mnijenju najbolje izumljene i izrađene« (»Dosuđivanje nagradah izvornim pripovijedkam ljetošnjega Nevena«, »Neven«, 1854., str. 415-6.).

Na sjednici književnog odbora Matice ilirske 6. kolovoza uredništvo je izvijestilo o glasanju. Najviše glasova dobilo je »Pobratimstvo«, zatim Bogovićev »Vidov dan«, »Hajdukova zaručnica« Tomborova i »Prijateljice« Dragojle Jarnević. Na žalost, nije navedeno koliko je tko glasova dobio. Prva dvojica književnika nagrađena su sa 8 dukata. Tombor i Jarnevićeva dobili su drugu nagradu od po 5 dukata (»Neven«, 1854., str. 575.).

O svome uspjehu mislio je mladi pjesnik dosta samouvjereno, dakako (u pismu Vežiću, 31. 12. 1854.): »Nemojte, braćo, misliti, da što sada pišem, da s' naporom kakvim velikim napisano; morao sam se i ja poslije toliko vremena pojaviti: sreća, što je to sretno izpalo!« (str. 181.).

Dva su razloga zbog kojih je Botić stekao simpatije čitatelja i kritike: idejne osnove i stilska obilježja njegova djela.

U tadašnjoj hrvatskoj književnosti postojala je crno-bijela shema, sve što je tursko, muslimansko, bilo je negativno (uostalom, još uvijek smo graničili s Turskom) a kršćansko pozitivno. Upravo je Botić prvi prekinuo tu tradiciju, taj zid, i ocrtao nesretne sudbine i na jednoj i na drugoj strani. Umjesto mržnje kršćana i muslimana, kao u hrvatskoj novelistici pedesetih godina, naći ćemo u Botića ljubav za pripadnike svih vjera i na uvjerenje da se radi o pripadnicima istoga naroda

samo različitih vjera. Adel i Mara (»Bijedna Mara«), Radmilović i Ajka (»Pobratimstvo«) i Hasan i Sofa (»Dilber-Hasan«) — ljubav je to pripadnika dviju vjera, ljubav koja završava tragično. Ali ima nedorečenosti u Botićevu djelu, u tragičnoj sudbini junaka. Nigdje, naime, ta ljubav ne pobjeđuje, nego završava smrću jednog ljubavnika, nikada oboje. Ukoliko pisac i predviđa sretno rješenje, ono bi bilo u prijelazu s jedne vjere na drugu (zanimljivo: uvijek s islama na katoličku ili pravoslavnu!). Na kraju dolazi do ženidbe istovjeraca (Adel i Melka, Pavao i Sofa). Ni Botić nije mogao ispred svoga vremena. Činjenica je ipak da je dokinuo književnu modu »kad se u literaturi sve crvenjelo od turske krvi« (A. Barac).

Reći ću nekoliko riječi i o drugome razlogu. Kritika je već odavno primijetila u Botića »otvoreno oko za upijanje prirodnih ljepota« (N. Andrić), nepoznato u dotadašnjoj hrvatskoj književnosti. Početak »Pobratimstva« doima se kao potpuna pejzažna pjesma:

Bože mili, na svietu ljepote!
Kako mi se u Bojanu tihu
Bieli Skadar ko labud ogleda!
Oko njega veseli brežuljci
U kolo se divno uhvatili,
A nad njime sunce mi se smije,
Oko Skadra veselo se vije.
Krasni Skadre, na Bojani grade!

Ima takvih mjesta još mnogo, na primjer, kada već o tome govorimo, jedna proljetna pjesma iz »Bijedne Mare« (Zagreb, 1861., str. 17.):

Kad proljećem spusti s' tiha rosa,
Nježan cvijet kako se poklopi,
I kako se travka svaka snimi
Dok je blago sunce ne obasja!
A kad sunce veselo prosine,
Cvijet svaki veselo s uzvisi
I radosno mirisom zapjeva.
Svaka travka pogleda u sunce
I zapjeva zelenilom svojim.

Naći ćemo u Botića, međutim, i naivnih lirskih treptaja:

Konja igra, o konju ne misli,
Pjeva nješta, a ne zna što pjeva,
Spljetu žuri, dok i u Spljet dođe.

Ali je kritika tek u novije vrijeme otkrila da u Botićevim spjevovima postoji mnogo, pored zavičajno-pejzažnih, fantastičnih, vizionarskih i košmarskih momenata. Ima ih već u »Pobratimstvu« (»Neven«, 1854., str. 347. i dalje):

Kada bješe noći o ponoći,
Ali Mijo uprav i ne spava:
Nješto strašno vidjeo u sanku
I nješto mu uhu prišapnulo:
Sve mu kosti ježuri protrli.
Kad se prenu, mjesec mirno sjaje,
No pred njime čovjek na konjicu:
Po mu lica mjesec obasjao,
Ono drugo od mraka ne vidi,
Pa nemože lica da upozna.

Mijo hoće da se njem' primiče,
A čovjek se na konju odmiče.
Mijo skoči na svojega konja
Uputi se mahom za čovjekom-
A nu gledaj čuda nečuvena!
Neznan čovjek trči na konjicu,
A ne čuješ konjsko klopotanje,
Rekao bi: goni mjesečinom.
U tom došli na Raskršća strašna
Gdje su brata s tielom rastavili;

Najviše je takvih dijelova u »Petru Bačiću«, na primjer:

Strašni Bože, grdna li pokolja
Po ovome groznom razbojištu,
Pogledat ga, srce ti ozebe,
Po tijelu sve ti trnu kosti,
A koža se od strahote ježi!
Lešine su polje prekrilile,
Nakrstice leže nemilice,
Vrela krvca teče, ne prestaje,
Sve se puši, kako crna teče.

Već se grdne psine nakupile,
Sve mršave, jedva hodat mogu,
Krvcu piju žedne i lakome,
Krvcu piju a krv gadne bljuju;
A silna su jata uzavrila
Vranih vrana i crnih gavrana,
Od veselja sve ih graka stoji,
Od mnoštva su tamu potamnjeli,
Jer ni sunce gledati ne može.

I po tome je Botić nov, takvih mjesta nije bilo u hrvarskoj književnosti prije njega a ni dugo poslije njega.

Uspjeh »Pobratimstva« potakao je Prausa da spjev pokuša tiskati u knjizi (»Praus bi pobr. rad izdat«, str. 110.), ali do toga nije došlo.

Ovo je prvi književni natječaj u nas. Na njemu je pobijedio mladi književnik i na velika vrata ušao u književnost.

U sukobu s Bachovim husarima

Nakon »Nevenova« natječaja Botić nije samo nagrađen sa 8 dukata, nego je dobio i novo, bolje namještenje arhivara-aktuara (pisara koji vodi arhiv) i dakako bolju plaću. Da je to unapređenje posljedica upravo književne nagrade, potvrđuje on sam u pismu Nikoli Vežiću (iz Đakova, 31. prosinca 1854.):

»Ja sam baš juče dobio kod ovoga Biskupa službu arhivara i aktu ara; imam stan, hranu i do 250 for. plaće (godišnje — K. P.). Sada bi mi baš dobro bilo, da se soldatije ne bojim. Mene ovaj biskup ljubi, a i prijateljah ovdje dosta imadem. — Zar nijeste proštili u Nevenu od ove jeseni moju pripovijedku 'Dilber Hasan'? Za 'Pobratimstvo' sam dobio novu službu i svakojakih pohvalah od svakuda iz Hrvatske, iz Beča itd. u prosi i u stihovima.« (str. 181.)

Međutim, to mu je donijelo i brojne nevolje s Bachovim husarima. Tko su bili Bachovi husari?

Ukidanjem oktroiranog ustava 31. 12. 1851. uveden je u Habsburškoj monarhiji neprikriveni apsolutizam. Glavni je predstavnik apsolutizma ministar unutrašnjih poslova Aleksandar Bach (1813.-1893.) po kojemu je i prozvan. Politički je život prestao, službenim je jezikom postao njemački pa su Hrvatsku preplavili tuđinski činovnici, Nijemci, Slovenci i Česi. Oni su radili krajnje birokratski, kruto i vrlo strogo provodili nove zakone. Škole su ponijemčene a uskoro i društvo. Policija je vladala neograničeno pa je špijuniranje i uhodarstvo postalo sveopćom pojavom.[8]

Slovenski književnik Janez Trdina (1830.-1905.) živio je u vrijeme apsolutizma u Hrvatskoj kao gimnazijski profesor (od 1853. do 1866. kada je otpušten iz službe). Svoje doživljaje i zapažanja iznio je u knjizi »Bachovi huzarji in Iliri« (Ljubljana, 1903.). O Bachovim husarima on je pisao:

»Tuđe činovnike naobraženi Hrvati nazivaše obično Nijemcima, jer su ponajviše razgovarali njemački, pisali službene akte na njemačkom, donosili presude prema njemačkim uzorcima, pa je općenito cjelokupna upravna služba bila prilagođena njemačkim običajima i zakonima. ... U Mađarskoj, međutim, pronašao se za te nove, nepoželjne goste pogrdan naziv 'Bachovi husari', a taj se naziv uskoro udomaćio i u Hrvatskoj.«[9]

Špijuna i uhoda bila je sva sila; oni su »imali na umu jedino kako bi čovjeku štetili, otjeravši ga na sud i stvorivši mu druge neprilike. Neprestano su se povlačili iz gostionice u gostionicu, iz krčme u krčmu, osluškivali razgovore ili čak goste uvlačili u političke razgovore, očekujući da će gunđati protiv nove vlade i njenih naredaba. Sve što su čuli marljivo su dostavljali policiji« (J. Trdina, isto, str. 50.). Posebno su pazili na pisce i glasovite ilirce. Oko stana književnika Bogovića »smucali su se i danju i noću uhode koji su zabilježili svaki njegov

8. Prema F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb, 1975., str. 427. Hrvatska historiografija nije posvetila dovoljno pažnje ovome razdoblju.
9. J. Trdina, Bachovi husari i ilirici, prijevod Tone Potokar, Zagreb, 1980., str. 39.

korak, svakog poznanika što bi se uputio k njemu. Uvečer šunjali su se oko prozora, osluškujući razgovor u kući, kako bi uhvatili koju sumnjivu riječ« (J. Trdina, isto, str. 119.). Protiv filologa osobenjaka Frana Kurelca stiglo je u jednoj godini toliko dostava da su, »složene na gomilu, činile stog od četiri prsta«. Nije se ni znalo tko je sve špijunom. Tako je primjerice Slovenac Tribuzzi, sudac, tužio vladi svoga pristava Jožefa Kavčića, također Slovenca, »kako prezire njemački jezik u tolikoj mjeri da njemački razgovara isključivo sa svojim psom«. Takve su prijave u ono vrijeme bile veoma opasne. Čovjek je zbog njih mogao izgubiti posao i dopasti zatvora. Kavčića je spasila »jedino poznata sučeva lažljivost i nedruželjubivost« (J. Trdina, isto, str. 122.). I među učenicima srednjih škola bilo je uhoda koji su obavještavali ravnatelja o ponašanjima svojih drugova i profesora. Bio je špijuniran čak i ban Jelačić. Iako je njegova vlast već znatno smanjena, ipak je uspio jednoga od njih, zloglasnoga agenta Schumachera, protjerati iz zemlje.

Prijatelji Luke Botića također su bili špijunirani i upisani u »crnu knjigu«. Nakon izlaska iz zatvora policija je nadzirala Ivana Filipovića. Ministar policije Johann Kempen zatražio je (10. 6. 1854.) od direktora zagrebačke policije majora Fischera podatke o Filipovićevu ponašanju. Fischer je odgovorio (21. 6.) da Filipović za sada nije učinio prijestup, ali se »može pouzdano sumnjati da i dalje goji neprijateljski stav prema vladi, jer se protivi svemu što je njemačko i opći isključivo sa ljudima ultraslavenske stranke, kojoj pripadaju svi ovdašnji literati«.[10] Kempen smatra da je Filipović »tako revan u promicanju separatističko nacionalne težnje da u toj svojoj zanešenosti ide tako daleko da se prijeti onima, koji su drugog mišljenja«. I njegova buduća žena (»njegova ljubovca imenom Ivana«) »zanesena isto ultra nacionalnim shvaćanjem daje se zavesti na nemoguće izjave«. Ona je, piše Fischer (3. 10. 1854.), »stvorenje pretjerano zauzeto za slavenstvo i svoje shvaćanje iznosi bez straha, dijelom iz vlastite egzaltiranosti, a dijelom za volju svoga obožavatelja«. Istina, njemu, Fischeru, nije poznato da Filipović »u svojoj zanešenosti u separatističko nacionalnom pravcu ide tako daleko, da se je prijetio onima, koji su protivnoga mišljenja«, ali je vjerojatno da to nužno slijedi zbog toga »što se on druži isključivo samo sa svojim istomišljenicima i otvoreno pokazuje da druge podcjenjuje«.

Značajna je izjava šefa zagrebačke policije da su svi književnici u opoziciji prema apsolutizmu. Jedan je od njih i Praus, urednik »Südslavische Zeitunga«, osuđen također »radi tiskarskog prestupa u političkom pravcu« godine 1852. na mjesec dana zatvora i 100 for. globe. Praus je, kao što je poznato, postao urednikom »Nevena« i objavio prve Botićeve stvari.

Andrija Torkvat Brlić, koji je pomagao Botiću da se zaposli i prijateljevao s njim, isto je »naklonjen ultraslavenstvu«. Brlić je »kako moralno tako i politički kompromitiran literat« koji smatra da se »treba

10. A. Ivić, Arhivska građa o jugoslovenskim književnim i kulturnim radnicima, knj. 4., Beograd, 1935. Dokumenti su napisani na njemačkom jeziku, prijevod Ljuba Lončar, Građa za povijest književnosti hrvatske, 32.

energično suprotstaviti uvađanju njemačkog elementa u jugoslavensku provinciju«.

»Individuumi sa separatističkim nacionalnim težnjama, koji se ovdje nazivaju patrioti« (po mišljenju policajca Fischera) bijahu Botićevi prijatelji i istomišljenici pa je i on nadziran i špijuniran.

Već samo navođenje ovih imena, kao i drugih nespomenutih, navodi nas na zaključak da je policija smatrala Strossmayera vođom i prvakom protuvladine stranke. Kempen je tražio da se njegova pisma pregledavaju i čitaju:

»Nadziranje pisama Brlića i njegovih istomišljenika Botića, Filipovića i dr. pokazalo je dovoljno kako je opasno rovarenje separatista. Tajne niti vode do korespondencije Strossmayera i zato treba provesti kontrolu, ali s obzirom na delikatnost tih prilika umoljava ga da mu da upute glede pregledavanja sistematskim načinom korespondencije Strossmayera.«

Najvećemu Bachovu husaru u Hrvatskoj J. E. Schwabu, potpredsjedniku banskog stola, bio je Strossmayer vrlo sumnjiv. Kao »okorjeli jozefinist užasno je mrzio isusovce, dok je Strossmayera smatrao pokroviteljem svih isusovaca, istinskim nadisusovcem. Kad se povela riječ o njemu, zvao ga je: Erzjesuit, der düne Jesuit, der Jesuitenmarschall, der slavonische Mesias« — vrhovni isusovac, mršavi isusovac, isusovački maršal, slavonski Mesija« (J. Trdina, isto, str. 120.).

Đakovačkog je biskupa nadzirao viši sudac dr. Matija Rulitz, podrijetlom Slovenac. On je na početku apsolutizma postao okorjelim Nijemcem kojemu su svi hrvatski običaji »Unsinn« (glupost) a najveći »Unsinn« hrvatski jezik.

»Nadzirao je biskupa Strossmayera, marljivo se raspitujući o čemu propovijeda, što govori na raznoraznim sastancima, s kime se nalazi u društvu, s kim se dopisuje itd.«

»Smatram vrlo vjerojatnim — zaključuje Trdina — da je za to prljavo uhodarenje imao strogu zapovijed i vlast od bečkog ministarstva.« (str. 105.). Građa koju je objavio Ivić to potvrđuje.

Vidjeli smo iz dopisa ministra policije Kempena (od 22. rujna 1854.) da je Botić smatran jednim od najopasnijih »separatista«.

Botić je uskoro opazio da ga špijuniraju »jer ko može dosta siguran biti kod praćenja, pazenja i izpitkivanja današnjih okatnijeh ljudi?« (iz pisma A. T. Brliću, 15. 12. 1854.). Smatran je buntovnikom; on je za to doznao i obavijestio prijatelja Ignjata Brlića (iz Đakova, 21. 2. 1855.):

»Što si, Bogati, uzrovao za komedije koje mora da bivaju u današnjoj sveopćoj komediji? Ja sam mislio da ćeš kad ti ja javim što mi je zabranjeno bilo, škripnuti malo zubima, i ćutiti, kano što ja radim; a ti sveđer pitaš i priupitkuješ stvari koje dobra neće, a moglo bi zla donijeti! Ali već kad hoćeš, neka bude na tvoju. Kad je ovdašnji sudac Bojničić otišao u Valpovo sa željom da me tamo unotaroši (učini notarom, bilježnikom — K. P.), kako je prijatelj Baronov (Strossmayerov šurjak — K. P.), očitovao mu je tu želju, a Baron na to: 'Jeli to taj bundžija što je iz Turske došao itd. Molim te samo mi toga gada amo ne nosi itd. To je prva scena bila. Čuj drugu. — Dođe u (Levanjsku — K. P.) Varoš nekaki ritmeister žand.; poče govoriti o biskupu kano o panslavisti

itd. Rogić poče Nj. Presv. braniti, a moj ritmaj. navede kako je Nj. Presv. mene renegata, bundžiju itd. pod svoje zakrilje primila. Onedvije te scene čuje kroz Rogića Regen (Franje, svećenik đak. biskupije — K. P.), Baronov tukluk i javi sve to Biskupu, koji je odozgo, kano što prije pisa dobio nekakve ukore...« (str. 139.)

Botić izričito navodi da je Strossmayeru sve to odao Regen. Da bi izbjegao dalje neugodnosti i opasnosti biskup, na kojega se kako znamo također pazilo, naredio je Botiću preko toga Regena da »moram prestati dopisivanje s' B r l i ć e m, pisati javno, i čuvati se svakog izraza opasnog«. Kada se kasnije sastao s biskupom, ponovio je ovaj da se »č u v a m B r l i ć a, koji će stradati, i da opazan budem, jer se na sve gleda, i njoj (Nj. Presvjetlosti — K. P.) je dopokon nađeno šta zamiriti i ukoriti itd.«. Dakako da je Botić našao načina da izigra prvi dio naredbe (zabranu dopisivanja s A. T. Brlićem) pa odmah u nastaku piše:

»Kakva su sve masla u toj cicvari neznam; samo znam da sam začas promislio u sebi, kad sam na samo bio, i vidjeo da, kad baš hoće da budem lukav, ništa mi ne smeta s' tobom dopisivati, a tijem putem i razumjeti se s' bratom, jer što mi dva pišemo, to može i on valjda znati.« (str. 139.)

Dalje on piše da »sva ta tandara neće ni tebe ni mene ništa poremetiti« a što »neću pod adresom tvoga brata pisati mu ili dobiti pisma njegovim rukopisom opravljena, to je koliko da nije ništa, i možemo im prigorjeti« (str. 139-40.). I doista su se i dalje dopisivali i ta su pisma objavljena s drugim Botićevim.

U isto mu je rijeme rektor sjemeništa Adam Sukić »pod prijetnjom daljnjieh koraka zabranio dolaziti više u Sjemenište, i imati dogovora s' klericima, jer da sam excentričnijeh mislih, pa da mu mladež kvarim« (str. 144.).

Se su to bila sitna i krupna podmetanja, tada vrlo opasna, za koja je Botić saznao. Sigurno bijaše još dosta za koje on nije znao a nećemo valjda nikada saznati ni mi. U jednome policijskom izvještaju iz godine 1855., Botiću nepoznatom, o njemu piše:

»Botić je panslavist i rusofilstvo otvoreno ispovijeda; stoji u prijateljskim odnošajima sa svom duhovnom okolinom đakovačkog biskupa; vodi korespondenciju kao pjesnik i književnik s Brlićem, a onda s profesorom Banom i Medakovićem u Beogradu, s Paltanovim u Varšavi i s redakcijom 'Nevena' u Zagrebu...«[11]

Da bih pokazao koliko je to bila opasna optužba, navest ću što je značila riječ panslavist za birokrate:

»Schwab se isticao među onim birokratima koji su riječi panslavizam naturili novo značenje. ... Na osnovu Schwabova gledanja, međutim, naziv panslavist odgovarao je svakome koji je volio svoje slavensko pleme. Po njegovu mišljenju češki rodoljubi bili su svi od reda panslavisti, isto tako i hrvatski. Treba ih, prema tome, progoniti kao političke zločince, kao austrijske veleizdajice. Tako su, ugledajući se u njega, shvaćali riječ panslavizam i svi ostali viši birokrati...« (J. Trdina, isto, str. 102.)

11. A. Ivić, Arhivska građa, knj. 4., str. 329. Preveo I. Perić, Luka Botić kao političar, Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 26., Zadar, 1979.

Crni oblaci nisu uplašili Botića i on malo prerano nagovještava svojim prijateljima u Dalmaciji (u pismu M. Benkoviću, 5. 12. 1855.) skori kraj apsolutizma (izražavajući se zbog cenzure nejasno):

»Ušutili ste svi, kano da vam je sišlo s' pameti što bi se moralo svud u svako doba zauzimati. Što sada izgleda kano da je mirno vrijeme, ne dajte se uljuljati u prevarljivom snu, pa da vas događaji iznenada iznebuše, jer površina mora na mjestima izgleda tiha, ali pod tihom površinom strašni glogolj vrije. Budite u svako doba pripravni znamenitijem događajima.« (str. 104.).

Iako je s uspjehom izigrao Strossmayerovu zabranu da se dopisuje s Brlićem, jednu drugu, važniju: da objavljuje, nije mogao. I doista, Botić do godine 1860. nije tiskao ništa, ni jednoga reda. Mladi pisac koji je s uspjehom počeo, nasilno je zaustavljen na štetu hrvatske književnosti.

Ne treba dakako smatrati da je Botić uopće prestao pisati; to se ne može zabraniti ni jednome književniku. U pismu N. Vežiću (31. prosinca 1854.) spominje kako će »početi pisati jednu knjigu u kojoj ću o Dalmaciji dosta se spominjati« (str. 181.), najavljujući valjda »Bijednu Maru«. U pismu Ignjatu Brliću (29. 4. 1855.) napisao je ovome sljedeću pjesmu (str. 142-3.):

Zdrav da si mi, Naco, brat po srcu
A sdravljem ti svaka radost došla!
Man se tuge, mučnog uzdisanja
I sumornih mislih žalostivih,
Već kud gledneš sve nek ti se smije
Nek se sunce smije nad tobom,

Nek ti zemlja cvate poda tobom;
Kad kod gleneš, gleni ljubeznivo,
Da u svako lice čovječansko
Pozdrav čitaš ćuvstva prijaznosti —
Čemu žalost, do da t' srce suši?
Čemu l' misli mrke, nevesele,

Da da t' gase svaki plamen čuvstva,
I da t' duši krila okisele?
Ko posrne o svaki kamečak,
Ko s' pokunji na udarac svaki
Il' zavrišti ko dete na bolju,
Tog će pošten svaki požaliti,
Ali neće reći: to t' je junak!
To t' je srca Marka Kraljevića
Kog nemože svako da nadjača.

A ti, Naco, kad onamo poglaš
Kuda si se duhom zavjetio,
Promislit je za takvoga puta
Nije svatko, d' osim tko je lagan
I opasan čvrstijem pojasom —

Istina je, brate, što ti kažeš,
Ko što biva istina pod suncem,
Da će svatko mudru riječ reći,
Dok je drugo reći, drugo smoći —

U pismu Andriji Brliću 5. rujna 1856. kaže da je davno htio da »nješto izradim iz srpske povjestnice, naime iz vremena drugog selenja Srbaljah u austrijske pokrajine pod patriarhom Arsenijem Jovanovićem, a uvijek s' poslom zapinjem zbog nedostatakah povjesničkijeh datah«. Nezadovoljan je postojećom literaturom pa moli Brlića ne da »bi mi na ova moja pitanja štogod odgovorili, znam kakvog bi Vam teškog posla, a kod ostalijeh Vašijeh poslovah, zadao«, nego da »bi me bar uputili na izvore, do kojih bi ja mogao doći« (str. 116.).

Botić je o tome htio napisati dramu, ali dalje od prvih prizora nije stigao.

Iduće godine (29. 11. 1857.) obavještava Ignjata Brlića da prevodi Tommaseovo djelo »Dužnost temelj slobode« koje »mislim da bi jako važno bilo za naše političare i juriste mlade i stare; ja to jest mislim, koji nijesam ni jurista ni osobiti političar« (str. 167.). Smatram se, dakle, političarem, iako ne »osobitim«. Ukoliko je i dovršio prijevod, ostao je u rukopisu i propao s njegovom ostavštinom.

Nesreće

U Đakovu je Botić stekao velik krug prijatelja i znanaca, a dakako i neprijatelja. Od onih prvih spomenuti su već Mato Topalović i A. T. Brlić koji istina uskoro napuštaju grad.

Ističem sada još dvojicu: Mirka Hrvata i Antuna Šunjića.

Mirko Hrvat (Đakovo, 1826.-1893.) značajan je iako danas nepoznat političar. Bio je odvjetnik đakovačkog vlastelinstva i jedan od najustrajnijih protivnika apsolutizma u Đakovu. Nakon vraćanja ustavnosti postao je političarem Strossmayerove Narodne stranke i biran u Đakovu za saborskoga zastupnika sve do 1875.: 1861., 1865., 1867. (tada je izabran i u Virovitici pa je zadržao taj mandat), 1868. (kod naknadnih izbora), 1871., 1872. i 1875. Iako se punih 25 godina borio za Strossmayerove ideale, koji bijahu i njegovi, izdao je stranku i prešao madžaronima. Posljedice su se odmah vidjele kod izbora 1878.: prvo je propao u Đakovu, zatim u Peterancu, usprkos agitaciji podbana Živkovića, a onda i u Var. Toplicama. Ipak je ušao na mala vrata u Sabor: umro je zastupnik Sbibovca kod Var. Toplica Matija Mesić, prvi rektor Hrv. sveučilišta, pa je na ponovnim izborima konačno pobijedio. Na izborima godine 1881. biran je u Vuki. Kada je došao na vlast zloglasni ban Khuen Hedervary, izabran je Hrvat predsjednikom Sabora. Na tom se položaju istakao progonima pravaških i drugih oporbenih zastupnika. Time je Mirko Hrvat uprljao svoju prošlost i možemo lako shvatiti Milka Cepelića kada u pismu (5. 8. 1885.) M. Pavlinoviću, izvještavajući o podacima za Botićev životopis, piše da je

Hrvat odmetnik kojemu je on, Cepelić, krvnim neprijateljem.[12] — Umro je 21. rujna 1893. u Đakovu.

Kada se piše o Luki Botiću, onda treba uzeti u obzir kakav je Hrvat bio za njegova života a ne kakav je bio kasnije.

Antun Šunić rođen je 3. 1. 1827. u Kruševici a umro 24. 1. 1900. u Osijeku. Preparandijalni tečaj položio je godine 1845. u Vinkovcima i 1847. u Mitrovici. Službovao je kao početni učitelj 1843. u Šamcu, 1848/9. kao učiteljski pomoćnik u Garčinu, a zatim u Sikirevcima kao učitelj. Osposobljen je za učitelja na glavnim školama 1851. Godine 1853. počeo je raditi u Đakovu, od 1862. ravnatelj je glavne škole. Na preparandiji je predavao do godine 1867. Umirovljen je godine 1873. Šunić je napisao dosta pedagoških i drugih članaka u izvješćima đak. škole, časopisu »Napretku« i drugdje. — Botić se sa Šunićem ubrzo sprijateljio i on ga je učio njemački jezik (pismo Ignjatu Brliću, str. 136.).

Već veoma rano, odmah nakon dolaska u Đakovo, mučila je Botića nostalgija za rodnim krajem, za morem i Dalmacijom, o čemu piše prijatelju Ignjatu Brliću krajem travnja 1852.:

»Koga si vraga udario, da mi je zlo! Vjerujmi, tako mi poštenja, meni je spailuk sada kano što je bio i kad sam došao; a ako mi i je štogod duši, to nije do spailuka ni do brata, već do Boga i do mene. Go nijesam, a gladan nijesam, a oskudan s' vremenom nijesam: a što mi drugo može brat i spailuk? Hoće li mi oni donijeti ovdje Dalmatinske obale, i Dalmatinske vedrine: i Dalmatinske prijatne brežuljke nad nestašnim morem? To ti mi je, brate, moje neveselje.« (str. 127-8.).

Pa i onda kada u idućemu pismu slikovito opisuje đakovački sajam, doživljava ga samo u usporedbi s dalmatinskim:

»U Osjeku nijesam bio na vašar, nego sam Đakovačkog vidio, i dopada mi se, ali ti, brate, nema onog veselja, onog ushićenja, pa da bi ti u pameti za dugo vremena ostao. Šatora mnogo ko utaborene vojske; to se oku dopada, i dopadase navala kola sa svake strane. A da ti kažem što je mene osobito zanimalo! — Kad no bješe dva prva dana marvinski vašar, pa ja ustani rano i otiđi k' vašarištu, a od svakud naglo bičkaranje, i krika, i aekanje: dok etoti čopor uzvirene krmadi s' jedne strane, a čopor s' druge; sad jedno bavrne iz čopora a za njim srebroljubac ko bjesomučan, sad drugi onamo, sad treći: sve dok se urede, i skupno upute. Tako arlanje i alabučenje, a u jutru rano, kad sve ostalo muči i sokaci su pusti, mene je to jako zanimalo i to jedino me op(om)injalo vašara dalmatinskih.«

Takvo se raspoloženje javljalo s vremena na vrijeme pa se jednom htio vratiti u Dalmaciju ako bi dobio profesorsko mjesto, ali od toga nije ništa bilo.

U pismu u kojemu je govorio o svojoj nostalgiji, odgovorio je na Brlićevo pitanje o đakovačkim djevojkama, prikazujući ih u lošem svjetlu:

»Što me, poganine, od Đakovkinja pitaš, kad niti ji čujem, niti ji vidim? a i kad bi ji mogao i čuti i vidjeti znaš da mi srce pred ženskom kano zec bježi; a osobito u Slavoniji đe su toliko milostive. Ovdje

12. Korespondencija Mihovila Pavlinovića, Split, 1962., str. 504-5.

me na priliku u gradu sluškinje žale što nikuda iz sobe ne izlazim, što ne dođem koji put u kuhinju malo se porazgovoriti, itd., itd., jer ji, moj brajane, ni moje dimije nebi uplašile, čeljad oko mene i nerazgovarase o drugom osim oko đevojaka i ljubavi; a svak mi kaže, a i sam vidiš kako su ti stidne Slavonkinje, pa sada promisli kako ti mi je nužda čuvati se, jadnom đaku, da se i u pameti čist sačuvam; jer, brate, i zbilja govoreći: uz ovakog razbluđenja našeg naroda, kakvoj se krijeposti nadati? Kad je supruštvo i obitelj pokvarena, odkud ti dobra čitavom narodu?« (str. 128.).

Možda će koga iznenaditi ovakve misli mlada čovjeka pa ih je potrebno objasniti.

Za zadarske bogoslove oko godine 1850., pune romantičnog rodoljublja i oslobodilačkih težnja, apsolutizam je predstavljao veliku opasnost za narod. Da bi mu pomogli, odlučili su poći u Srbiju, kao što je to već poznato. Tada dođoše na mladenačku i romantičnu ideju da se neće ženiti kako bi ostali neovisnima i mogli se potpuno posvetiti preporodu naroda. To potvrđuje Botićev prijatelj Mihovil Pavlinović:

»Ali slobodi naroda potrgana i potlačena hoće se slobodnih pojedinaca, hoće se vanrednih žrtava! S toga našoj osobnoj slobodi hoće se neženitbe. I na tom zavjetu mi đaci ostadosmo.« (M. Pavlinović, O životu Luke Botića, str. V.).

Taj su zavjet održali i naravno kao svećenici i morali održati a djelovao je i na Botića vrlo dugo, čak i kad je napustio oslobodilačke zamisli. Moralo je proći nekoliko godina da oslabi snaga zavjeta i tek tada, ne bez sumnji, on se oženio.

Uskoro se Botić promijenio pod utjecajem Mirka Hrvata »koji je na priesno drugovao sa Lukom« (M. Cepelić). To je mislio i Strossmayer (a Cepelić napisao Pavlinoviću): da je »uslied razkošna života zadobio se venerične bolesti, sa koje je i stradao« jer ga je Hrvat »u nevolju svojim drugovanjem i primjerom uvalio«. U tome predbacivanju ima vjerojatno i nešto političke i osobne mržnje jer je Hrvat za njih izdajnikom, ali je u osnovi točna.

Istaći mi je odmah kako odnosi između biskupa i Botića nisu uvijek bili dobri kao što bi se pomislilo na osnovi gore navedenih Botićevih pohvalnih riječi. Bilo je i ovdje kadšto zahlađenja. Strossmayer uopće nije baš volio osobenjake i boheme, pogotovu ako su o njemu ovisili. Ni njihov narodni rad nije to mogao promijeniti, razlika se nije mogla premostiti. Dvadesetak godina kasnije biskup je o Botiću znao malo, toliko malo da je Cepelić to izrazio (u pismu Pavlinoviću) u ove dvije rečenice:

»Ja sam pitao biskupa o Luki, nu on samo to znade, da se je bavio knjigom, da je bio domorodac, da se je za njegove dobe čitaonica zasnovala i da je uslied razkošna života zadobio se venerične bolesti, sa koje je i stradao. Biskup veli, da je Luka bio vrlo nježna i razgovora i konstrukcije, pa da ga je Mirko Hrvat u nevolju svojim drugovanjem i primjerom uvalio.«

I Botić je dakako pisao loše o Strossmayeru; poznata je jedna njihova svađa koju je opisao u pismu »braći« 5. svibnja 1854. Uzrok je zapravo bio banalan. Biskup se pogodio s ciglarima da mu peku cigle; oni su to loše napravili, stvorili štetu 400 forinti i trebali pro-

pasti. Da bi se spasili, molili su biskupa da im pomogne a molbu je napisao Botić. Strossmayer je naravno prepoznao Botićev rukopis, »zove me k' sebi i stane me najžešće koriti što sam tu molbu napisao 'na štetu njegovu'«. Ljut na biskupa zbog ukora izriče Botić nekoliko gorkih, pretjerujući pomalo:

»Njemu dakle moliti se za milost znači vrijeđati prava; ko molbom posreduje, taj je štetočinja = njegovo je pravo uživati a ne raditi, hraniti se znojem puka a ne pomilovati ga ni kano što konjanik svog konja = ko tako ne misli grieši. To je Biskup jedan, kome treba 100.000 for. na godinu za živjeti, za biti Biskupom. Grdne su braćo rane našeg naroda! Hoćemo li moći koju izliečiti?« (str. 179.).

Takvi nesporazumi nisu dugo trajali pa i sam Botić u pismu Ignjatu Brliću, koje ću uskoro citirati, piše da ga biskup hvali.

Pavlinović je pretpostavio da je Botić umro kao »žrtva težkih oskudica prve mladosti, pa možda i potonjih dokolica posavskih« (str. XIX.) a to su prihvatili i drugi. Klerikalni Kerubin Šegvić (1867.-1945.) htio je obraniti Botića od toga prigovora i sačuvati njegov neokrnjeni moralni lik:

»Oskudica prve mladosti stvorila je u njemu slab organizam, a slab organizam lakše podliježe nasrtajima bolesti, jer se svaka klica u njemu brže i lakše razvija. Ali da je Luka žrtva 'posavskih dokolica', da je on žrtva onoga pokvarenog slavonskog milieua, u koji premlad zapade, te da su ga svladale 'ljudske slaboće', nikako ne stoji... Da se sam nije podao frivolnome raskalašenom životu, dokazuje i činjenica, da se je oženio, čim je došao do kruha, a kad obudovi, opet se oženio.«[13]

Na žalost Šegvićevu sam ga Botić u pismima opovrgava. Potrebno je, dakle, iznijeti i te intimnije detalje Botićeva života kako bi se pokazalo što se zapravo dogodilo.

U pismu Ignjatu Brliću (29. 4. 1855.), u kojemu je i citirana pozdravna pjesma, Botić piše:

»Pa da znaš kakvijeh ti planovah sada sa Šunićem i Falcionom pravim, ti bi se krstio, odkud u nama toliko pameti!« (str. 143.).

A plan se sastojao u ovome:

»Plan naš o djevojkama u tome ti sastoji da se ja zaljubim u Rezu, Šunić i Falcioni u Katu. Da Falcioni mene traži omraziti s Rezom sredstvom Kate, a ja Falcionia s Katom sredstvom Reze. — Šunić bi ti zbog Falc. bio sljubovan i držao bi polag okolnostih moju stranku. Kad bi se dobro te igre naigrali, i dokazali i Rezi i Kati, da i momci mogu se osvetiti onijem djevojkama, koje uživaju u tome što im nekada ide za rukom prevariti kojeg momka, zavjesa bi pala i komedia bi se svršila.«

Plan je propao jer je Falcioni (vjerojatno Hrvatov nadimak) pijan sve izbrbljao jednom momku kojega je Reza »vodila za nos dugo vremena«. Ovaj je sve ispričao Kati koja naravno nije mogla a da ne oda Rezi. Komedija se pretvorila skoro u tragediju jer je Kata prekinula sa Šunićem i iz očaja pobjegla od kuće rodbini (što nije dugo potrajalo).

Šala nije baš bila najpoštenija, priznaje i Botić, ali što može »kad

13. K. Šegvić, Luka Botić, Zagreb, 1930., str. 76-8.

nas takove hoće ove djevojke«. Uostalom, dodaje, »Đakovo i tako neima drugijeh zabava« (str. 144.).

Tako su u Đakovu tekli dani pod budnom paskom Bachovih špijuna.

A kada je saznao, da završim s tom pričom, »žalosnu vijest« da se Kata udaje, piše Brliću (28. 5. 1855.):

»Na taj način ona nebi bila meni suđena; i ta misao, možda nenavidna, predstavlja mi bolje pred oči njene izvrstnosti, tako da ti skoro ozbiljno žalim što ne mogu da je zazovem mojom, ili pretekavši, ili, ako nije baš sasvijem gotovo, pomrsivši Leovićeve zahtjeve.«

Uspoređuje se s junakom romana »Preveć kasno« jedne francuske književnice jer »sveđer u najodlučnijim i najvažnijim mojim stvarima z a k a s n i m«. Tješi se da »još b a r godinu danah treba promišljati, da ne posrnem u ludo ne promotrivši dobro okolnosti i moje i narodne i političkog obzorja, a možda neće biti s' gorega kad bi i više čekao« (str. 146.). Pokazalo se da je bio u pravu: čekao je još godinu dana!

Iz Đakova je Botić posjećivao češće Brod a i Vinkovce i Osijek, jednom je otišao u Madžarsku (u lipnju 1855.), u Harkanj (»prve toplice, koje sam vidjeo pa ti nemogu kazati, kakvijeh romantičnijeh misli nijesu mi razastirali u mašti«) i Pečuh koji mu se sviđa. Položaj je krasan a u gradu »ima više od polovice skoro našeg žiteljstva sve doseljenog njegda iz Bosne, tako da se sva jedna strana Pečuha i ne zove drugčije nego 'Bošnjaci', bio sam ti očaran« (str. 149.).

U istome pismu spominje se prvi put i buduća Botićeva žena koja se trebala udati:

»Brošova Paulina iz Trnave još se udala nije u Brod, jer tvoji Brođani traže novacah.« (str. 150.).

Botićev momački život nije ostao bez posljedica jer je uskoro dobio spolnu bolest koji naziva šanker. Istina, on u pismu Ignj. Brliću veli možda, ali ga je ipak neki Mađarević morao osloboditi, »prorezav mi mesarski okapinu« te je morao odbolovati ranu nakon operacije. Preležao je tjedan dana.

U malom gradu ništa se nije moglo sakriti i za bolest je saznao Strossmayer. Da bi prekinuo takav život, navalio je »na sva usta« na Botića da se oženi.

»Č i n i m i s e — ističe on sam — Biskup i familija njegova namjeravaju mi pokloniti za suprugu njegovu jednu sestričnu.«

U idućemu odlomku vraća se na to i piše:

»Biskup na sva usta navali da se ženim, čuvši nješto od moje bolesti; premda to, kano što reko, mislim da spada u njegov plan. Možda ću mu ga oboriti ja ovaki tupan.«

Bit će kako se ni Botić nije previše protivio tome (»Do godine se nadam u jeseni s' tobom biti da tražimo za me djevojku i da mi se veseliš u svatovima«) i savjetuje Brlića da se okani »ženskadije« (i to on!) »pa ćeš vatreniji ljubitelj ženitbe biti«.

Sukob sa Strossmayerom davno je zaboravljen; »Hvali me jako; samo primjećuje, bi morao skinuti sa sebe oporu ćud dalmatinsku, a to s' toga što mu istinu kažem« (pismo Ignjatu Brliću, 26. 9. 1855., str. 152.).

Godinu dana iz ovoga citiranog pisma skratilo se na pola i već 27. siječnja 1856. opisuje svoju buduću ženu:

»Nije liepa, nije bogata, nije po modi, a nije ni ružna ni siromašna, ni guska; pametna, dobra gazdarica, puna čuvstva i čednosti, i, u koliko sam promukaetio, misli kadkad o meni.«

Ne navodi njezina imena, nego traži od Brlića da pogodi tko je. Oženit će se polovicom travnja i misli da će njegov prijatelj »ma kroz vragove« prispjeti u svatove (str. 155.). Ne znam je li Brlić pogodio, ali je Botić održao riječ i vjenčao se 16. travnja 1856. s Pavkom Broš.

Brlić u svatove nije došao i zato mu on piše već drugoga dana. Svatovi su bili dobro raspoloženi, ali njemu »nijesu odgovarali, niti su mogli mojiem željama odgovoriti, jer osim Šunića, nijednog iskrenog brata neimado da me veselijem okom i pouzdanijem pogleda« (str. 158.). Šunić mu je bio kum, iako to ne navodi.

Nekoliko dana kasnije nije još znao je li učinio dobro, nada se da jest.

»Korak taj jeli takov, da bi mi bolje bilo da sam u bunar skočio, prije nego što sam ga učinio, to će mi budućnost pokazati, koju za sada u gorkosti ne očekujem. Međutim, sve više mi razcvaje nada, da ću od žene što je moguće više imati slobodu djelovanja u duhu mojieh ideala.« (pismo A. T. Brliću, 23. 4. 1856., str. 114.).

Paulina — Pavka Broš[14] kći je Nijemca Adalberta Broša (umro 1857.), vlastelinskog šumara iz Trnave. Iako je Botić u pismu Vežiću (koje ću uskoro citirati) napisao da je rodoljubiva, bit će da je ipak slabo znala hrvatski jer se u pismu Ignj. Brliću žali što nije »bolje odgojena u težnjama slavjanskog duha«, ali se nada da će te ideale »s' vremenom razumjeti i čuvstvovati kano što zaslužuju«.

Evo, uostalom, toga kratkog pisma u cijelosti:

»Poštovani Gospodine i Prijatelju!

Hvala Vam na Vaše pismo i što me smatrate već za Vašu prijateljicu zato samo što Vam je moj Luka priatelj.

Žao mi je što bolje nijesam odgojena u težnjama slavjanskog duha, no se ujedno nadam da ću ih s' vremenom razumjeti i čuvstvovati kano što zaslužuju.

Oprostite što vam obširnije ne pišem i budite uvjereni o prijateljstvu Pavke Botića« (str. 160.)

Zapravo, Botić nije previše ni očekivao jer je bio realan. U istome pismu (27. 4. 1856.) veli da je to prvi list i prve riječi u životu napisane na hrvatskom jeziku; »ele imam stalnu nadu, da će se u skoro po mojoj želji uputiti, jer je gibka i krotka, kakvu sam je željeti mogao;, a govori naški čistije nego što se je i nadati bilo« (str. 159.). Ona je i prije vjenčanja znala da »inostranstvo mrzim, u koliko je štetno našinstvu, a kad je privoljela ljubiti me, znala je dobro da sam tvrdokoran slavjan i da mi ništa (nedostaje jedna riječ — K. P.) ne godi toliko našinstvo, nije pako ni lakomišlj(ena) vjetrenjasta, da nebi stvari razabrati znala« (str. 157.).

Botić je znao da mišljenja i ideali muža utječu na ženu, da će je,

14. Šime Vučetić pogrešno navodi na dva mjesta njezino prezime: Bosch (Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 35., Zagreb, 1973., str. 139.). Ne samo Botićeva pisma, nego i Matica umrlih u đakovačkom Matičnom uredu dokazuju da joj je prezime Broš (ne ni: Brosch).

iako odgojena Njemicom, stvoriti Hrvaticom i Slavjankom i nije pogriješio, nego se vjenčao s njom.[15]

Svojim prijateljima u Dalmaciji nije javio da se oženio, ali su to oni ipak saznali. Konačno im je morao pisati, više od mjesec dana nakon ženidbe. Bojao se jer nije znao kako će primiti takvu vijest a zavjet neženidbe, koji je dvadesetak godina kasnije opisao Mihovil Pavlinović, bio je još živ u njemu.[16] Sada javlja Vežiću a preko njega i drugima da se oženio s Pavkom, »sadašnjom mojom drugaricom sreće i nesreće, zla i dobra, mislih i čuvstvah prama Bogu, rodu, narodu i braći«. Opisuje ju realistički, znak da nije bilo velike ljubavi što i sam priznaje (»u sadašnju moju ženu strastveno zaljubljenje nije bilo, jer prije ženitbe, ako sam šnjome se razgovarao, to je 4-5 puta u razniem okolnostima i skoro uvijek slučajno«).

»Nije osobite ljepote i roda; — piše »braći« — ali je čedna, pobožna, krotka, vrijedna, čuvstvena i rodoljubiva.«

Nije obavijestio ni roditelje pa moli njih, »jednog po jednog«, da im to kažu, iako će im »oduzeti pretjeranu malo nadu, da ću se posvetiti svešteničkom stanju«.[17]

Brak je kratko trajao i bio veoma nesretan. Kao i u njegovu književnom djelu: na svakom koraku smrt.

U prvoj polovici godine 1857. smrt je morila. U razmaku od deset dana umrli su ženini roditelji a žena se razboljela i rodila žensko dijete koje je umrlo za pet dana. Na brizi mu ostala Brošova djeca, naročito još uvijek maloljetni šurjak s kojim je imao velikih nevolja. Osim toga, biskup htio ga je otpustiti iz službe zbog danas nam nepoznatih razloga. Prijatelju Brliću nije pisao pola godine (»Ma šta dobra da mi ti je ovijem pismom javiti! Ele nemaš.«) te ga obavještava o svemu (6. srpnja 1857.):

»Da ti u ovom pismu sve kažem, što je kroz ovo posljednjih šest mjeseci preko moje glave prošlo, bilo bi mnogo, a od glavnijeg znam da ti je i Šunić štogod pisao. Umro mi je tast i punica, jedan za drugim kroz 10 danah; od žalosti i patnje spadne mi žena još nezrjela u porod,

15. Takvu pogrešku učinio je Janez Trdina. Svoju ljubav opisao je u knjizi »Bachovi husari i ilirci« kao da se radi o nekome drugom, u trećem licu. Svoje iskustvo izrazio je riječima koje se posredno odnose i na Botića: »Očekivao ga je tako lijep i radostan život, samo da je slušao glas svog zaljubljena srca! On je sad toga dokraja svjestan i gorko se kaje. Iskustva ostalih rodoljubivih muževa poučiše ga da je dobru ženu vrlo lako oduševiti za narod, iako je bila odgojena u tuđem duhu i na stranom jeziku.« (str. 72.).

16. »Nikada mi iz glave izišla nije ona veče, kad sam se s Mihom (Pavlinovićem — K. P.) šetao u Zadarskom Sjemeništu po Siberiji (hladna soba u kojoj je bila spavaonica — K. P.), te kad smo se dogovarali, kako bi shodno bilo, da njekoliko između nas se razsije po domovini, da svestrano uzmogne biti naše duševno djelovanje na narod naš!... jedan drugome se zareknemo, da u svijetu kad budemo odriješenijeh rukuh, da budemo slobodniji pri radu našemu, nipošto se ženiti nećemo. To naše međusobno odricanje meni je ostalo uvijek u glavi kano zavjet jedan, kano svetinja jedna ... i četiri godine odalečenja mojega od Vas tu svetinju ni u malo izgladiti kadre nijesu bile, niti će život moj čitav kadar biti.« (str. 184-5.).

17. Pavlinović je objavio to pismo na str. XI., ali ga je pogrešno datirao (4. 6. 1855.). Ravlić je ispravio na osnovi pečata na pismu (23. 5. 1855.), ali su obojica pogriješili u godini. Pismo koje Botić nije datirao, očito je pisano 1856. jer se on te godine oženio.

i u malo što ne ode, a dijete — bilo je žensko — poslije 5 danah umre; s' jedne strane ostane mi na vratu briga sa maloljetnijem šogorom, kako će dalje učiti, a s' druge kako da se najbolje uredi za svu djecu Brošovu sa ono nješto imanja, što je ostavio; pa svemu tome dodaj ostale domaće brige, neprilike sa sudom, nesporazumljenje rodom, nakana Biskupova da me iz službe odpremi; sve to i još toliko drugog čega kuhalo mi je mozak, pa ni dan danas nijesam još sasvijem u redu.« (str. 164.).

Krajem godine bolesna je žena drugi put rodila, muško mrtvo dijete od sedam mjeseci i gotovo umrla (str. 166.).

O tome kako je prošla ta tragična godina pisao je Ignjatu Brliću: »Ova mi godina evo došla i prošla sva, pa su mi duži u njoj dani bili no mjeseci. Nije šala, dvaput gledati ženu pri smrti, i dvoje djece izgubiti, i sahraniti tasta i punicu, i čuti za brata, da ga u soldate očevoj starosti i potrebi otrgoše, i neobična briga za đakom šogorom u 8-moj školi, i gospodarstvom, do kojega tako rano nijesam se nadao doći, a ovamo od gospodara i službe moje prkos i nemilosrđe; i sve to u jednoj godini! Ele hvala Bogu, kad je i ona već na izmaku, i kad se nadati mogu da će novijem ljetom bolja sreća!« (str. 168.).

Iduća godina bila je bolja, bez smrti, pa je, bez obzira na probleme s Ignjatom Brošom, uspio nabaviti svoje konje i kola (str. 102.). No, to je kratko trajalo.

Sredinom travnja godine 1860. (11. travnja) rodila je Botićeva žena treći put, sada ipak zdravo dijete, sina koji je dobio ime Đorđe. Međutim, Pavka se opasno razboljela (»po njenom starom običaju sa sto jada i muka, da moram strepiti za njen život«). Činilo se da će joj biti bolje, Botić se tome nadao (u pismu I. Filipoviću, 19. 4. 1860.), ali je bilo uzaludno. Pavka Botić umrla je nakon dvanaest dana, 23. travnja 1860.[18]

Tako je Botić sa svojim tek rođenim sinom ostao sam, dok su se oko njega zbivali važni događaji.

Političko djelovanje

Velike teškoće u vanjskoj[19] i unutrašnjoj[20] politici Austrijske monarhije prisilile su kralja Franju Josipa I. da ukine omražen apsolutistički sustav. On je tzv. Laxenburškim manifestom (15. srpnja 1859.) nagovijestio promjene u upravi i zakonodavstvu. Carskim patentom 5. 3. 1860. sazvano je Pojačano carevinsko vijeće (Verstärkter Reichsrat) u koje su ušli i predstavnici svake zemlje. Trojednu su kraljevinu zastupali: Hrvatsku stari ilirac Ambroz Vranyczany, Slavoniju đakovački biskup Strossmayer i Dalmaciju Frano conte Borelli. Bijaše to početak Strossmayerova uspona kao političkog vođe. Vijeću je bio zadatak da podnese prijedlog o preuređenju države a zasijedalo je od 3. svibnja do 28. rujna 1860.

18. Matična knjiga umrlih, godina 1860., br. 87. Matični ured Skupštine općine Đakovo.
19. Poraz u francusko-talijanskom ratu kod Magente i Solferina god. 1859.
20. Opasnost od financijskog bankrota.

Na Pojačanome carevinskom vijeću prevladala je struja koja se zalagala za federativno uređenje države na osnovi povijesnog načela. Povijesno je pravo od tada odigralo veliku ulogu u političkom životu monarhije. Strossmayer je pripadao federalističkoj struji i zalagao se za povijesno pravo Hrvatske. Na osnovi toga načela postavili su Strossmayer i Vranyczany zahtjev za ujedinjenje Botićeve rodne Dalmacije s Hrvatskom. To je postalo jednim od najvažnijih pitanja hrvatske politike do I. svjetskog rata. Biskup je o tome rekao:

»Dalmacija je bila dugo vremena središte političko-narodnoga života hrvatskoga. Hrvati su mnogo sabora držali u dalmatinskim gradovima. Upravo onda se je najviše razvio slavenski život i slavenska izobraženost, kada je Dalmacija bila u političkom savezu sa Hrvatskom i Slavonijom. Starija povjestnica Dalmacije dokazuje, da je slavenska knjiga najveći stepen izobraženosti postigla u Dalmaciji. A čim je ta politička sveza bila prekinuta, Dalmacija se je počela povađati za tuđim življem na štetu Slavenstva, a po tom je sva viša slavenska izobraženost u njojzi propala.«[21]

Povijesnome pravu mogao je Strossmayer pridodati i prirodnopravno načelo narodnosti, što Borelli nije mogao osporiti, pa je i sam istakao slavenstvo Dalmacije. On je, međutim, bio protiv ujedinjenja dopuštajući takvu mogućnost u dalekoj budućnosti, uz zahtjev da se Dalmaciji osigura autonomija. Kao što je istaknuto u literaturi, ovi su govori udarili temelj stranačkome životu u Dalmaciji: prvi narodnjacima ili aneksionistima a drugi talijanašima ili autonomašima.

Botić se i sam zalagao za ujedinjenje a njegovi su prijatelji postali predvodnici narodnog preporoda u Dalmaciji.

Prijedlog o federativnom uređenju države primljen je u Pojačanome carevinskome vijeću većinom glasova (34:14). Na osnovi njega kralj je 20. 10. 1860. objavio tzv. Listopadsku diplomu. Tom je ispravom uvedeno za cijelu državu zajedničko zakonodavno tijelo, Državno vijeće (Reichsrat), s točno određenim obimom zajedničkih poslova: vanjska politika i trgovina, vojska i financije. Svi drugi državni poslovi rješavat će se na zemaljskim saborima.

Za vrijeme zasjedanja vijeća imenovao je kralj 19. lipnja 1860. generala Josipa Šokčevića (1811.-1896.) banom na mjesto generala Coroninija. To je primljeno s radošću jer je novi ban bio domaći čovjek. Došavši u Zagreb, izjavio je da je opunomoćen da odmah uvede u škole i urede hrvatski jezik umjesto njemačkoga. Ubrzo su građani napustili njemački jezik i zapadnu odjevnu modu te prihvatili narodnu; u Đakovu su se također pojavile surke. Zbog tih promjena Hrvatsku su napustili brojni Bachovi husari.

Nakon uvođenja ustavnosti trebalo je sazvati Hrvatski sabor koji se nije sastajao od godine 1848. Kralj je ovlastio bana da sazove Bansku konferenciju koja je trebala izraditi izborni red i sastav Sabora. Ban je na konferenciju pozvao 55 uglednih javnih radnika, većinom nekadašnjih iliraca. Konferencija je zasjedala od 26. 11. 1860. do 17. 1. 1861. Najznačajniju djelatnost razvili su Strossmayer i Ivan Mažuranić (1814.-

21. M. Cepelić-M. Pavić, Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i sriemski, Zagreb, 1900.-1904., str. 440.

-1890.) koji je sastavio važnije dokumente. Na konferenciji nije se raspravljalo samo o sazivu Sabora, nego i o drugim važnim političkim pitanjima, između ostaloga i o ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. Konferencija je uputila 19. prosinca 1860. Dalmatincima proglas (koji je sastavio I. Kukuljević) u kojemu se pozivaju da se udruže s Hrvatskom, obećavajući autonomiju. Izabrani su neki dalmatinski zastupnici, ali je carski namjesnik u Dalmaciji Lazar Mamula onemogućio njihov odlazak u Zagreb.

Sabor se sastao po izbornom zakonu iz godine 1848. Kasnije je taj zakon primijenjen još samo godine 1865. i bio je najliberalniji do reforme godine 1910.

Botićeva javna politička djelatnost[22] počinje godine 1860. u vrijeme sloma apsolutizma. Te godine tiska u zagrebačkom »Gospodarskom listu« dva članka (br. 28. od 12. 7. 1860. i br. 39. od 27. 9. 1860., ovaj drugi nepotpisan) u kojima opisuje teško stanje seljaštva nakon ukidanja kmetstva, pritisnutog dugovima. Dugovi su se podmirivali ovrhama (egzekucijama) pri čemu je seljaku odnošeno sve:

»Do duše koliko su noviji zakoni uništili te stare zakone i običaje, za kojimi su starci ovo posljednjih godinah žalili i po kojih se nije smjelo prodati težaku potrebita odjeća, oruđe, marva i ratila, to ja neznam ... ali to dobro znam, da je posljednjih godinah uvedeno, da se execucijom proda ne samo posljednji mirov brašna, jedini komad slanine, posljednja kap pića, žito nepožeto i trava nepokošena, pa i vol iz pluga, i konj od ruda, i kotlić, bez kojega nemože siromah da ugrije malo vode, i sud ma kakvi, pa do najposlie i okrpana vreća; znam da je to tako u običaj prešlo, da nikome ni na um padalo nije pozvati se na kakvi zakon, po kojemu to nebi smjelo tako biti.«[23]

Botić je stao na stranu seljaštva, osuđujući one koji mu odnose sve. Tražio je da se primijeni zakon i onda kada je na korist seljaku. Zalagao se za održavanje zadruga. Time je opovrgnuto mišljenje kako je u njegovu djelu slabo zastupljena stvarnost; on se zanima za sve probleme narodnog života.[24]

»Kod Solferina nije bila hametice potučena samo austrijska vojska, već i Bachov sistem. Bilo je očito da je građen od pijeska i zidan na pijesku. Počeo je pucati, počeo se raspadati i urušivati na svim stranama.« (J. Trdina, isto, str. 255.).

Iako se režim počeo raspadati, zidan na pijesku (kako slikovito reče Trdina), i u svojim posljednjim trenucima bio je veoma opasan. Botić je to dobro osjetio.

U vrijeme zasjedanja Pojačanoga carevinskog vijeća policija je u Đakovu namjeravala uhapsiti Botića i Hrvata. O tome je Botić pisao Ivanu Filipoviću (12. 10. 1860.):

»Kod mene ova godina plodna sa nesrećama. Drugo ti je poznato; a sada ti javljam, da su onomadne mene i Hrvata htjeli bez istraživa-

22. O tome sam opširnije pisao u raspravi »Političko djelovanje Luke Botića« u »Zborniku Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje« god. 22., br. 1., Slavonski Brod, 1985., str. 1-23. Zbog toga ovdje pišem samo ukratko.
23. K. Pavić, Bibliografija radova Luke Botića, Zadarska revija 2-3., Zadar, 1983., str. 189.-195.
24. Prvi je o tome pisao A. Barac u članku »Stvarnost u umjetničkom djelu« Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 24., Zagreb, 1953.

nja uapsiti i na daleko otpremiti na neizvjesno vrijeme. Kako nas je to još do danas obišlo sami podpuno neznamo, a još manje znamo na čemu smo. Biskup pako kad je došao kući, čuvši za to, naloži svima svojiem činovnicima da se zakunu na Jevanđelje, da će Caru vjerni biti do smrti i u svim okolnostima, da neće nikada nikakvom tajnom društvu pripadati, i da će se čuvati s v a k o g političkog agitiranja. Svi su se na to zakleli u početku osim mene i Hrvata. Kasnije se i Hrvat zakleo, kaže s' opaskom, da u tom agitiranju razumije samo proti carstvu. A ja se nijesam nikako htjeo zakleti, već sam zato morao dati ostavku na moju službu.« (str. 173.).

Dalje u pismu Botić kaže da će raditi do nove godine pa se na osnovi toga smatralo da je ostao bez službe. S obzirom da su se svi oslanjali samo na ovo pismo, u svojoj raspravi o njegovu političkom radu posumnjao sam u točnost te tvrdnje:

»To bi, međutim, tek trebalo dokazati provjerom u arhivu đakovačkog vlastelinstva. Naime, M. Cepelić i M. Pavić u knjizi o biskupu Strossmayeru (str. 917.) navode da je Botić aktuarom između 1854. i 1862. Autori su dovoljno ozbiljni znanstvenici, a koristili su i arhiv, te se njihove tvrdnje ne mogu olako odbaciti, tim više što su se do kraja godine 1860. prilike potpuno izmijenile.«

Istraživanja koja sam za ovu raspravu učinio u Dijecezanskom arhivu pokazala su da su navodi u Botićevu pismu točni. U »Zapisniku Sjednicah Gospodarstvenih za godinu 1859-60.-62.«, koje je Botić do kraja godine 1860. pisao svojom rukom, nalazi se dokument koji govori o tome. U zapisniku »XII Sjednice Gospodarstvene« od 13. listopada 1860. napisana je Botićevom rukom ta naredba a priloženo je i Strossmayerovo vlastoručno pismo s istim tekstom, ali sitnim pravopisnim razlikama (npr. Strossmayer perst — Botić prst). Ovaj dokument objavljuje se ovdje prvi put.

»Naredba Nj. Preuzvišenosti na njeno gospoštinsko činovničtvo: S' veseljem priznajem, da je većina činovničtva moga tako se ponašala, da moje podpuno zadovoljstvo zaslužuje. S' druge megjuto strane tajiti se neda, da je njekih političko ponašanje povodom bilo, da je i visoka vlada i pučanstvo o lojalnosti istih dvoumiti moglo. Tko mene služi mene slušati mora, tim većma budući vlada i pučanstvo može lahko na tu misao doći, da način postupanja mojih činovnika po meni se odobrava i ravna. —

Zato za svakoj dvoumnosti u tom velevažnom odbiru jedanput za vazda konac učiniti, naređujem: da sve činovničtvo centralno sjutra u osam satih u pisarni sastat se ima, gdje će mjesto mene u ruke preč. gosp. kan. Szukića sliedeću prisegu položiti:

Zaklinjem se Bogom živim, blaženom majkom božjom, svima svetcima i sveticama božjim, da ću vazda i u svakih okolnostih N. c. k. Apoštolskom Veličanstvu vjeran biti, da u nikakvo tajno društvo nespadam, niti ću igda spadati, da ću se od svakog političkog agitiranja čuvati. Tako me Bog pomogao i ovo S. Evengjelje.

Prije nego se ova prisega izusti, biti će po G. kanoniku razgovetno pročitana; poslie tog sve će činovničtvo tri prsta podignuti i za G. kanonikom rieči prisege jasno ponavljati. Poslie toga imat će svaki činovnik vlastoručno istu prisegu podpisati sliedećim načinom: Dragovoljno prisego i podpiso.

Taj dokumenat imat će se u protokol od rieči do rieči staviti, isti pako dokumenat s' podpisih meni pridati. Dano u mom gradu dana 6 8bera g. 860. Josip Juraj v. r. Biskup.

Što se ovdje u smislu zapoviedi uspomene radi kao izvršeno bilježi.«

Na »XVI Sjednici Gospodarstvenoj« 22. prosinca 1860., posljednjoj u godini, posljednjoj na kojoj je sudjelovao Botić i vodio zapisnik, raspravljao se i o njegovu nasljedniku:

»Pročitani su zaključci posljednje sjednice i naredbe za koju iste dotičnim su izvršenja radi priobćene. Jedino glede tabla, što Nj. Preuzvišenost zapovieda da se u pisarni prirediti dadu, i za koje bi odgovoran morao biti G. Upravitelj, isti pita, ko da vodi brigu za te table, da ga nadgledati može, budući dosadanji aktuar kroz koji dan od službe odstupa?« (ist. — K. P.).

Strossmayer je ispod toga odluku napisao svojom rukom:

»Privremeno bez deputata aktuar će biti Jaić, koji kroz dulje vrimena ima svoje (jedna riječ nečitka — K. P.) i sposobnosti za tu službu dokazati. Botiću ima se pismeno sviedočanstvo dati, da je dobro i pošteno služio.«

U zapisnicima iduće godine ne spominje se više Botić, zapisnike je vodio novi privremeni aktuar Lavoslav Jaić.

Dakle, Luka je Botić ostao bez službe na kraju godine 1860. O tome kako će živjeti on, sin i sestra koja je prešla k njemu, pisao je Filipoviću:

»Malo ću šteditи, malo voditi gospodarstvo, a malo izgledati od moga spisateljskoga truda.« (str. 173.).

Na početku godine 1861. biskup Strossmayer poslao je Botića u Split da okupi političke istomišljenike. O toj posjeti ostalo je Pavlinovićevo svjedočanstvo:

»Kroz sliedeću zimu Luka Botić pohitio je u svoj Split, da se dogovaramo, kako bi se vladali pri novome pokretu, i kako bi narod uputili u misli sdruženja Dalmacije s Hrvatskom, proti kojoj uzprkos carskoj rieči, ustali ko biesni po državnih i obćinskih uredih, činovnici i talianomani. U kasno doba noći okupismo se na ročište oko Botića, njekolicina nas njegovih sjemeništnih prijatelja, u stanu profesura Antuna Bakotića... Pod hrvatskim kalpakom i pod surkom Luka Botić je g. 1861. u svom Splitu bio tuđinac. Pošto se dvie tri večeri krišom porazgovorismo, on se vrati u Đakovo, i splitski rodoljubi izpred strahovlade Bajamontove zavukli se u skrovišta svojih ognjišta; a nas njekoličak popa i fratara u cič zime krenusmo kroz Krajinu, da budimo narod, da se spravlja na sabor i na sdruženje.« (str. XIX-XX.).

I kasnije se Botić zalagao za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Na pisanje autonomaškoga glasila »La voce dalmatica« odgovorio je on člankom »Klevetnikom Voce-a Dalmatica-a« u zagrebačkom »Pozoru« (br. 130., 1861., pretiskano u mojem članku u »Zadarskoj reviji«, 2-3., 1983., str. 193-4.). Napisavši za sebe: »i ja, koji sam Hrvat, i to (s dopuštenjem 'Voce-a Dalmatica-a'), rođen u našoj zemlji, koja se nazivlje Dalmacijom«, odbio je klevete i napade zadarskog lista i istakao da Dalmacija »biti će sdružena s Hrvatskom«.

Botićeva politička shvaćanja najviše su došla do izražaja u Hrvatskom saboru godine 1861. Saborski izbori održani su u ožujku 1861. Đakovo je jednoglasno izabralo 16. 3. za svoga zastupnika Mirka Hrvata. Đakovački kotar birao je zbog veličine dva zastupnika: 20. 3. izabrani su jednoglasno Luka Botić i dr. Franjo Šagovac, prof. đakovačkog sjemeništa. Zbog spriječenosti Šagovac je podnio ostavku na mandat pa je na naknadnim izborima 26. rujna izabran Josip Janković. Đakovački kaptol birao je također jednog zastupnika; bio je to Jerolim Andrić kojega je kasnije zamijenio Adam Šukić. Strossmayer je postao zastupnikom kao virilist, i to kao veliki župan virovitičke županije i kao biskup.

Saborsko zasjedanje počelo je 15. travnja 1861. u Zagrebu. Botićev saborski mandat ovjerovljen je kao neosporan »na temelju vjerodajnog pisma od 21. veljače 1861.«. Botić je govorio tri puta: 1. srpnja 1861. na 30. sjednici, 23. srpnja na 47. sjednici i 29. srpnja na 50. saborskoj sjednici. Najznačajniji je prvi govor.

U raspravi o najvažnijem državno-pravnom pitanju, o odnosu prema Ugarskoj, izjasnio se Botić za savez s Ugarskom kao obranu od bečke centralističke politike. Savez je smatrao nuždom, sredstvom a ne ciljem hrvatske politike, i upozoravao je zastupnike da budu oprezni jer Budim može biti jednako opasan kao i Beč. Nama je taj savez potreban kao i Madžarima, mislio je Botić, jer će inače Beč zavladati i jednima i drugima, kao i godine 1848/9. O drugom državo-pravnom pitanju nije govorio, ali se glasanjem s drugim zastupnicima izjasnio protiv sudjelovanja Hrvatske u Carevinskom vijeću.

Iako nije bio ni ideolog ni politički vođa, ipak je Luka Botić dugogodišnji i uporni borac protiv apsolutizma i narodni zastupnik koji izriče najvažnije težnje svojega vremena.

Posljednje godine

Za vrijeme svoga boravka u Zagrebu godine 1861. tiskao je Botić svoju prvu knjigu, »Biednu Maru«, »historičku pripoviest iz narodnog života u Dalmaciji u drugoj polovici šestnaestoga vieka«. Bila je priređena za tisak već početkom godine 1860. Napisanu ćirilicom, on ju je 19. travnja 1860. poslao Ivanu Filipoviću da je objavi u kalendaru »Narodnoj knjizi«. Kada je ostao bez posla, zamolio je Filipovića (12. 10. 1860.) da mu što prije vrati po diližansi »Bijednu Maru« da je »popravim i izdam ili o mojem trošku ili prodao je«. »Šale više sa mnom — nastavlja — nadam se neće s' nikim biti« (str. 174.).

Filipović mu nije poslao rukopis i Botić ga (29. 10. 1860.) ozbiljno upozorava da to učini:

»Moram da se jako čudim na te, što mi na moje pismo niti moga rukopisa šalješ, niti mi išta odgovaraš; nego sve moram i drugi put da ti radi toga pišem, a znaš da sam ostao bez službe, pa da bi svaku krajceru morao da po tri puta ogledam prije no što ću je potrošiti. Kad si mi pisao da kalendar izlaziti neće, ostavio si mi na volju, ili da mi rukopisa odma pošalješ, ili da mi ga glavom doneseš. Ali niti ga ti donese, niti ga kasnije kad sam ti pisao, posla. Ja neznam što to

hoće da znači? Ja sam ti i pisao dvaput i ustmeno rekao, da taj rukopis moram da imam, da ga popravim. Zato molim te, pošalji mi ga što prije, da ga štogod bolje preradim. Ja ću od sada morati gledati da koju krajcaru zaslužim perom, pa zato ću morati nastojati da moje stvari čistim šta bolje. Zato 'Bijedna Mara' nesmije nikako da ugleda svijeta kao što je sada. Da ti proti tome šta učiniš ja bi morao javno se očitovati; a to ti ne želiš valjda? Ni ovoga pisma ni ovijeh riječi nebi sada trebalo, da si mi ili rukopis poslao, ili mi ma što na moje pismo odgovorio. A ovako sam nestrpljiv i zabrinut.« (str. 174.).

Filipović ni sada nije poslao rukopis i Botić je morao »Bijednu Maru« ponovno prepisati. Objavljena je na latinici »troškom K. Stojšića«.

Trideset godina nakon Botićeve smrti progovorio je o tome i Filipović, iako nije objasnio zašto je rukopis zadržao:

»Nu mi smo dulje vremena čuvali prvi njegov rukopis 'Bijedna Mara', koji nam je bio poslao za 'Narodnu knjigu', što smo ju tada izdavali, nu koja je međutim prestala izlaziti. Taj rukopis je pisan ćirilicom, jer je pjesnik bio velik prijatelj Srba i narodnog jedinstva... Taj rukopis mi smo predali častnomu i vrijednomu dalmatinskomu otačbeniku pokojnomu Fra Spiri Tomiću prilikom njegova zadnjega boravka u Zagrebu s tom namjenom, da ga za čuvanje predade spljetskomu narodnom muzeju. Fra Spiro je naskoro iza toga umro, i mi nismo čuli, da li je taj rukopis spljetskomu muzeju uručen ili ne.« (»Književna smotra«, br. 12., Zagreb, 1893., str. 93-4.).

Rukopis je predan Arheološkom muzeju u Splitu gdje ga je godine 1932. pronašao Jakša Ravlić. Sada se nalazi u Muzeju grada Splita (Ravlićeva bilješka uz Botićevo pismo Filipoviću 19. 4. 1860., str. 173.). To je jedini sačuvani rukopis Botićeva književnog djela.

Već je na saborska zasjedanja Botić došao bolestan. »Tugaljivo lice i svjetlucaste crne oči kažu mu bolno tielo i smućeno srce«, zapisat će njegov prijatelj Pavlinović (str. III.). U Đakovo se vratio »boležljiv ... legao i više se ne digao. Kruta bolest skončavala ga dvie duge godine; dok mu svieća ne dogori« (M. Pavlinović, str. XX.).

Iduće godine tiskao je u Osijeku (Brzotiskom Dr. Lehmanna) drugu knjigu: »Petar Bačić«, »historička pripoviest iz narodnog života u Dalmaciji u drugoj polovici šestnaestog vieka«, kako glasi podnaslov. Knjigu je posvetio »Preuzvišenom gospodinu JOZIPU JURJU STROSSMAYERU biskupu đakovačkom i velikom županu virovitičke županije itd. itd. itd.«. Vjerojatno je Strossmayer platio tiskarske troškove.

I ovoj je knjizi, kao i »Bijednoj Mari«, Botić dodao »historičke izvornike«, dijelove Solitrovih »Dokumenata«, koji su trebali jamčiti povijesnu osnovanost njegovih spjevova. Ovo je jedino njegovo djelo koje nije naišlo na veći odjek čitatelja i kritičara.

Godine 1862. on se drugi put oženio s Veronikom Mihaljević iz Broda, »za pravo sa prvom svojom ljubavi iz naših krajeva, jer mu se za Veronikom otimale oči još onda, kada je 1854. boravio kod Brlića, koje ali prije nije dobio, jer je bila premlada«.[25]

25. M. Cepelić, Crtice iz života Luke Botića, Kita spomenaka na grob Luke Botića, Đakovo, 1908., str. 11. (izdao Odbor za podignuće nagrobnoga spomenika pjesnikova, uredio Sv. Rittig). Cepelić je pogrešno napisao 1861. kao godinu kada se Botić drugi put oženio.

U pismu Ignjatu Brliću iz Suhopolja 3. 2. 1862. obavještava ga da je 21. siječnja isprosio djevojku i da će vjenčanje biti 24. veljače. O njoj piše:

»Što se Veronike tiče mogu ti kazati, da sam se začudio kad sam je vidio poslie 7 godina, i onako dobro sačuvanu našao, jer se skoro ništa postarala nije.« (str. 169.)[25a]

Godine 1863. sudjelovao je u osnivanju pjevačkog društva »Sklad«. Izvorni dokumenti o tome nisu sačuvani, ali postoji fotografija članova društva, među kojima je i on.[26] Ta je fotografija izmakla pažnji povjesničarima hrvatske književnosti, ovdje se objavljuje drugi put. (Do sada se sačuvala, čini mi se, samo jedna njegova fotografija, objavljivana često).

Luka Botić umro je 22. kolovoza 1863. u Đakovu.[27] Sahranjen je idući dan. Na pogrebu je bio i Fran Kurelac, jezikoslovac, profesor staroslavenskog na bogosloviji, »slavni starac«, koji proplaka za mladim pjesnikom: »Siromah Luka! Tek Hristovih ljet, pa mora u grob!« (M. Pavlinović, str. XXI.).

Žena se uskoro preselila ponovno u Brod, gdje je iduće godine umro Botićev jedini sin Đorđe. Ondje je i sahranjen. Mlada udovica kasnije se udala za Antuna Muravića i početkom našeg stoljeća živjela je kao udovica s dva sina iz drugoga braka (M. Cepelić, Crtica iz života Luke Botića, str. 11.).

Umjesto zaključka

Čovjek koji je za života toliko patio, nije bio bolje sreće ni nakon smrti. Bio je zaboravljen a o njegovu se djelu nije pisalo. Ni njegovo posljednje počivalište nije bolje prošlo. Drveni križ s godinama je istrunuo a grob zarastao u korov. Žena se preudala i nije više marila za grob a ni prijatelji se nisu brinuli. Mnogo godina kasnije kada je grob uređen i postavljen spomenik, sumnjalo se je li uopće tu sahranjen.[28] Dvadeset i dvije godine poslije smrti htjela je Matica hrvatska obnoviti uspomenu na književnika izdavanjem knjige njegovih pjesama. Povjerila je Pavlinoviću da napiše životopis a najutjecajnijemu književnom teoretičaru Franjo Markoviću (1845.-1914.) da piše o njegovu djelu. Pavlinović ni sam nije puno znao: uspomene iz zadarske bogoslovije, nešto Botićevih pisama; o najznačajnijem razdoblju, đakovačkom, malo.

Ni Đakovčani mu nisu mogli pomoći, to pokazuje Cepelićevo pismo. Nisu znali je li mu ženom Veronika Mihaljević ili »sestra nesretnog Nace Broša«. Pogrešno su naveli da je »prisegu na ustav 1861. uzkratio«. Koliko se Strossmayer sjećao, to sam već naveo. Dodajem da je zamijenio

25a. J. Ravlić u bilješci uz ovo pismo pogrešno piše njezino prezime Mijatović (str. 169.).
26. M. Horvat, Spomenica hrvatskog pjevačkog društva »Sklad« — »Preradović« u Đakovu 1863.-1939., Đakovo, 1939.
27. Matična knjiga umrlih, godina 1863., br. 189., Matični ured Skupštine općine Đakovo.
28. Zbog opširnosti ove rasprave poglavlje o Botićevu grobu objavit ću na drugom mjestu.

osnivanje činjenice s osnivanjem pjevačkog društva, čitaonica u to vrijeme nije postojala (v. K. Pavić, Čitaonice u Đakovu do I. svjetskog rata, Đakovački vezovi, prigodna revija, 1985., str. 32-3.).

Prvi Botićev biograf Mihovil Pavlinović, iako ne bez pogrešaka, dao je dosta vrijednih podataka za prvo razdoblje, prije odlaska u Srbiju. Zbog nedostatka izvornih dokumenata, o njemu je sačuvano vjerojatno najmanje izvora od svih hrvatskih književnika 19. stoljeća, napisano je o Botiću dosta pogrešaka, od kojih su ovdje neke ispravljene. Srećom, sačuvan je velik broj njegovih pisama koja pružaju značajnu pomoć u istraživanju.

Tek nakon knjige Botićevih pjesama, nakon godine 1885., postao je Botić ponovno nazočan u književnosti. Njegova se djela u ovome stoljeću objavljuju relativno često, o njemu pišu i najznačajniji književni povjesničari i kritičari (Ante Petravić, Antun Barac), književnici (Tin Ujević, Mak Dizdar), ali i brojni drugi većeg ili manjeg značenja. Najbolje to dokazuje važnija literatura o Botiću koju je objelodanio Šime Vučetić u 35. knjizi edicije »Pet stoljeća hrvatske književnosti«. Luka Botić živi drugi put.

Luka BOTIĆ in Đakovo

Der bedeutendste Lebensabschnitt von Luka Botić war in Đakovo. Er kam nach Đakovo am 1. März 1852 und beschäftigte sich als Schreiber beim Gutsbesitz von Đakovo. Hier schrieb er alle seine Werke nieder. Im Jahre 1854 wurde sein Gedicht »Pobratimstvo« /Verbrüderung/, die Novelle »Dilber-Hasan« und drei kürzere Gedichte gedruckt. »Pobratimstvo« wurde durch den ersten Preis am ersten literarischen Wettbewerb in Kroatien ausgezeichnet. Dann wurde er von Bischof Strossmayer zum Aktuar befördert.

Durch seine literarische Tätigkeit zog Botić die Aufmerksamkeit von Spionen an sich. Das war die Zeit des Bachabsolutismus, und Strossmayer befahl Botić, er solle nicht veröffentlichen, um nicht verfolgt zu werden. Und wirklich veröffentlichte er bis 1860 nichts und blieb hartnäckiger Absolutismusgegner. Er heiratete 1856 und bekam zwei Kinder, die bald starben. 1860 bekam er den Sohn Đorđe, die Frau starb nach der Entbindung, Botić heiratete wieder 1862, der Sohn starb 1864.

Im Jahre 1861 wurde er zum Abgeordneten des Bezirks von Đakovo gewählt. Im Kroatischen Landtag setzte er sich für die Mitarbeit mit den Ungarn als Verteidigung gegen die Deutschen ein. Er gehörte der Volkspartei Strossmayers an.

Im selben Jahr veröffentlichte er sein erstes Buch, das Epos »Bijedna Mara« /Die arme Mara/, Zagreb 1861. Ein Jahr später ließ er sein zweites Buch drucken, das Epos »Petar Bačić«, Osijek 1862. Das war sein letztes veröffentlichtes Werk. Botić starb in Đakovo am 22. August 1863 im 34. Lebensjahr.

Luka Botić (Split, 28. 1. 1830. — Đakovo, 22. 8. 1863.)

Pjevačko društvo »Sklad« godine 1863. Botić sjedi treći s desna

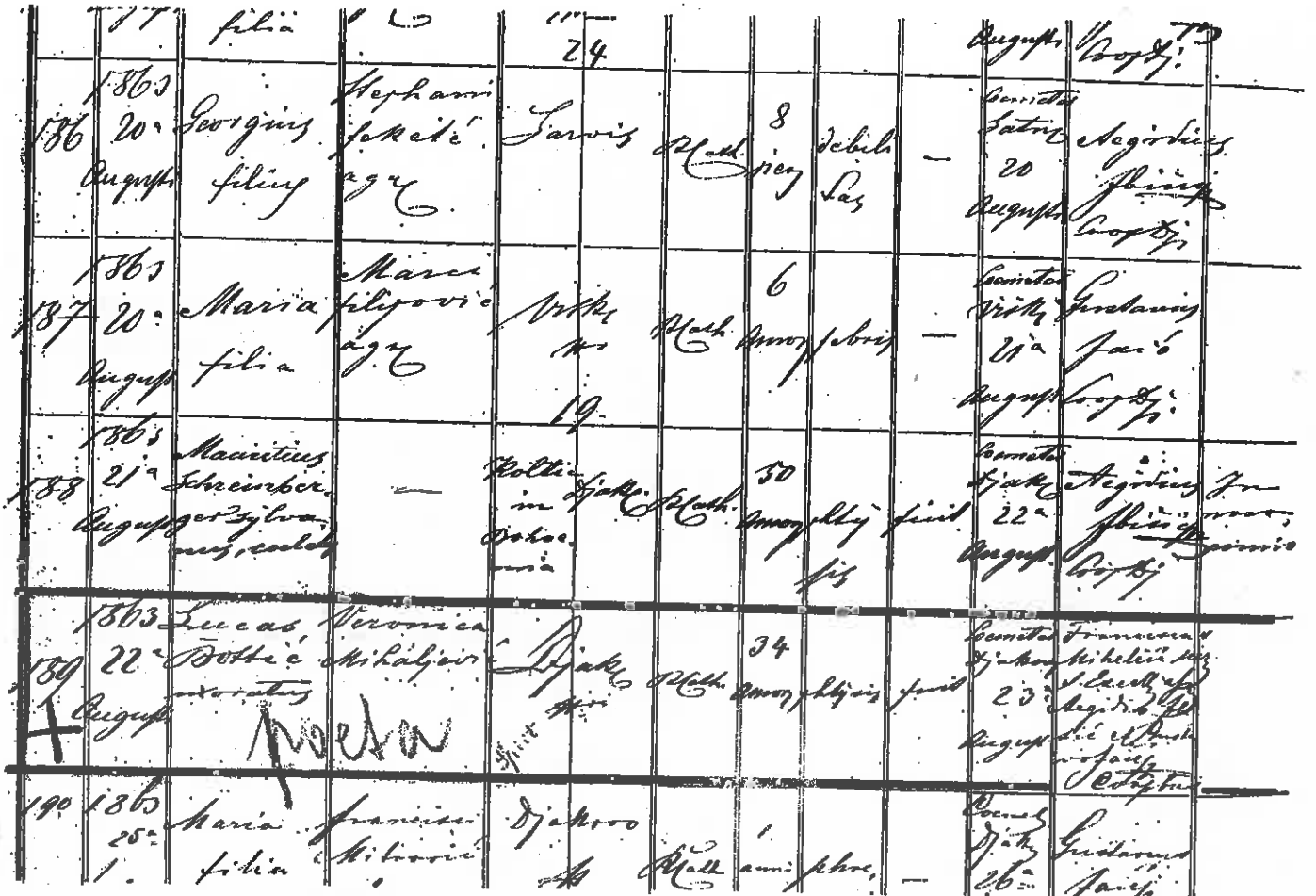

Matična knjiga umrlih za godinu 1863., Matični ured Đakovo.

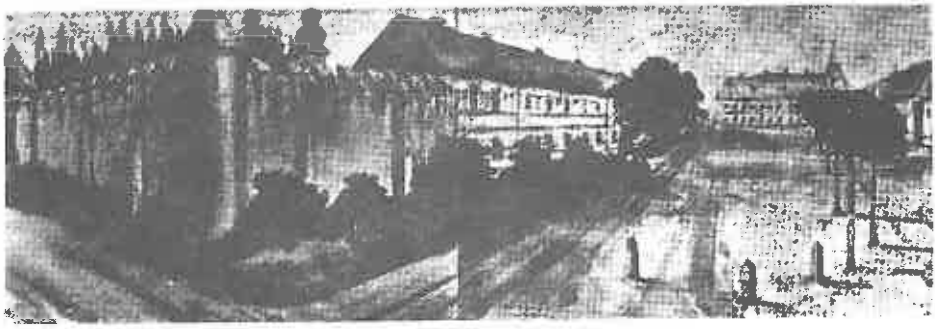

Đakovo krajem 18. stoljeća. U Botićevo vrijeme nije se puno izmijenilo

Grob Luke Botića u Đakovu, spomenik postavljen godine 1908.

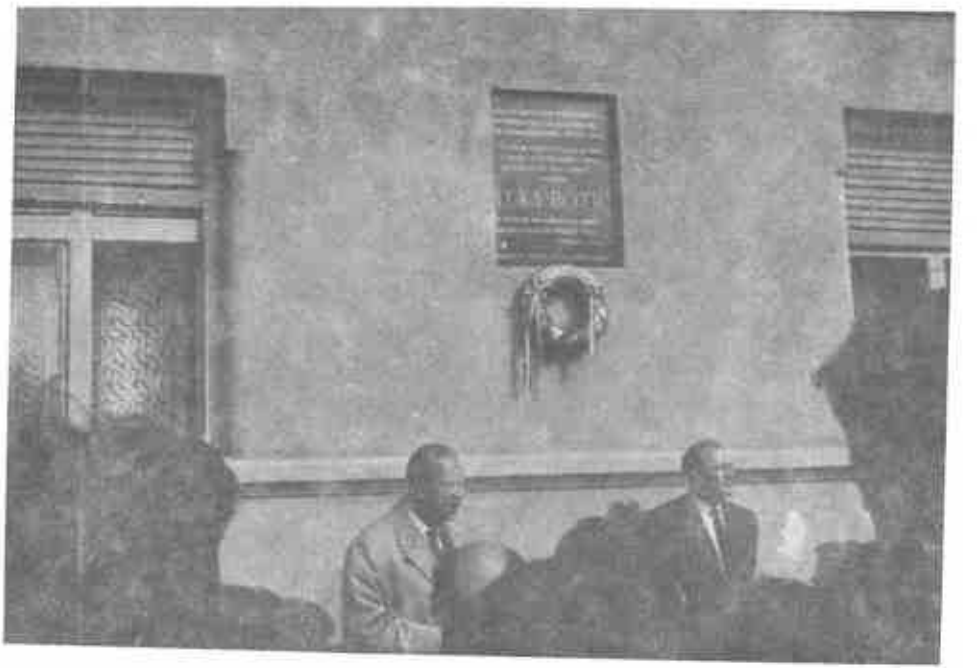

Otkrivanje spomen-ploče Luki Botiću, Botićeva ulica u Đakovu, 22. 8. 1963. Na ovome mjestu stajala je kuća u kojoj je živio Botić. Govori predsjednik Matice hrvatske Jakša Ravlić, koji je najviše pisao o Botiću.

IVAN JELIĆ

LITERATURA I GRAĐA O NARODNOJ VLASTI NA KOTARU ĐAKOVO 1941.—1945. GODINE

Pitanje nastajanja i razvoja nove, narodne vlasti u Slavoniji tokom NOR-a 1941.—1945. u regionalnoj, slavonskoj historiografiji tretiralo je više autora u svojim preglednim i izvornim znanstvenim člancima, raspravama ili samostalnim publikacijama, monografijama. U ovim radovima obrađuje se i đakovačko područje, ali uglavnom marginalno ili samo u kontekstu naziva teme. Ipak, ovi objavljeni naslovi za istraživača i zainteresiranog koji bi se bavio problemima narodne vlasti na đakovačkom kotaru, početna su i nezaobilazna osnova od koje mora poći da bi kasnije mogao svoja saznanja nedograđivati i proširivati.

S obzirom da su opremljeni znanstvenim aparatom, što podrazumijeva informiranje stručno-znanstvenog karaktera — navođenje izvora podataka i literature — ovdje ćemo spomenuti samo nekoliko takvih naslova koji općenitije ili pobliže dotiču tematiku narodne vlasti na području ratnog đakovačkog kotara.

I

Zdravko Krnić je autor članka »O pojavi i razvitku NOO u Slavoniji do I zasjedanja AVNOJ-a« objavljenog u Zborniku br. 2 Historijskog instituta za Slavoniju i Baranju, Slavonski Brod, 1964. str. 21-62. U opširnom izvornom znanstvenom članku »Razvoj i aktivnosti NOO u Slavoniji 1941. i 1942.« (Zbornik HISB 14/1977, 253-328) Slavica Hrečkovski obrađuje različite oblike rada novih organa vlasti u tom periodu, navodi uputstva viših organa NOP-a za osnivanje i funkcioniranje NOO-a te sustavno razrađuje njihov organizacijski razvitak i jačanje tokom 1942. godine.

Na rad Slavice Hrečkovski vremenski se nastavlja prilog Mije Cicvarića pod naslovom »Razvitak i struktura narodne vlasti u Slavoniji između Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a« (Zbornik HISB 19/1982, 107-130), dakle, tokom 1943. godine. Od istog autora je i članak »Neke komponente rada Okružnog NOO Brod ljeta—jeseni 1944«

(Zbornik HISB 4/1966, 57-71) s podacima i za đakovačko područje koje se nalazilo u sastavu brodskog okruga. Za upoznavanje Okružnog NOO Brod (koji je osnovan sredinom lipnja 1943) može korisno poslužiti i monografija Slavice Hrečkovski »Slavonski Brod u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941—1945« (Slav. Brod 1981), odnosno poglavlje »Osnivanje ZAVNOH-a, Drugo zasjedanje AVNOJ-a i daljnja izgradnja nove narodne vlasti« (297-323). Za istu svrhu je edicija »Kotarski narodnooslobodilački odbor Slavonski Brod 1943—1945« (Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje — ranije Historijski institut Slavonski Brod, 1985) kojoj je autor Nada Lazić. Opširni i pregledni uvodni dio u ovoj knjizi govori o stvaranju i razvoju narodne vlasti u Slavoniji do prvih općih izbora za NOO-e u ožujku 1943. godine, te ga zainteresirani za ovu problematiku svakako mora pročitati.

Posebno treba upozoriti na knjigu pod naslovom »Razvoj narodne vlasti u Slavoniji i Baranji 1941—1945« (Slavonski Brod, 1981) koju čine materijali sa znanstvenog skupa održanog u Osijeku 23. i 24. XI 1978. godine. Referati podnešeni na ovom simpoziju obrađuju i naznačuju probleme političko-privrednog, kulturno-prosvjetnog i zdravstveno-socijalnog sadržaja značajno pridonoseći njihovom boljem poznavanju i rasvjetljavanju.

Ova tematika kompleksno je obrađena u doktorskoj radnji Mije Cicvarića »Razvoj i djelatnost narodne vlasti u Slavoniji i Moslavini od početka NOP-a do kraja rata« obranjenoj na Pravnom fakultetu u Beogradu 1979. Radnja, međutim, nije publicirana pa je njena praktična upotrebna vrijednost relativna.

O razvoju narodne vlasti na đakovačkom području opširnije pisao je Stjepan Brlošić u preglednom članku »NOB u Đakovštini od 1941. do 1945. godine« (Zbornik Đakovštine 1, Zagreb 1976, 351-382) ustvrdivši da su prvi NOO-i na ovom području formirani početkom 1942. a kao organi vlasti »djeluju stvaranjem oslobođenog teritorija na našem području početkom 1943. godine, a rijetko u kojem mjestu ranije.« Više prostora u ovom prilogu autor posvećuje radu Kotarskog NOO Đakovo po odjelima: gospodarskom, prehrambenom, upravnom, sudskom itd.

Istom temom Brlošić se bavi i u članku »Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora na Đakovštini i oblici njihova rada« (Razvoj narodne vlasti u Slavoniji i Baranji 1941—1945, 97-113) ali ne donosi nove ili nepoznate podatke koji bi temu proširili i upotpunili.

Značajan nedostatak Brlošićevih priloga je što nisu opremljeni znanstvenim aparatom, ili barem elementarnim navođenjem izvora podataka, što onemogućava prosudbu njihove naučne utemeljenosti. Očigledno je, međutim, da su pisani na osnovi izvora i sjećanja, vjerojatno autorovih. I pored ovih manjkavosti, Brlošićevi prilozi još uvijek daju najviše podataka (doduše, seriozan istraživač ih je prisiljen i provjeriti) i obavezno ih treba uzeti kao polaznu osnovu za obradu teme o nastajanju i razvoju narodne vlasti na području ratnog kotara Đakovo.

Korisne obavijesti za ovu temu nalaze se i u novinskim prilozima objavljenim u »Đakovačkom listu«. Neki od takvih priloga su: »Razgovor s prvim tajnikom KNOO S. Matajićem« (33/1953), A. Sudić; »Prvi

seoski odbori« (93/1953), Grga Legenda; »Osnivanje narodnog odbora 1943« (92/1954) i L. Mustapić; »Rad NOO-a Đakovo od 1942. godine do oslobođenja« (297/1960).

II

Više prostora u ovom prilogu posvetit će se arhivskoj građi, dokumentaciji (koja se isključivo odnosi na đakovačko područje), nastaloj tokom NOR-a a čuva se u Muzeju Đakovštine i arhivi Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu.

Neznatan dio građe o kojoj će ovdje biti riječi objavljen je u zborniku dokumenata pod nazivom »Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji« koju izdaje Centar. Do sada, do 1985., tiskano je deset knjiga »Građe« (prva 1962. a zadnja 1984) u kojim su objavljeni dokumenti za razdoblje od 1941. do 31. I 1944. Najviše podataka u tim dokumentima vezanih za djelovanje narodne vlasti nalazi se u zapisnicima sjednica i osobito u izvještajima (Kotarskog KPH Đakovo, Kotarskog NOO Đakovo, Okružnog KPH Brod, Okružnog NOO Brod i Oblasnog NOO za Slavoniju) koji su slani višim organima NOP-a.

Svaka knjiga »Građe« je opremljena informativnim pomagalima koja omogućavaju da se vrlo brzo dođe do potrebnih podataka. To su: registar ličnih imena, registar geografskih pojmova i registar predmetnih pojmova. Osim toga, svaki dokument ima i regestu, prethodnu stručnu obavijest u kojoj se sažeto iznosi njegov sadržaj, datum nastanka s naznakom tko i kome se dokument šalje.

Zainteresirani za povijest NOB-a u Slavoniji, kada su u pitanju istraživači, pa i početnici, to se podrazumijeva, neizostavno su upućeni na sustavni pregled »Građe« čime se znatno olakšava postupak traženja što i jeste cilj publiciranja arhivske dokumentacije.

1. U arhivu Muzeja Đakovštine (zbirki dokumenata NOB) čuva se oko 200 dokumenata koji govore o različitim aktivnostima novih organa vlasti — NOO-a. Oko 150 dokumenata se odnosi na općinski NOO Drenje, tridesetak na Kotarski NOO Đakovo a ostalo na Okružni NOO Brod i Oblasni NOO za Slavoniju. Svi dokumenti su iz razdoblja polovica veljače do kraja 1944. godine. Njihov sadržaj čine razni popisi (stanovništva, trgovaca, obrtnika, stoke, zaprega, zasijanog zemljišta količinom i vrstom usjeva itd.) koje je sačinio općinski NOO Drenje za potrebe KNOO Đakovo ili ONOO Brod; spiskovi obveznika NOVJ i POJ od 18 do 50 godina u Preslatincima i Drenju; iskazi o dobrovoljnim prilozima u hrani, odjeći i novcu, razne dostavnice, potvrde i slično. Izvještaji, kratki i nezgrapno pisani ali razumljivi, o prikupljenim ili izdanim živežnim namirnicama, građevnom materijalu itd. uputpunjuju sliku aktivnosti općinskog NOO Drenje u 1944. godini.

Zapisnici sastanaka seoskih NOO vrlo su vrijedan dokumentarni materijal s podacima koji odražavaju stanje u selu. Takvih zapisnika ima samo nekoliko sačuvanih, i to od NOO Mandićevac. Za ilustraciju navodimo zapisnik (dokument broj 697) sastanak ovog NOO održanog 9. VII 1944. godine:

»ad 1.) Politička situacija u samom mjestu je vrlo dobra. Narod je odan N.o.b. i odobrava borbu N.O.V. Za kliku oko četnika i Mačeka neprimjećuje se u Mandićevcu ništa.

ad 2.) Upravno administrativni odsjek: u samom Mandićevcu nije se do sada primijetila nikakova neprijateljska špijunaža, sabotaža i slično.

ad 3.) Gospodarski odsjek: Za R.d.s. izdata 3 vrata, 1 šifoner, 2 stolice i natkasl.

ad 4.) Prehrambeni odsjek: Izdano je 7 sapunja za jednu postradalu obitelj, 18 kg brašna, 1 kg masti.

— izdano 8 sapunja iz opć N.o.f. 50 kg žita... iz Drenja.

ad 5.) Prometni odsjek: Za razne podvoze utrošeno je 12 sprega.

ad 6.) Zdravstveni odsjek: U samom mjestu Mandićevcu do sada nije se primijetila nikakova priljepčiva bolest. Voda je zdrava i pitka. Zahodi uredni i čisti.

ad 7.) Socijalni odsjek: Matajs (?) Marija Franjina iz Mandićevca moli pomoć uslijed opljačkanja. Upućena je opć. N.O.O. Drenje da joj se pruži pomoć u hrani jer su joj Čerkezi sve opljačkali.

ad 8.) Propagandni odsjek: Uslijed... nismo primili ni jedan primjerak Vijesti.

ad 9.) Prosvjetni odsjek: Ponovo se traži učitelj ili učiteljica za nauku djece.

Za točan prepis jamči...«

Spisi nastali u kancelariji KNOO Đakovo različitog su ali uglavnom naredbodavnog karaktera. KNOO naređuje općinskom NOO Drenje da obavi razne popise, prikupi građevni materijal, obavi sve pripreme za sjetvu i žetvu, traži izvještaje o izvršenim zadacima i slično. U nekim dopisima objašnjava se seoskim NOO-ima kako se organiziraju sastanci i što na njima treba razmatrati. Dokumenti sadrže upute, upozorenja i savjete kako se postupa u određenim situacijama. Na primjer, 27. II 1944. KNOO Đakovo šalje svim općinskim NOO-ima dopis s uputama za suzbijanje pojave zaraznih bolesti.

Dokumenti Okružnog i Oblasnog NOO su malobrojni i uglavnom upravno-administrativnog i prosvjetnog karaktera kao što je letak »Kako se postupa sa duhanom od branja do upotrebe«.

U zbirci dokumenata nalaze se i razni neispunjeni obrasci, bilježnice (»knjige«), tiskanice, tabelarni pregledi i slično. Nemaju vrijednosti povijesne građe i mogu poslužiti samo kao ilustrativni izložbeni materijal.

2. Centar za društvena istraživanja ima najbogatiju arhivu historijske građe (za period NOR-a u Slavoniji) u regiji. U ovoj znanstvenoj ustanovi za noviju povijest naše regije čuvaju se desetine tisuća dokumenata — originala, fotokopija, prijepisa, kserokopija, filmova-partijsko-političkog i vojnog sadržaja. Najveći dio ove dokumentacije čine presnimljeni i prepisani originali koji se čuvaju u znanstveno-arhivskim institucijama Beograda i Zagreba (Vojno istorijskom institutu i

Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske).* Dokumenti su pohranjeni u kutijama i fasciklama na kojoj je naznačen njen sadržaj i redni broj dokumenta. Svaka kutija također je označena brojem.

Dokumenti o narodnoj vlasti na đakovačkom kotaru nalaze se u kutiji broj 16/I O (rimski broj I označava građu partizanske provenijecije a O da je riječ o originalima) u fascikli 2 i kutiji 17/I O u fasciklama 1, 2, 4 i 7. U kutiji 16 su dopisi kotarskih narodnooslobodilačkih odbora Slavonije a u kutiji 17 Okružnog NOO Brod razvrstani po odjelima. Ukupno u obje kutije nalazi se oko 50 originalnih spisa koji historičaru služe kao građa za obradu narodne vlasti na kotaru Đakovo.

Kutija 16, fascikla 2 sadrži: četiri zapisnika sjednica KNOO (održanih 20. XII 1943, 11. I, 4. II i 21. II 1944), dva izvještaja (od 6. i 21. I 1944) o organizacionom stanju NOO-a na kotaru Đakovo, spisak članova Izvršnog odbora i Plenuma KNOO, spisak članova općinskih NOO-a (29. I 1944), dva trebovanja sanitetskog materijala i dva dokumenta financijskog odjela KNOO Đakovo. Najvredniji među ovim dokumentima su zapisnici sjednica i izvještaji jer najbolje i najtočnije oslikavaju stanje na terenu i što sadrže brojčane podatke koji historičaru dobro mogu poslužiti u razmatranju klasne, nacionalne i socijalne strukture. Za primjer navodimo, bez jezičnih i drugih ispravki, Izvještaj o organizacionom stanju na kotaru Đakovo od 6. I 1944. godine:

»1. Kot. N.O.O. broji sada 15 članova od toga 4 člana izvršnog i 11 članova plenuma. Nacionalni sastav: 6 hrvata, 9 srba. Socialni sastav: 2 radnika, 13 seljaka, svi muškarci.

2. Općinskih N.O.O. ima na području kotara 6 sa ukupno 36 odbornika. Nacionalni sastav — 35 srba, 11 hrvata, socijalni sastav svi seljaci, spolni sastav 35 muških 1 žena.

3. Na području kotara imade 108 sela. Nacionalni sastav sela: 29 hrvatskih, 18 srbskih, 3 njemačka, 2 slovačka i 56 mješovitih.

N.O.O.-a ima u 75 sela sa ukupno 305 odbornika. Nacionalni sastav odbornika: 183 hrvata, 104 srba, 5 mađara, 8 slovaka, 5 njemaca. U 6 sela ima povjerenici. Od tih odbora su javni 42 a 33 su tajni.

Od tih su novo osnovani u selima Malo Nabrđe, Gašinci, Paljevina, Beketinci i Sovski Dol.«

U fascikli 1 (odjel tajništvo) kutija 17/I O pohranjeno je devet Izvještaja KNOO Đakovo — poslanih Okružnom NOO Brod — od 26. VI do 29. XII 1944. Izvještaji su pisani na pisaćem stroju, bez proreda i ukupno broje 28 listova. Zajedno s izvještajima iz kutije 16/I O čine odličnu povijesnu građu za praćenje razvoja i djelovanja narodne vlasti na đakovačkom kotaru tokom 1944. godine.

Fascikle 2 i 4 kutije 17 (ekonomski i financijski odsjek Okružnog

*Opširnije o arhivi Centra pisala je Nada Lazić u članku »Građa za historiju narodno-oslobodilačkog pokreta u Historijskom institutu Slavonije i Baranje i njen značaj za izučavanje novije povijesti« (Zbornik 82 Muzeja radničkog i NOP za Slavoniju i Baranju, Slav. Brod, 1982, 105-114)

NOO Brod) sadrže spise u vezi s financijskim poslovanjem. Najvećim dijelom su to novčane uputnice koje KNOO Đakovo šalje ONOO Brod. Među ovim dokumentima izdvaja se spis br. 49 fascikle 4 koji sadrži rezultate kontrole poslovanja financijskog odjela KNOO Đakovo. Pregled poslovanja obavio je 4. XII 1944. referent za kontrolu pri ONOO Brod po naredbi Oblasnog NOO. Značenje ovog dokumenta za historičara nije u njegovom sadržaju već u postupku koji potvrđuje da je nova vlast vodila brigu o pravilnom funkcioniranju svih segmenata ne priznajući objektivno teške ratne prilike kao pokriće za neodgovoran odnos prema radnim obvezama.

U fascikli 7 iste kutije, upravno-administrativni i upravno-sudski odjel, također se nalaze dva izvještaja KNOO Đakovo (od 25. IV i 21. IX 1944) koji s već spominjanim izvještajima čine tematsku cjelinu.

Sjećanja sudionika događaja, pogotovo u nedostatku pisanih dokumenata, važan su izvor u obradi povijesnih zbivanja. U arhivi Centra prikupljen je bogat fond memorijalne građe u kutijama 28/I, 28/Ia i 28/Ib. Sustavnijim pregledom ovih kutija trebalo bi utvrditi što se odnosi na đakovačko područje i problematiku narodne vlasti.

Vrijedan izvor informacija koje mogu pomoći u rasvjetljavanju djelovanja narodne vlasti su novine tiskane tokom rata. Iako pisane rječnikom aktualnog političkog trenutka i propagandne potrebe, izvorna štampa u reportažama, vijestima, analitičkim i prosvjetno-propagandnim člancima donosi obilje podataka o radu NOO-a, od seoskih do Oblasnog. Tokom rata u Slavoniji su tiskane brojne četne, brigadne i druge novine a ovdje ćemo navesti samo neke od njih u kojima se mogu naći podaci o narodnoj vlasti na đakovačkom području. To su: »Glas Slavonije« (prvi broj je izdan 24. VI 1943), »Vijesti«, »VI korpus«, »Narodni borac«.

Primjerci ove štampe nalaze se u Centru za društvena istraživanja i Muzeju radničkog i NOP u Slavonskom Brodu, Muzeju revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu, Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, Vojnoistorijskom institutu u Beogradu i osječkom Muzeju Slavonije. Dio bogatog opusa partizanske štampe objavio je Historijski institut Slavonski Brod u publikaciji »Izbor iz štampe narodnooslobodilačkog pokreta Slavonije 1941—1945«. (Slav. Brod, 1968, priredio Milenko Patković). U »Izboru« nije tiskan niti jedan članak o narodnoj vlasti na đakovačkom kotaru, ali smo i pored toga smatrali korisnim upozoriti na ovu knjigu u kojoj je objavljeno nekoliko stotina članaka svrstanih po tematici (Privreda, kultura, prosvjeta, zdravstvo itd).

U zaključku ovog priloga može se konstatirati: 1. skoro svi dokumenti za tematiku narodne vlasti na đakovačkom kotaru iz arhive Muzeja Đakovštine i Centra za društvena istraživanja potječu iz 1944. To je i razumljivo jer se tokom 1944. narodna vlast potpuno institucionalizirala čime su stvoreni i povoljniji uvjeti za pismeno komuniciranje na relaciji od najnižih do najviših organa nove vlasti. 2. Dokumenti iz arhive Muzeja su nešto brojniji, ali kvalitetno slabiji od dokumenata iz arhive Centra. Veći broj spisa iz arhive đakovačkog muzeja su kao izvori neupotrebljivi (radi se o raznim neispunjenim tabelarnim

pregledima i obrascima, djelomično ispisanim bilježnicama i slično) ali mogu poslužiti za ilustrativni materijal i kao nadopuna drugim izvorima. Tematsku cjelinu unutar đakovačke arhive čine spisi Općinskog NOO Drenje (oko 150 dokumenata različitog sadržaja i vrijednosti) iz 1944. godine. 3. Dokumenti iz spominjanih fondova arhive Centra za društvena istraživanja čine solidnu građu koju istraživač historije nastajanja i razvoja narodne vlasti na kotaru Đakovo neizostavno mora poznavati. Bez njih ne može ozbiljnije pristupiti obradi ove tematike.

Na kraju potrebno je istaknuti da ovaj prilog ne pretendira da u potpunosti obradi temu naznačenu u naslovu nego mu je svrha da upozori na najvažniju i najdostupniju literaturu i građu. Na istraživaču je da konzultacijom informacija iz ovog rada pronađe i druge moguće izvore podataka za narodnu vlast na kotaru Đakovo tokom NOR-a 1941—1945. godine.

Zusammenfassung

Die Frage über Entstehung und Entwicklung der Volksherrschaft in Slawonien im Laufe des Krieges 1941-1945. ist Gegenstand des Interesses mehrerer Autoren. Sie berühren in ihren Veröffentlichungen auch das Gebiet des Kriegsbezirks Đakovo, aber hauptsächlich nebenbei. Die meisten Angaben über die Volksherrschaft auf diesem Gebiet gibt es in den Artikeln von Stjepan Brlošić: »Volksbefreiungskrieg in der Gegend von Đakovo von 1941 bis 1945« und »Gründung von Volksbefreiungsausschüssen im Gebiet von Đakovo und ihre Arbeitsformen«.

In diesem Artikel wird auf das Archivmaterial über die Volksherrschaft im Gebiet von Đakovo hingewiesen, das im Museum von Đakovo und im Zentrum für Geselschaftsforschungen in Slav. Brod aubewahrt wird. Die Dokumente im Archiv des Museums von Đakovo sind etwas zahlreicher — etwa 200 Schriften — aber qualitätsmäßig sind sie schwächer als die im Zentrum.

Fast alle Dokumente aus den beiden Anstalten stammen aus dem Jahre 1944, als sich die Volksherrschaft vollständig institutionalisiert hat und günstigere Bedingungen für den Schriftverkehr zwischen den niedrigsten und den höchsten Organen der neuen Herrschaft geschaffen wurden.

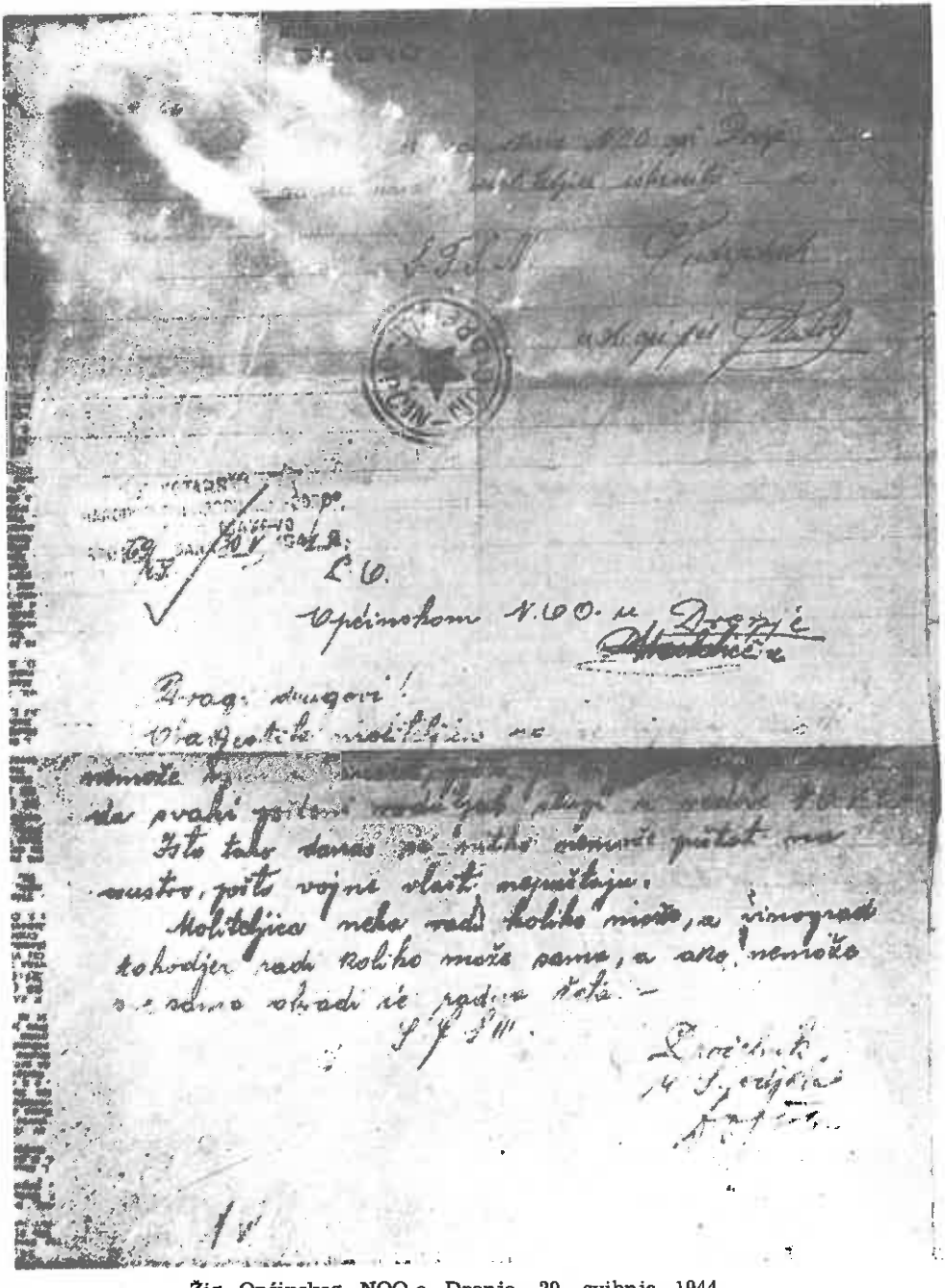

Žig Općinskog NOO-a Drenje, 29. svibnja 1944.

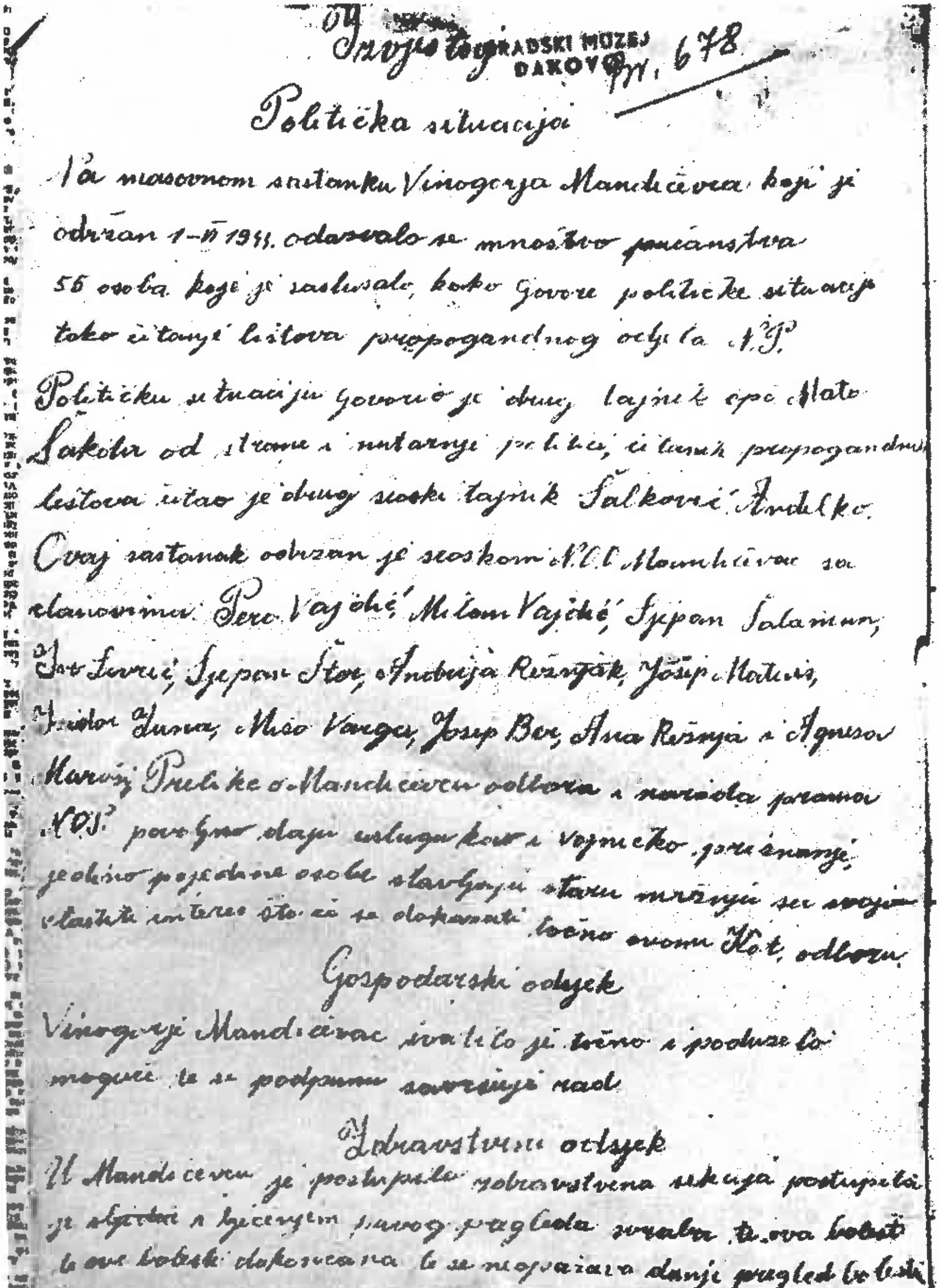
Izvještaj GRADSKI MUZEJ ĐAKOVO br. 678

Politička situacija

Na masovnom sastanku Vinogorja Mandićevca koji je održan 1-VI 1944. odazvalo se mnoštvo pučanstva 56 osoba koje je saslušalo, kako govore političke situacije tako čitanje listova propogandnog odjela N.O.

Političku situaciju govorio je drug tajnik opć. Mato Sakolić od strane i nutarnje politike, čitanje propogandnih listova čitao je drug seoski tajnik Šalković Anđelko.

Ovaj sastanak održan je seoskom N.O.O. Mandićevac sa članovima: Pero Vajdić, Milan Vajdić, Stjepan Salamun, Ivo Lović, Stjepan Štoc, Andrija Režnjak, Josip Matuš, Izidor Žuna, Mišo Varga, Josip Ber, Ana Režnja i Agnesa Marović. Prilike o Mandićevcu odbora i naroda prema N.O.P. povoljno daju usluga kao i vojničko priznanje, jedino pojedine osobe stavljaju staru mržnju se svoje vlastite interese što ići se dopanuti točno ovom N.O. odboru.

Gospodarski odjek

Vinogorje Mandićevac izvršilo je točno i podušelo moguće te se podpuno završuje rad.

Zdravstveni odjek

U Mandićevcu je postupila zdravstvena sekcija postupila je odjedni s liječenjem prvog pregleda zvala te ova bolest bolest dokorevana te se nagovara daljnji pregled bolesti

»Izvještaj« s masovnog sastanka u vinogorju Mandićevac, početkom lipnja 1944.

Pri. 648

ES

otarski NOO. Djakovo

broj 316/44, dne 2 lipnja 1944.

Svim općinskim NOO-ima

Drugi drugovi!

Dana 12 lipnja ove godine u 8 sati prije podne održaće se savjetovanje kotarskog NOO-a Djakovo na koje se savjetovanje pozivaju svi članovi općinskog NOO-a da istome savjetovanju prisustvuju svi članovi sem dežurnog, pošto dežurni član mora ostati u centru, dok ostali trebaju svi prisustvovati na ovo savjetovanje. Savjetovanje će se održati u Cenkovu.

Prema tome svaki drug po svom odjelu treba sastaviti izvještaj, taj izveštaj mora biti opširan da obuhvati sve ono što bi u isti spadalo.

Smrt fašizmu-Sloboda narodu!

Šag kotarski NOO:

[signature]

KOTARSKI NOO DJAKOVO

Dopis Kotarskog NOO-a Đakovo svim općinskim NOO-ima
2. lipnja 1944.

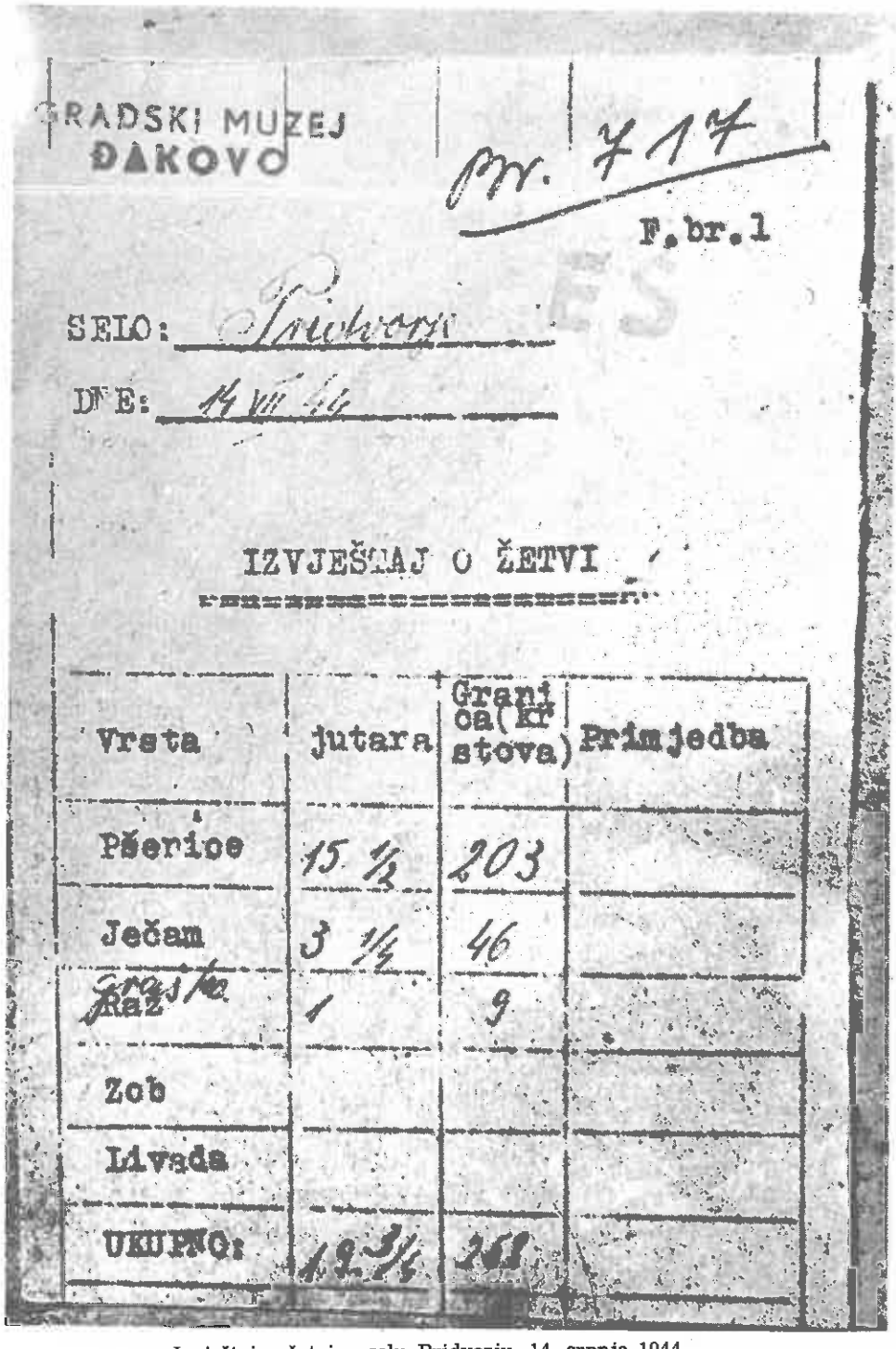

GRADSKI MUZEJ
ĐAKOVO

Pr. 717

F.br.1

SELO: Pridvorje

DNE: 14 VIII 44

IZVJEŠTAJ O ŽETVI

Vrsta	jutara	Granica (Križ stova)	Primjedba
Pšenice	15 ½	203	
Ječam	3 ½	46	
Raž	1	9	
Zob			
Livada			
UKUPNO:	19 ½	258	

Izvještaj o žetvi u selu Pridvorju, 14. srpnja 1944.

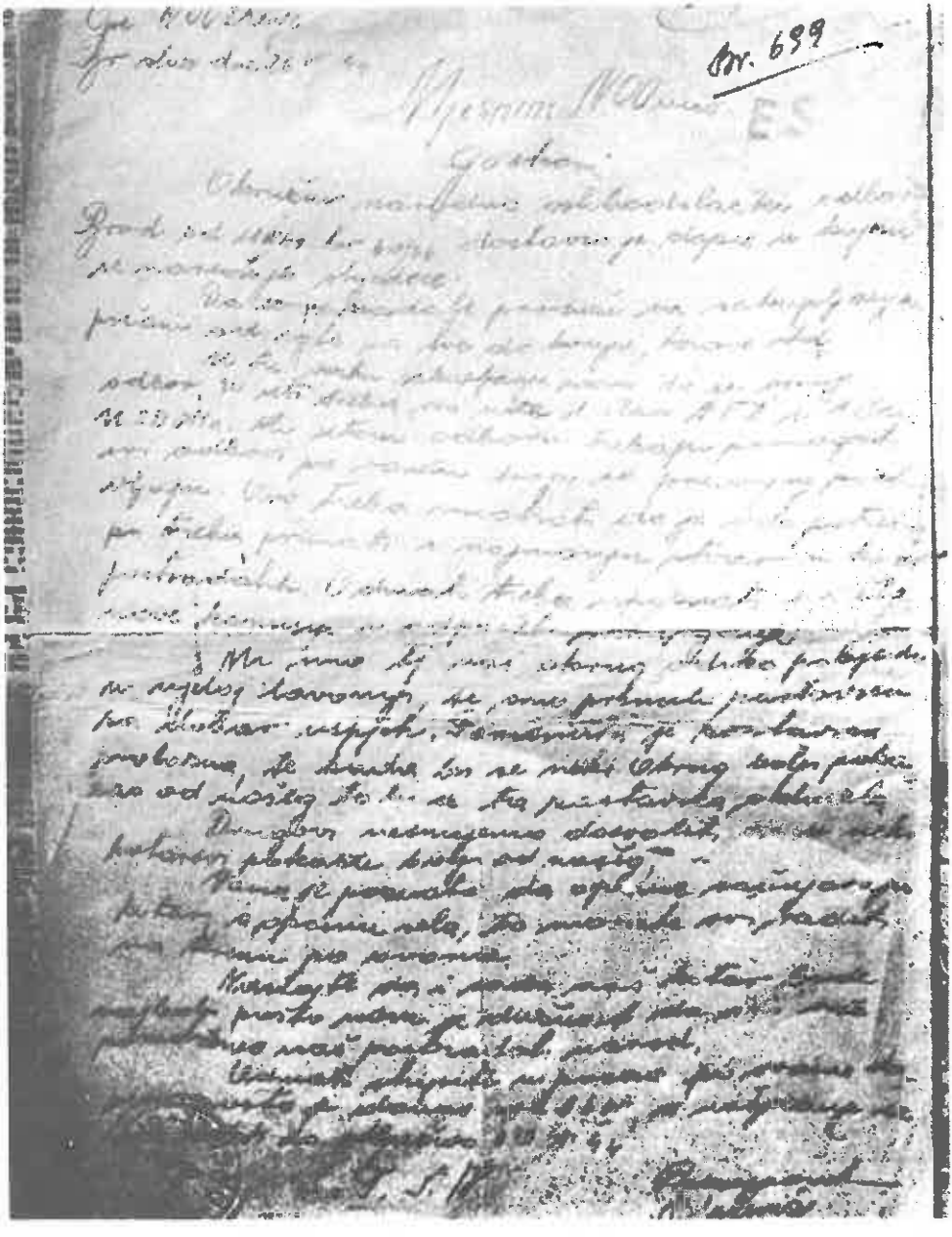

Dopis Općinskog NOO-a Drenje Mjesnim NOO-ima, 26. srpnja 1944.

Leo Slijepčević

SLIKAR LJUDEVIT ŠESTIĆ

Ljudevit Branko Šestić jedan je od naših najistaknutijih slikara impresionista, kako su to već mnogi zaključili. Ne samo da je slikao impresionističkim načinom nego mu je i promatranje svijeta oko sebe bilo impresionističko, kao što je to bio i njegov stav prema životu. A duša mu je bila umjetnička, slikarska. Premda je cijeloga života bio nekako po strani, podalje od društva afirmiranih imena suvremenog hrvatskog slikarstva, nije mu nedostajalo snage da ostane vjeran svojem kistu i bojama, svojem platnu i prirodi, te svojoj drugoj velikoj ljubavi: muziciranju na glasoviru. Trpeći godinama izdvojenost u provinciji, zaustavljen Drugim svjetskim ratom, bio je povučen u sebe. Introvertiran, bez zagovornika i kritičara, živio je svoj život s bojama i muzikom.

Rođen je na samom prijelazu u ovo naše stoljeće, 4. kolovoza 1900., u srcu Slavonije u Strossmayerovu Đakovu, gdje — logično — ima i prve kontakte s prirodom. Prvih šest godina u rodnom mjestu proživljava godine igre i bezbrižnosti. No, uskoro kreće na selidbeni put koji će trajati gotovo cijeli njegov život. Ljudevitov otac dr Filip Šestić bio je pravnik, a njegova služba kotarskog predstojnika iziskivala je dinamičan s mnogim životnim postajama i mijenjanjem prebivališta. Tako već 1906. obitelj Šestić napušta Đakovo i seli u Ogulin. Tu Ljudevit kreće u osnovnu školu i završava prvi razred. Sljedeće godine Šestići opet sele. Iz Ogulina prelaze u Otočac, gdje Ljudevit završava drugi razred. Sljedeća im je postaja u sjevernoj Hrvatskoj, u Koprivnici. Tu je završio treći razred, a u Ivancu (kraj Varaždina) četvrti razred. Njegovo se osnovno školovanje, dakle, odvijalo putujući od 1906. do 1910. godine.

Nakon osnovne škole u Zagrebu polazi nižu realnu gimnaziju, a zatim srednju tehničku školu. Taj dio školovanja završava 1920. godine. Već za vrijeme srednjoškolskog obrazovanja Ljudevit Šestić pokazuje afinitet za crtanje. Zagrebačke ulice i parkovi oduševljavaju ga i postaju glavni motivi njegovih prvih slikarskih pokušaja. Već tada se opredijelio za vedute i pejzaže, što će kasnije postati glavna tematska preokupacija (sačuvani su njegovi akvareli s motivima iz Ilice, koje je radio 1916. godine).

Pun je slikarskog elana i u tom je razdoblju, izgleda, već definitivno odredio svoj cilj. No nekako u isto vrijeme se javlja i nagnuće prema muzici. U trenucima klonuća muzika će mu osvježavati inspiraciju i relaksirati ga. Glasovir će mu omogućiti ekskurse u poeziju zvukova. Kažu da je bio virtuoz na crno-bijelim tipkama. Dakle: za vrijeme školovanja i stjecanja za život potrebnih znanja, uz muziku i kist — u Zagrebu na Šalati i Pantovčaku — sazrijeva i definira se Šestićev cjelokupni umjetnički afinitet. Kolebajući se između muzike i slikarstva, konačno se odlučuje za studij slikarstva na akademiji. Na prvom prijemnom ispitu je pao, ali se godine 1921. ipak uspio upisati, pa mu se i ostvarila davna želja da uči kod svog uzora, slikara savskih rukavaca Ferde Kovačevića.

Školske godine 1921/22. upisao se, dakle, na »Kraljevsku akademiju za umjetnost i obrt«, kako se tada zvala današnja Akademija likovnih umjetnosti. Tu će mu studij trajati četiri godine. Učio je kod nekoliko profesora. Njegov uzor Ferdo Kovačević predavao mu je crtanje glave. Akt je radio kod Maksimilijana Vanke i Ljube Babića, a slikanje kod Vladimira Becića. Kod Becića je i diplomirao 1925. godine. Uz savjete profesora Becića, napravio je tada svoju najbolju sliku iz razdoblja školovanja — akt »Ciganka«. Ta će mu slika donijeti stipendiju za inozemstvo, stipendiju za san svih slikara — za studij u Parizu.

Sa 26 godina kreće na put u francusku metropolu. No nije se dugo zadržao. Tek nekoliko mjeseci, točnije od veljače do srpnja, jedva dovoljno da površno upozna Pariz. Sve vrijeme provodi u učenju, istraživanju i radu. Stanuje u ulici Rue Vaugirard. Školuje se, odnosno slika u pariškim slobodnim slikarskim školama. Mnogo vremena provodi po galerijama i izložbama. Upoznaje stare majstore u Louvreu i nove pravce koje je najbolje mogao uočiti u Parizu, u tadašnjem centru svjetske umjetnosti. Zanima ga sve, od antike — Grčke i Rima — do Picassoa. Tako su mu, nakon Becića, učitelji postali stari majstori. No vremena je bilo malo. Morao se vratiti. Čekala ga je nova obaveza — rad na školi. Odsad će on prenositi znanje — poučavati i tražiti talente — ali i slikati svoje slike.

Nakon mnogoljudnog i sjajnog Pariza put ga vodi u Slavoniju. Ne u rodno Đakovo, već u Slavonsku Požegu. Nakon dječačkog lutanja po unutrašnjosti, kao đaka i očeva pratioca, provincija će ga do povratka iz partizana zvati i tražiti isključivo u ulozi učitelja. Takva perspektiva za ambicioznog mladog slikara sigurno nije bila stimulativna. Utučenost i potištenost obuzimale su često mladog slikara. Nakon Požege radio je nekoliko mjeseci u Karlovcu, da bi godine 1929. ponovo krenuo u Pariz.

Ovaj put u Parizu će proboraviti deset mjeseci. Za vrijeme tog drugog boravka još više nego prije na Šestića utječu stari majstori. Kopira Rembrandta, Rysdala, Tiziana, Paola Veronezea, Rafaela, Van Ostadea i Rubensa. Upoznaje bolje Pissaroova djela na izložbi u povodu 100-godišnjice Pissaroova rođenja, zatim Sisleya i Moneta. No, odlučuje »ispeći zanat«, naučiti i do kraja shvatiti stare majstore, a ne krivotvoriti i preuzimati moderne pravce ili trendove. Ne želi biti pomodni slikar, kopirati tadašnji Pariz. S tog boravka ostat će mu uspomena na Jurja Plančića, s kojim se najviše družio u Parizu.

Nakon pariškog studijskog boravka kraće vrijeme 1930. godine službuje u Varaždinu, da bi te iste godine preselio u Zagreb i tu živio do 1932. Sljedeća stanica Ljudevita Šestića bit će opet Karlovac. Sada će ga, kao slikara riječnih pejzaža, okruživati obilje vodenih tokova; čak četiri rijeke u neposrednoj blizini. Sticajem prilika u Karlovcu nalazi ugodno društvo gimnazijskih profesora, mahom ljevičara, kao što su: Marijan Detoni i njegova supruga Alka, Miron Makanec, Stjepan Lahovsky i književnik Oto Šolc. Ovo duže razdoblje boravka u Karlovcu, unatoč prividnom miru, u njemu ipak taloži nezadovoljstvo zbog sve jačeg osjećaja izoliranosti, o čemu osobno govori kasnije u novinskim intervjuima. U Karlovcu ostaje do pred sam rat. Tu je stvorio svoja najbolja djela. Najviše se zbližio s prirodom, s pejzažima oko Karlovca, dok promjene ponovo ne počinju. 1940. godine premještajem mijenja mjesto boravka. Odlazi na jug u Hercegovinu, u Mostar. Tu dolazi do novih inspiracija, ali je ubrzo preseljen u Sisak. Poslije Siska stanice su mu Osijek, pa opet Karlovac, odakle 1943. godine Ljudevit Šestić odlazi u NOB. Do kraja rata radio je u likovnoj grupi kulturno-umjetničkog odjela ZAVNOH-a.

Nakon oslobođenja konačno dobiva stalno prebivalište u Zagrebu. Taj vječni putnik po provinciji se, izgleda, zaustavio. Isprva radi kao namještenik zagrebačke Gipsoteke, ali se uskoro vraća pedagoškom pozivu, likovnoj edukciji, pa radi kao profesor u XII sedmoljetki, u Kušlanovoj ulici. Tu ga pomalo počinje i zdravlje izdavati. Utjehu nalazi jedino u slikama i glasoviru, u samoći i lutanju.

Umro je u istom mjesecu u kojem je rođen, 12. kolovoza 1962. godine, bez slave i pompe, uz ispraćaj nekoliko najvjernijih prijatelja, koji su žalili za njegovim talentom budući da nije dolazio do punog izražaja po mjestima službovanja: u Karlovcu, Sisku, Osijeku, Mostaru, Slavonskoj Požegi i drugdje. Autoriteti su mu priznavali talent i kvalitetu, ali nitko nije htio ili umio vratiti ga u Zagreb dok je još bio u punoj stvaralačkoj snazi, pomoći mu ili ga ohrabriti. Zatvoren u sebe, sve dublje je tonuo u razočaranje, odlazeći na obale Save, više promatrati nego slikati. Kod kuće, onako napamet, slikao je svoje posljednje pejzaže.

Analizirajući Šestićevo slikarstvo, uočavam razvojni put od srednjoškolskih dana — preko akademije i posjeta Parizu — do vrhunaca za vrijeme boravka u Karlovcu tridesetih godina. Rat je zaustavio ovu, rekao bih, njegovu najzreliju fazu, u kojoj je našao pravo smirenje. Slikama iz tog vremena inheretna je impresionistička zrelost i dorečenost.

Rat ga tjera da promijeni i tehniku i motive da bi poslije NOB-a i dalje bio produktivan i aktivan, ali sada već sa slabijim izražajnim snagama.

Ljudevit Šestić je počeo slikati vrlo rano: kao dječak, srednjoškolac. Svoju postojanu sklonost za crtanje i slikanje nastavlja pod sistematskim pedagoškim vodstvom prof. Vladimira Becića. Iako tokom studija slikarstva prima i pouke drugih profesora, Becić je taj koji u njegovoj ranoj fazi najviše utječe na njega. Becić ga usmjerava u pravcu volumena trećeg desetljeća i tonskog slikanja, što pokazuju radovi kao što su iz

studentskih dana sačuvana slika »Kugla«, a nešto kasnije već spomenuti akt »Ciganka«. No bio je to ipak tek uvod, njegovo školovanje i traženje nastavlja se kasnije za vrijeme dvaju boravaka u Parizu. Do tada nema šansu, kao mladi umjetnik, da svoje radove prezentira u smislu samostalne izložbe. Priliku dobiva prije drugog odlaska u Francusku 1929. godine. Nakon te prve izložbe Jerolim Miše piše: »Prvi nastup ovog slikara nije karakterističan. Izložba je prilično mrtva, iako ima neke prednosti dobre škole (Becić). Nezgodno je što mladi slikar doslovno oponaša svog učitelja... Ovoj izložbi nedostaje mladosti i zanosa koji i griješi i daje. Ona nam samo demonstrira rad četiri do pet godina na akademiji (veliki akt, mrtve prirode), rad koji je zaslužio veoma dobru svjedodžbu... Becićev način odgovara zrelu slikaru, koji je jednim putem došao do sistema u poslu, ne mora vrijediti za početnika, koji s očima mladog čovjeka od dvadeset i nekoliko godina gleda svijet... Treba biti bezazleniji i zaljubljeniji u svoje koncepcije.« Miše o Šesticevu slikarstvu još dodaje: »Nezgodno je od Šestića da ne ulazi tehnički u objekat tako da se sve doima kao slikano napamet.«

Ljubo Babić na Šesticevo slikarstvo, odnosno na njegovu prvu izložbu, gleda drugačije i kao da mu već tada proriče dalji put i razvoj: »Šestić se ozbiljno trudi oko kvaliteta. Nastoji solidno, jednostavno iznaći sklad, bez ikakvih anegdota ili sentimentalno literarnih prepričavanja. To simpatično nastojanje za direktnim vidljivo je na svim njegovim platnima. Njegov skromni nastup djeluje u cjelini simpatično... Pa kad se pogleda cijela izložba i cijeli taj napor toga mladića i kad se jasno osjeti izraziti talenat, ozbiljnost i iskrenost, te se ima u vidu cijela tmurna pozadina okoline o koju je takav mladi slikar privezan, valja se zapitati: da li nije moguće za taj talenat iznaći neke bar mogućnosti da se dalje razvije i da se probije do svog pravog i mogućeg izraza... Šestić nije pobožan promatrač, on je inteligentan i duhovit nezadovoljnik u svojoj okolini. Pogledajte mu trpki osmijeh na fino toniranom autoportretu i taj će vam pripovijedati jednoličnu i tužnu povijest o jednom našem slikaru koji ima sve kvalitete za daljni razvoj a prikovan je da gleda i naravno po tome slika: krivulje blatnih cesta, zastrta neba, kućice, neke škatuljive uz sumorne i prazne rijeke, jedne horizontalne i vječno iste lonce, jedne te iste lonce s cvijećem iz kojih se probija teško i mučno jasna i čista boja do svoje potpunosti...«

Nakon drugog boravka u Parizu Šestić se sve više oduševljava starim majstorima koji ga osvajaju tonskim slikarstvom. Proučavajući glavne predstavnike klasične renesanse i najpoznatije majstore baroknog slikarstva — i kopirajući ih — stječe osjećaj za ton, za volumen, čvrstoću. Stiče vještinu i toliko slijedi stare majstore da mu kritičari zamjeraju što svoja originalna djela izvodi previše hladno zanatski.

Tako kritičar Ivo Franić, nakon druge Šesticeve samostalne izložbe 1932. godine, primjećuje: »Više bi morao slijediti glas nutrine od tumaranja, koja već davno nisu u upotrebi; u kopiranju starih majstora sličnost ne zadovoljava; ateliersko osvjetljenje pred milletskog doba danas više ne pali; treba neposredno crtati iz prirode, a ne iz inspiracije po starim majstorima; sam crtež je pomogao da potpomogne reminiscenciji.«

Šestić ipak i dalje radi po svojem. Ne odbacuje atelijersko osvjet-

ljenje, ni punoću oblika. Inspiracija su mu pomalo krajolici, rijeke i priroda, ali sve to oblikuje u atelijeru. Motivi su oko njega raznoliki, bogati bojama, što se sve više očituje i po onome što izbija iz njegova slikanja. U četvrtom desetljeću mijenja prijašnju relaciju s objektima neposredne inspiracije, kao da mijenja svoju vizuru. Aktualna mu je sada priroda, čisti plener. Odlazi iz zatvorenog prostora atelijera, iz sobe u pejzaž.

Za vrijeme boravka u Karlovcu, od 1932. do 1940. godine, umjetnički izraz Ljudevita Šestića doživljava svoju zrelost i postaje snažniji. U tom će razdoblju nastati njegovi najvredniji slikarski radovi. Zaboravlja Rembrandta i Tiziana, a volumen i ton zamjenjuje novim elementima. Od sada će u njegovim slikama prvenstvo preuzeti ugođaj, atmosfera. Taj prijelom se pojavio onda kada je dotadašnja manira sigurnog i čvrstog prikaza volumena prešla u drhtavi tankoćutni »mrljičavi« potez koji stvara impresionističku atmosferu. Dobro uočava boje koje ga u pleneru okružuju. No ipak izgleda da Šestić nije voljan da se razbacuje novim sredstvom. Jasno o tome osobno govori kada 1943. godine za svoj rad izjavljuje: »Potpuno sam izbacio ton i formu, dočim za sadašnje radove mogu reći da su divizionistički, način rješavanja motiva u mogućnosti maksimuma svijetle palete, i tretiranja čistom bojom, što nema nikakve veze sa tonom, a forma ovdje može samo da bude na izvjesnu štetu toga. Za sada je čista boja kod mene ideal.«

Taj odnos prema slikarstvu — nakon Karlovca — najočitiji je u Mostaru. Sam priznaje da u Hercegovini nalazi pogodno tlo za način rada koji ga oduševljava, a u kojem favorizira jasnoću boja. U njegovim se bojama tada osjeća istočnjački ćilim, a u crtežu orijentalni filigran. Uoči Drugog svjetskog rata njegovo se slikarstvo odlikuje čistim bojama i slikanjem u mrljama, odnosno »Šestićevim poentilizmom«.

Rat ga odvodi u likovnu koloniju naših umjetnika-partizana. Crtež, a rjeđe grafika, sada su mu prirodno najbliži, jer su zbog brzine samog rada najpristupačniji. Blok, olovka ili pero mogu se razmjerno lako prenositi i koristiti bez poteškoća. Crtež mu postaje najautentičnije i najjače slikarsko oružje. U strahu i nadi, jurišu i bijegu, Šestić registrira ono što ga okružuje i svojim laganim drhtavim potezima daje atmosferu jedne stalne promjene i pokreta. Poslije oslobođenja Šestić se vraća prirodi. U jeku socijalističkog realizma slika pejzaže s ponekim akcentom ili likom poslijeratne stvarnosti. No sada, kad je smiren, kao da slabi njegov izraz. Publika ga prati na brojnim izložbama, u ponekom prikazu uvrštavaju ga među najznačajnije hrvatske slikare, ali Ljudevit Šestić ipak ostaje na periferiji, u prikrajku i sam. Spominjan je kao naš impresionist, ali ne i prezentiran i obrađen u potpunosti. U Šesticevu slikarstvu plener, svjetlo prirode, ima dominantnu ulogu, što znači da je velika većina njegovih radova motivski vezana uz pejzaž.

U povijesti umjetnosti naše, zapadnoevropske civilizacije pejzaž nema dugu tradiciju. Tek u sedamnaestom stoljeću umjetnici se bave pejzažem radi njega samog i njegova svjetla, a u devetnaestom stoljeću pejzaž postaje dominantan u umjetnosti i stvara svoju vlastitu estetiku. Tako je impresionizam, koji je u velikoj mjeri otkrio svjetlo i boju pejzaža, imao velik utjecaj na Ljudevita Šestića. Način stvaranja kroz svjetlo i posebnost atmosfere, bio mu je nekako najbliži. Šestić ponire

u svoj pejzaž svim svojim čulima, i upravo tako, bez posebnih priprema, prenosi ga na platno. Posebne simpatije gajio je prema vodama Kupe i Korane. Taj mu je motiv bio blizak zbog neprestanih susreta i izlazaka na njihove obale. Njegov pogled na prirodu ne zaustavlja se na parku, ako nije pod kišom, na pustom gradskom zemljištu, ako nije pod kasnim snijegom. Interpretacije motiva nisu idealizirani raj ili ljupki, tek osunčani krajolik, jer su mu puno draže blatne obale, prašne ceste, ali i bijelo osute voćke u cvatu.

Njegov način nije topografsko registriranje okolice, nego vlastiti utisak, dojam koji prenosi na platno tako da iz atmosfere njegovih slika zrači uvijek ista sjetna osoba ovog majstora. Drhtava, mrljičasta i nervozna faktura njegovih slika donosi pred nas jedan intimni ugođaj sakrivenih i pomalo zaboravljenih krajeva našeg podneblja.

Bogat i plodan opus Ljudevita Šestića prezentiran je na velikom broju izložaba. Nema podataka o njegovoj izložbenoj djelatnosti za vrijeme školovanja i studiranja. Ako znamo da je akademiju završio 1926. godine s pohvalom profesora Ljube Babića, a prvu samostalnu izložbu imao 1929, znači da nije osobito žurio pred tadašnju kritiku i galerije. Tiho se usavršavao, sticao znanja do 1929. godine kada ima prvu samostalnu izložbu. No o toj izložbi, međutim, nema podataka. Tek 1930. godine nalazimo jednu njegovu sliku »Sa rijeke« u Londonu na izložbi »Jugoslavensko kiparstvo i slikarstvo«. Uvršten je među naše najpoznatije i najznačajnije slikare i kipare s kraja XIX i početka XX stoljeća: Babića, Becića, Bukovca, Crnčića, Jakca, Karasa, Krizmana, Mašića, Plančića, Račkog, Šumanovića, Vidovića, Augustinčića, Meštrovića i još dosta drugih značajnijih imena jugoslavenske imjetnosti.

Godine 1932. nova samostalna izložba izaziva kontradiktorna mišljenja o Šestićevu radu. Ima puno pohvala i pokuda o pojedinim radovima izloženima u salonu Ullrich koji su nastali u Parizu, pod snažnim utjecajem Pariza. To su slobodne interpretacije Tiziana, Rembrandta, Veronesea, zatim deset pejzaža i dva portreta.

Nakon tih prvih predstavljanja Šestićeva slikarstva ubrzava se ritam nastupa. Slijede njegova tri nastupa sa slikarima koji se predstavljaju na prvoj, drugoj i trećoj »Izložbi zagrebačkih umjetnika« — od 1934. do 1936. — u reprezentativnom Umjetničkom paviljonu. Tu su zapažene njegove promjene takozvane karlovačke faze.

U predgovorima kataloga ističe se da su kao izlagači pozvani umjetnici koji su se po svojem djelovanju afirmirali u Zagrebu i koji svojim radom teže Zagrebu, te da prezentiraju u preglednom obliku ove zajedničke izložbe svoj raznovrstan materijal i bogat kulturni i likovni život Zagreba. Na tim izložbama prisutan je Ljudevit Šestić s reprezentativnim radovima u ulju i isključivo pejzažima.

Gecan, Junek, Šimunović i Šestić — u svibnju 1937. — u Umjetničkom paviljonu likovnoj publici predstavljaju »Izložbu članova grupe zagrebačkih umjetnika«. Šestić je na toj izložbi prezentiran s dvadesetak portreta i pejzaža.

Makar se Šestić ne spominje posebno u predgovoru, možemo uočiti tri njegova ulja na izložbi »Pola vijeka hrvatske umjetnosti« 1938/39. Uvrštenjem u postavu te izložbe Šestić se dokazao već potpuno vlastitim

stilom; zrelim, snažnim, koji se očituje njegovim specifičnim impresionističkim načinom. Dalje ga nalazimo na »XIV izložbi hrvatskih umjetnika« 1939. U katalogu, osim pejzaža u ulju, interesantan je njegov »Autoportret« napravljen u nekoliko brzih poteza. Nakon velikog uspjeha izložbe »Pola vijeka hrvatske umjetnosti«, »Hrvatsko društvo Zagreb — Split« odlučilo je priređivati svake godine u svibnju godišnju izložbu hrvatskih umjetnika. Prva u nizu tih izložbi bila je 1940. godine, a na drugoj, na kojoj je Šestić također sudjelovao, nalazimo na njegovim slikama motive iz Hercegovine i Mostara. 1943. godine prezentirani su radovi hrvatskih umjetnika na III izložbi, no Šestiću se iz ne baš jasnih razloga ne spominje adresa (kao ostalim umjetnicima). Između II i III izložbe, dok svjetski rat hara Evropom, 1943. godine hrvatska umjetnost prędstavljena je prvo u Berlinu, a potom i u Beču. Šestić je uvršten u postavu tih dviju izložbi sa četiri pejzaža. U lipnju i srpnju 1944. godine Umjetnički paviljon posljednji put prije oslobođenja prezentira na grupnoj izložbi Šestićeva ulja s temom pejzaža i mrtvih priroda. Na tim izložbama Šestićeva su djela potpunom neutralnošću motiva u ulozi čiste umjetnosti, tj. svaka im je politizacija strana. Vjeran je svojem stilu i svojoj tematskoj preokupaciji: pejzažu, rijekama i malim ljudskim stvarima.

U tom razdoblju, od prve izložbe pa do rata i za vrijeme rata, uočava se vjernost tehnikama i izboru motiva. Šestić se mijenja u načinu rada, no to je svjesna i samovoljna promjena, s ciljem napredovanja. Priroda ga je privlačila, u njoj se mogao smiriti, promatrati je, suživljavati se s njom, pa prema tome i umjetnički je oblikovati na platnu.

Nova promjena dolazi odlaskom u partizane. Sada ima manje vremena da prirodu studira. Sada je doživljava na drugi način. Nema vremena za slikanje na štafelaju, za dotjerivanje slike, za relaksiranje u prirodi. Inspiracija su mu lica i likovi boraca, te ogoljeli pejzaž. Ljudske patnje prenosi na papir u nekoliko brzih poteza perom. To su likovne bilješke ranjenika, izmučenih i bolesnih, u prenosnim i pokretnim bolnicama, to su skice boraca koji su uhvatili malo vremena za odmor. Ne izostaju ni škrti crteži prirode.

Prve poratne godine, sa zanosom oslobođenja u svakodnevnom životu, u umjetnosti su nosile teret socijalističkog realizma. Prva izložba na kojoj je Ljudevit Šestić izlagao u novoj državi bila je »Izložba umjetnika partizana« u Splitu potkraj 1944. i početkom 1945. godine, dok je još rat i te kako trajao. Serija izložbi hrvatskih umjetnika partizana, nakon Splita (ali ne ona ista s kraja 1944. godine), prikazana je bila 1945 — po oslobođenju — u Dubrovniku, Šibeniku, Zadru, Zagrebu, Rijeci i Ljubljani. Poslijeratno slikarstvo bit će prožeto utjecajem sovjetskog realizma i njegovog stava prema umjetnosti, osobito prema izboru tema. Ljudevit Šestić je na svim spomenutim izložbama predstavljen crtežima iz NOB-a. Već uoči rata, na XIV izložbi hrvatskih umjetnika, spomenut je u katalogu njegov »Autoportret« (onaj u nekoliko poteza). Na svim navedenim izložbama poslije rata sličan mu je način rada. U nekoliko poteza dočarava Šestić temu, tj. svodi je na nekoliko laganih, drhtavih poteza tušem, ali vrlo uvjerljiva i jasna izraza. Isti izbor i način nalazimo i na sljedećim Šestićevim grupnim izložbama.

Prva poslijeratna inozemna izložba na kojoj nalazimo Šestićeve radove bila je »Izložba slavenske grafike« 1946. godine u Pragu. Zatim se javlja na izložbi »Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX stoljeća« u Beogradu, iste godine. Uvršten je među grafičare, a predstavljen crtežom »Partizanska bolnica«. Ista je izložba bila u Sovjetskom savezu i Čehoslovačkoj — Moskvi, Lenjingradu i Bratislavi. Na toj je izložbi istočnim zemljama bilo predstavljeno slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije XIX i XX stoljeća. Pejzažima u ulju predstavlja se Šestić na Prvoj izložbi ULUH-a 1946. godine i na Drugoj izložbi ULUH-a 1947. godine. Uz naše najznačajnije umjetnike, Šestić je predstavljen kao crtač, već spomenutim crtežom tušem »Partizanska bolnica«, koji je nastao u NOB-u i koji će mu za neko vrijeme biti »zaštitnim znakom«. Danas je jasno da je Šestić zaslužio da se na tim izložbama vidi i poneki njegov pejzaž, poneki od njegovih najdražih motiva rijeka, s kojima je srastao i s kojima se dokazao. 1947. godine ista je izložba bila i u Ljubljani, a 1948. »Partizansku bolnicu« gledaju i Poljaci na izložbi u Varšavi. Na izložbi grafike u ULUH-u iste godine nalazimo ponovno Šestićeve ratne teme.

Na Četvrtoj izložbi ULUH-a potkraj 1948. godine, dok opći ukus i dalje ostaje pod snažnim utjecajem socijalističkog realizma, Šestić se vraća svojim pejzažima, rekapitulira one iz Mostara i Ozlja. Pokušava se vratiti, usprkos svim tadašnjim parolama, svojoj inspiraciji. Dok u predgovoru kataloga ove izložbe nalazimo ovakav program: »umjetnost socijalističkog društva teži dubokom realizmu i svoj će cilj postići u besklasnom društvu«, pa »umjetnost treba da je po sadržaju socijalistička, a po formi nacionalna«, Šestić ostaje kod svoje predratne karlovačke poetike.

Poznata je poslijeratna likovna praksa da su umjetnici prilazili rješavanju novih zadaća umjetnosti izborom tematike iz NOB-a i izgradnje. Šestić nastoji ostati stari pejzažist-impresionist i vratiti se motivima svojih vodenih rukavaca.

Na izložbama ULUH-a i LIKUM-a koje slijede nalazimo gotovo redovito Šestićeve radove. Tematski i po vremenu nastanka ti su radovi vezani ili uz NOB — tada su rađeni tušem — ili uz poslijeratno razdoblje pejzaža — kada su slikani uljem ili akvarelom. Unatoč svom plodnom razdoblju, izložbe na kojima se javlja redovito su grupne. Ljudevit Šestić je sad donekle sređen, ima stalno namještenje, no nema snage niti volje da priredi samostalnu izložbu, kao što to nije imao ni prije rata. Takav za likovne kritičare nije bio dovoljno zanimljiv. Možda je — s druge strane — interesantno spomenuti podatak, da je na prodajnoj izložbi crteža, akvarela i gvaševa ULUH-a i LIKUM-a 1951. godine postigao najvišu cijenu (za svoj rad »Markuševac«). To na neki način pokazuje da ga likovna publika nije zaboravila. U poodmaklim godinama Šestić i dalje slika i pojavljuje se na brojnim izložbama, od prodajnih, tematskih, pa do velikih izložbi jugoslavenskog karaktera. Konačno, dočekao je i retrospektivnu izložbu za života. Šestićeva djela predstavljena su u Umjetničkom paviljonu od 24. siječnja do 10. veljače 1960. godine. Moglo se vidjeti 87 radova, od dječačkih početaka 1913, pa do posljednjih signiranih 1960-tom godinom. Velikom većinom to su bili pejzaži, a tu i tamo se mogao vidjeti portret ili mrtva priroda.

I poslije smrti 1962. godine djela mu se nalaze na brojnim izložbama. Registrirano je preko stotinu Šestićevih izložbi, i to uglavnom grupnih. O samostalnim izložbama pouzdano se zna da je izlagao u Zagrebu 1929, 1932, 1960. (retrospektiva), a u Karlovcu 1958. i 1966. Prema sjećanju suvremenika, Šestić je samostalno izlagao i između 1937. i 1940, te 1941. u Karlovcu. No u Karlovcu, gdje je Šestić tada živio, novine nisu registrirale ove izložbe. Kakav je Šestić bio kao osoba — tih, skroman i nenametljiv — takve su i njegove slike, koje još čekaju i traže svoju potpunu valorizaciju u našoj novijoj povijesti umjetnosti.

SAMOSTALNE IZLOŽBE LJ. B. ŠESTIĆA

1. Izložba slika Lj. B. Šestić, Zagreb, I. 1929.
2. Izložba slika Lj. B. Šestića, Zagreb, V. 1932.
3. Izložba slika, Karlovac, XI. 1958.
4. Retrospektivna izložba Ljudevita Šestića, Zagreb, I.-II. 1960.
5. Izložba Ljudevita Šestića, Karlovac, IX.-X. 1966.

GRUPNE IZLOŽBE NA KOJIMA JE LJ. B. ŠESTIĆ SUDJELOVAO

Izložba jug. kiparstva i slikarstva, London, IV.-V. 1930.
I. izložba zagrebačkih umjetnika, Zagreb, V.-VI. 1934.
Umjetnička izložba, Karlovac, X. 1934.
II. izložba zagrebačkih umjetnika, Zagreb, V. 1935.
III. izložba zagrebačkih umjetnika, Zagreb, V.-VI. 1936.
Izložba članova grupe zagrebačkih umjetnika, Zagreb, V. 1937.
Pola vijeka hrvatske umjetnosti, Zagreb, XII. 1938.-I. 1939.
XIV. izložba hrvatskih umjetnika, Zagreb, X.-XI. 1939.
I. godišnja izložba hrvatskih umjetnika, Zagreb, V.-VI. 1940.
II. izložba hrvatskih umjetnika u NDH, Zagreb, XI.-XII. 1942.
Ausstellung kroatischer Kunst, Berlin, I.-II. 1943.
Ausstellung kroatischer Kunst, Wien, IV.-V. 1943.
III. izložba hrvatskih umjetnika u NDH, Zagreb, X. 1943.
IV. izložba hrvatskih umjetnika u NDH, Zagreb, VI.-VII. 1944.
Izložba umjetnika partizana, Split, XII. 1944.-I. 1945.
Izložba umjetnika partizana, Dubrovnik, II. 1945.
Izložba umjetnika partizana, Šibenik, II. 1945.
Izložba umjetnika partizana, Zadar, III.-IV. 1945.
Izložba umjetnika partizana, Zagreb, VI.-VII. 1945.
Izložba umjetnika partizana, Rijeka, VIII. 1945.
Izložba umjetnika partizana Hrvatske, Ljubljana, VIII.-IX. 1945
Izložba slavenske grafike, Prag, 1946.
Slikarstvo i kiparstvo naroda Jug. 19 i 20 V. Beograd, IX.-X. 1946.

I. izložba ULUH-a, Zagreb, XII. 1946.
Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije 19 i 20 V. Zagreb, I.-II. 1947.
Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije 19 i 20 V. Ljubljana, III.-IV. 1947.
II. izložba ULUH-a, Zagreb, VI. 1947.
Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije 19 i 20 V. Moskva, VI.-VII. 1947.
Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije 19 i 20 V. Lenjingrad, VII.-VIII. 1947.
Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije 19 i 20 V. Bratislava, XI.-XII. 1947.
II. izložba ULUH-a, Zagreb XII. 1947.-I. 1948.
Slikarstvo i kiparstvo naroda Jugoslavije 19 i 20 V. Prag, I.-II. 1948.
Umjetnost naroda Jugoslavije XIX. i XX. vijeka, Varšava i Krakov, III. 1948.

Izložba grafike, Zagreb, 1948.
IV. izložba ULUH-a, Zagreb, XI.-XII. 1948.
Izložba likovnih radova iz NOB, Zagreb, VII.-VIII. 1949.
Izložba petorice, Zagreb, I. 1950.
Izložba ULUH-a povodom festivala, Dubrovnik, IX. 1950.
Izložba ULUH-a u čast izbora za Sabor NRH, Osijek, XI. 1950.
VI. izložba ULUH-a, Zagreb, XI.-XII. 1950.
I. izložba radova članova zadruge LIKUM, Zagreb, XII. 1950.-I. 1951.
Izložba ULUH-a, Rijeka, III. 1951.
Likovne bilješke, izložba ULUH-LIKUM, Zagreb, V. 1951.
Izložba likovnih umjetnika Hrvatske, Opatija, IX. 1951.
II. savezna izložba o 100-god. smrti Njegoša, Cetinje IX. 1951.
Izložba LIKUM-a za vrijeme Velesajma Zagreb, IX.-X. 1951.
II. savezna izložba o 100-god. smrti Njegoša, Sarajevo, II. 1951.
Slike, kipovi, grafika, Zagreb, X.-XI. 1951.
Motivi s našeg mora, Zagreb, 30. VIII.-30. IX. 1952.
Izložba LIKUM-a, Sisak, II.-III. 1953.
Izložba LIKUM-a, u tvornici Rade Končar, Zagreb, III.-IV. 1953.
Izložba LIKUM-a, Slavonski Brod, V. 1953.
Izložba LIKUM-a, u ZET-u, Zagreb, V. 1953.
Izložba LIKUM-a, Pula, VI.-VII. 1953.
Izložba ULUH-a, Split, IX. 1953.
Revijalna izložba LIKUM-a, Subotica, X.-XI. 1953.
Izložba LIKUM-a u Trgovačkoj komori, Zagreb, XI. 1953.
Izložba LIKUM-a, Nova Gradiška, I. 1954.
Izložba LIKUM-a, Požega, II. 1954.
Izložba djela Moderne galerije Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, Zadar, VII.-VIII. 1954.
Izložba crteža i grafika NOB, Zagreb, X.-XI. 1955.
Pokretna izložba LIKUM-a za Narodnu banku, Zagreb, XI. 1955.
XI. izložba ULUH-a, Zagreb, XI.-XII. 1955.
Otkupni salon LIKUM-a, Zagreb, XII. 1955.
Prva izložba Gradske galerije suvremene umjetnosti, Zagreb, VI.-XII. 1955.
Izložba u čast 15-godišnjice bitke na Sutjesci, Zagreb, VII.-VIII. 1958.
Pet godina otkupa Gradske galerije suvremene umjetnosti, Zagreb, VII.-IX. 1959.
»NOB u hrvatskoj umjetnosti«, Split, IX. 1959.
NOB u likovnoj umjetnosti, Dubrovnik, X.-XI. 1959.
»Plavi salon«, Zadar, VII.-IX. 1960.
»Dokumenti revolucije«, Zagreb, IV.-IX. 1961.
Izložba ULUH-a u čast 20 godišnjice narodne revolucije, Zagreb, XI.-XII. 1961.
»Plavi salon«, Zadar, VII.-X. 1962.
Izložba partizanske grafike i crteža, Varaždin, VII. 1961.
»23 slike iz zbirke Bauer«, Vukovar, XI. 1963.
Crteži, grafike i akvareli iz NOR-a, Beograd, IV.-VI. 1963.
Likovna umjetnost u narodnoj revoluciji, Zagreb, VII. 1965.-III. 1966.
Izložba »Bauer IV«, Vukovar, XI.-XII. 1966.
Zagrebački salon, Zagreb, V.-VI. 1966.
Akvizicije I, Osijek, IV. 1968.
Zbirka Bauer I. i II, Osijek, VI. 1967.
Tri partizana slikara, Zagreb, XI. 1972.
Slike iz fundusa galerije, Vukovar, VIII.-IX. 1971.
Umjetnost narodne revolucije NOP-a Hrvatske, Pazin, IX.-X. 1973.
1929-1950. nadrealizam socijalna umjetnost, Beograd, IV.-VI. 1969.
Četvrta decenija, Beograd, VI.-VII. 1971.
Likovna umjetnost u NOB-i Hrvatske, Zagreb, VI.-IX. 1974.
10. Zagrebački salon-MDLU- Počeci, Zagreb, V.-VI. 1975.
Stalni postav recentne Hrvatske likov. umjetnosti, Zagreb, VII.-IX. 1975.
Jugoslavenska umjetnost u NOR-u 1941.-1945., Zagreb, IX.-X. 1975.
Portreti 1941.-1945., Zagreb, V.-VI. 1975.
Autoportret u novijem hrvatskom slikarstvu, Zagreb, VI.-V. 1977.
Grupa hrvatskih umjetnika 1936.-1939., Zagreb, XII. 1977.-I. 1978.
Autoportret umjetnosti hrv. slikarstvu, Osijek, II.-III. 1977.

Akvizicije IV 1973.-1977., Osijek, X. 1977.
Žena u lik. umjetnosti Narodne revolucije, Zagreb, VI.-VII. 1978. i Varaždin, 1978.
Karlovačko slikarstvo od 1900. do danas, Karlovac, VII.-IX. 1978.
Hrvatsko slikarstvo 1900.-1970., iz zbirke Dr. F. Kajfeša, Koprivnica, IV. 1980.
Hrvatski vedutisti od Bukovca do danas, Dubrovnik, VIII.-X. 1981.
Mrtva priroda u novijem Hrv. slikarstvu, Osijek, VI. 1979.
Akvizicije V. 1977.-1980., Osijek, III. 1981.
Lik figura u novijem hrv. slikarstvu, Osijek, XII. 1981.-I. 1982.
Novogodišnja prodajna izložba, Zagreb, XII. 1982.-I. 1983.
Pokupski slikari 1840.-1982., Karlovac, X.-XI. 1982.
Zbirka slika — CHROMOS, Zagreb, I.-II. 1983.

POPIS LITERATURE:

1. »Povodom prve samostalne izložbe Ljudevita Šestića«, »Novosti«, 26. I 1929.
2. Ivo Franić: »Izložba Ljubomira Šestića«, 8. VI 1932.
3. Rudolf Balaš: »Šestić o svom radu i životu«, »Hrvatski narod«, br. 826, Zagreb, 5. IX 1943.
4. Matko Peić: »Ljudevit Šestić«, »Naprijed«, br. 43, 23. X 1953.
5. »Retrospektiva Ljudevita Šestića«, »Vjesnik«, Zagreb, 25. I 1960.
6. Matko Peić: »Slikar rijeke«, »Telegram«, Zagreb, 14. IX 1962.
7. Z.: »Nije kasno«, »Karlovački tjednik«, Karlovac, 27. IX 1962.
8. Matko Peić: »Ljudevit Šestić i Vjekoslav Majer«, »Vjesnik«, Zagreb, 25. VII 1964.
9. Z. Š.: »Građani daju slike za izložbu«, »Večernji list«, Zagreb, 18. X 1966.
10. P. Skutari: »Izložba djela Ljudevita Šestića«, »Karlovački tjednik«, Karlovac, 29. IX 1966.
11. Oto Švajcer: »Zakašnjeli impresionista«, »Nedjeljni magazin-Glas Slavonije«, Osijek, 22. III 1967.
12. Matko Peić: »Hrvatski umjetnici«, »Biblioteka: Gledišta, Znanje« Zagreb, 1968.
13. Matko Peić: »Slikar iz Đakova«, »Nedjeljni magazin-Glas Slavonije«, Osijek 14. X 1972.
14. Matko Peić: »Slavonski impresionisti«, »Glas Slavonije«, Osijek, 8. X 1975.
15. Matko Peić: »Slavonija likovne umjetnosti«, »Glas Slavonije«, Osijek, Biblioteka »Vez«, knjiga 5. Osijek, 1975.

Zusammenfassung

Ljudevit Branko Šestić wurde am 4. August 1900 in Đakovo geboren. Seit Kind an wechselte er den Aufenthalt, abhängig vom Beruf des Vaters. Nach der Mittelschule in Zagreb absolvierte er auch die Akademie und diplomierte 1925 bei Professor Becić. Sein Umherirren wurde auch später fortgesetzt dank dem Lehrerberuf. Zwei Aufenthalte in Paris nützte er für die Fortbildung aus. Nachdem er im 2. Weltkrieg aktiv teilgenommen hatte, beruhigte er sich in Zagreb und starb am 12. August 1962.

Šestić's Opus ist sehr fruchtbar und zeigte sich durch seine zahlreichen Ausstellungen, mit der Retrospektivausstellung in Zagreb 1960 als Höhepunkt. Er durchlebte einige Entwicklungsstufen: Bestehen auf Volumen und Farbton unter dem Einfluß von Becić, reife impressionistische Phase in Karlovac, Zeichnungen aus dem Krieg, sozialistischer Nachkriegsrealismus, bis zum eigenen zitternden Stil. Šestićs Liebe zur Natur ist besonders hervorzuheben, vor allem zu den Flüssen, so daß er »Maler von Flüssen« genannt werden könnte.

Šestićs Begabung konnte in der Provinz nicht voll zum Ausdruck kommen. Er lebte weit entfernt von den Kritikern und von der Malerwelt, als er die Unterstützung am meisten brauchte. Die Provinz bedrückte ihn und drängte in den Hintergrund. Sein Opus aber bewies, daß es sich um einen guten Maler handelte, und daß diejenigen unrecht hatten, die ihn vernachlässigten.

Turopoljski put — ulje, oko 1930., 44x55 cm, privatna zbirka

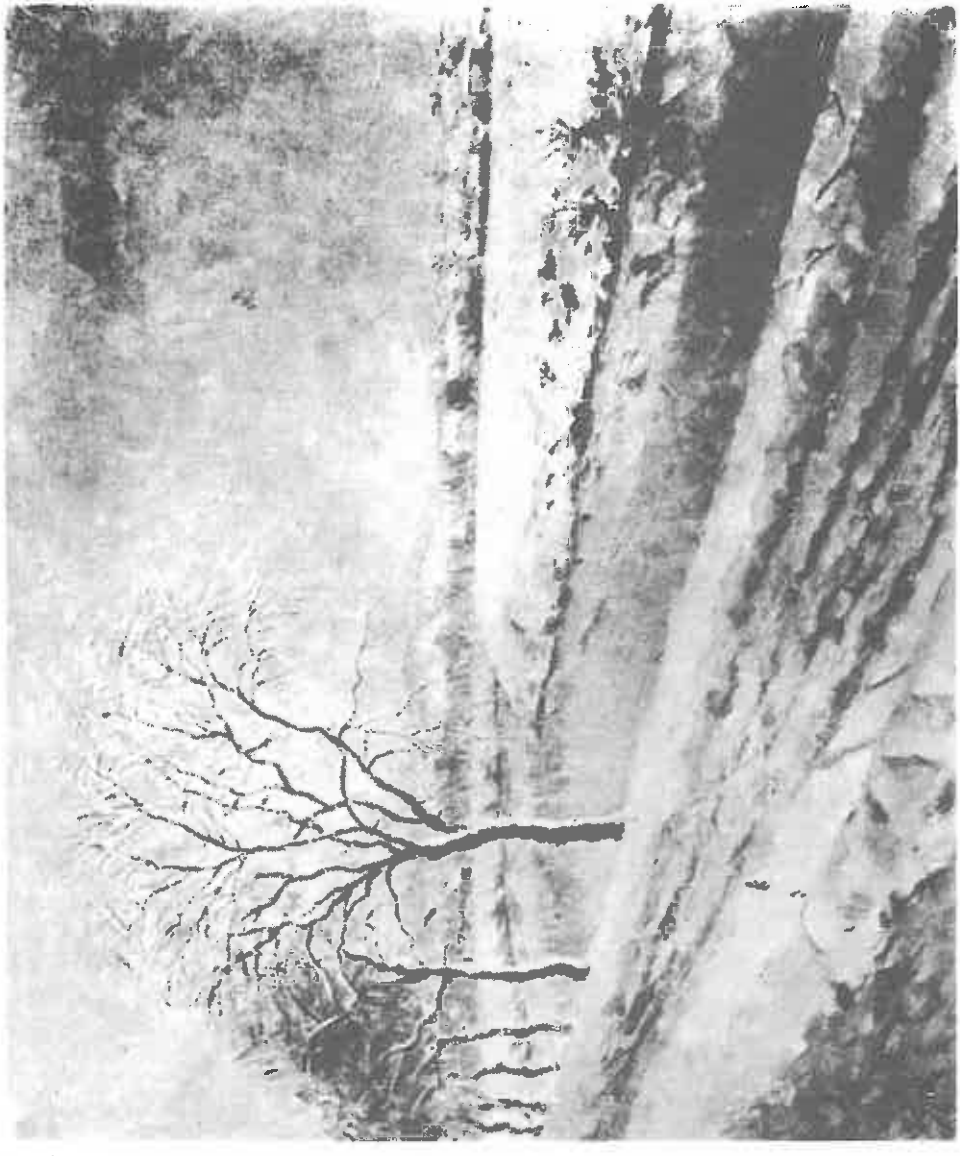

Zima na Kupi kod Veslačkog kluba u Karlovcu — ulje, oko 1936., 67,3x80 cm, privatna zbirka

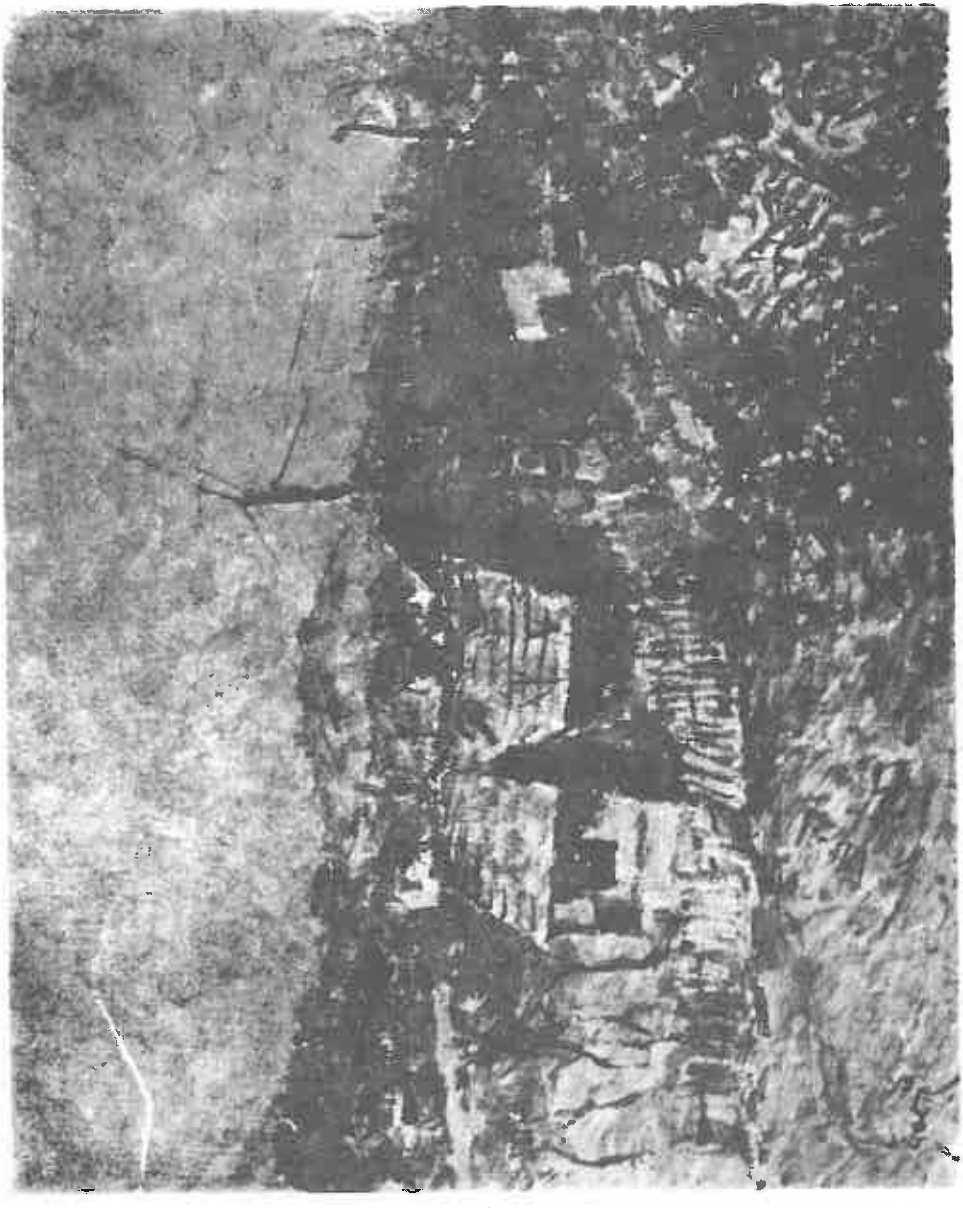

Seoske kuće — ulje, oko 1938., 49,5x61 cm, privatna zbirka

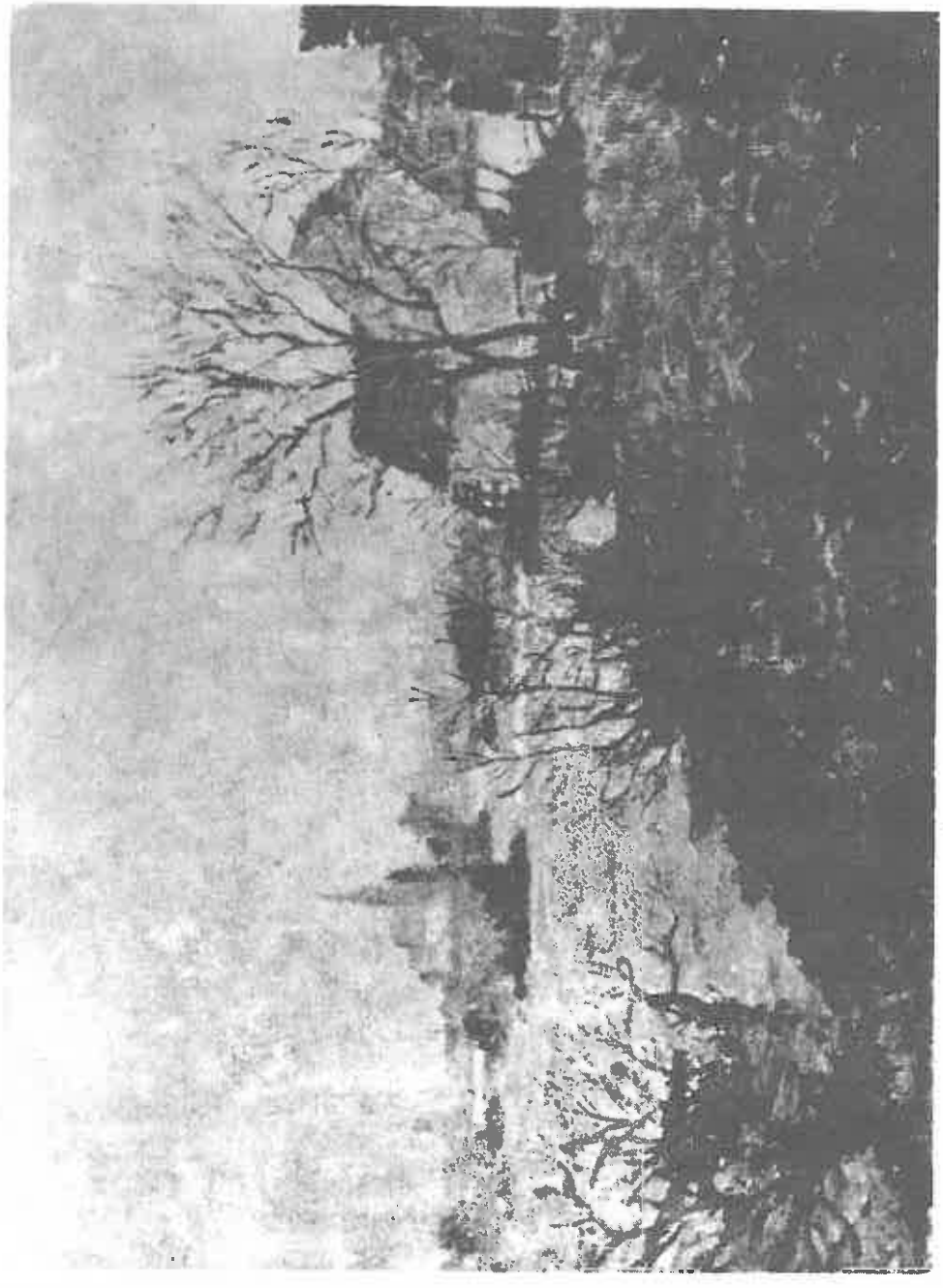

Crkva sv. Petra na Dobri kod Duge Rese — ulje, oko 1939., 47x62,7 cm, privatna kolekcija

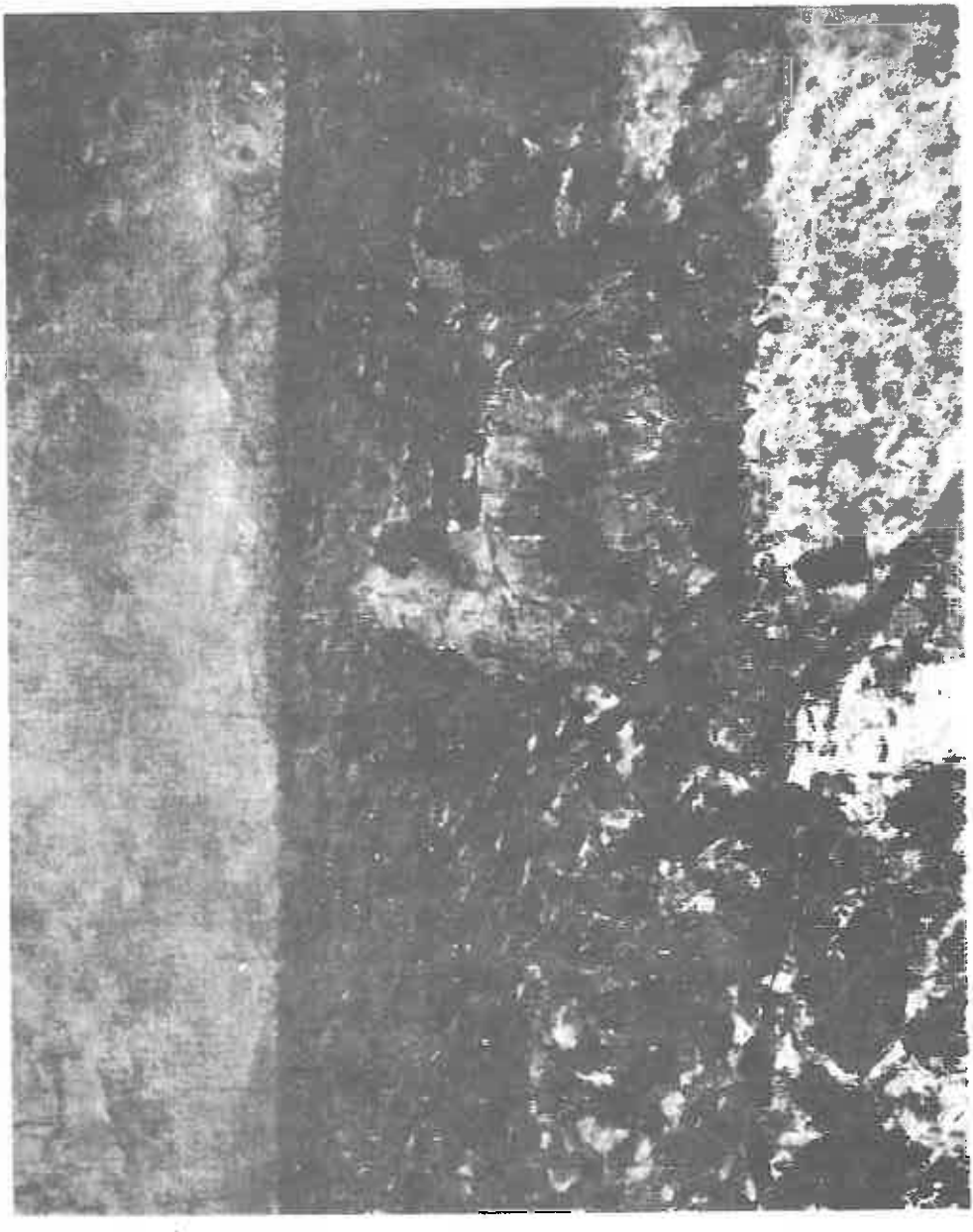

Novljanska marina — ulje, oko 1939., 46,5x57,5 cm, privatna zbirka

Mostar — ulje, 1940., 70,8x61,8 cm privatna zbirka

Mostar — ulje, 1941., 37x45 cm, privatna zbirka

Portret dipl. ing. Nikole Marića — ulje, ožujka 1942., 80,5x71,8 cm, privatna zbirka

Portret Vere Marić — ulje, ožujka 1942., 80,8x71,8 cm, privatna zbirka

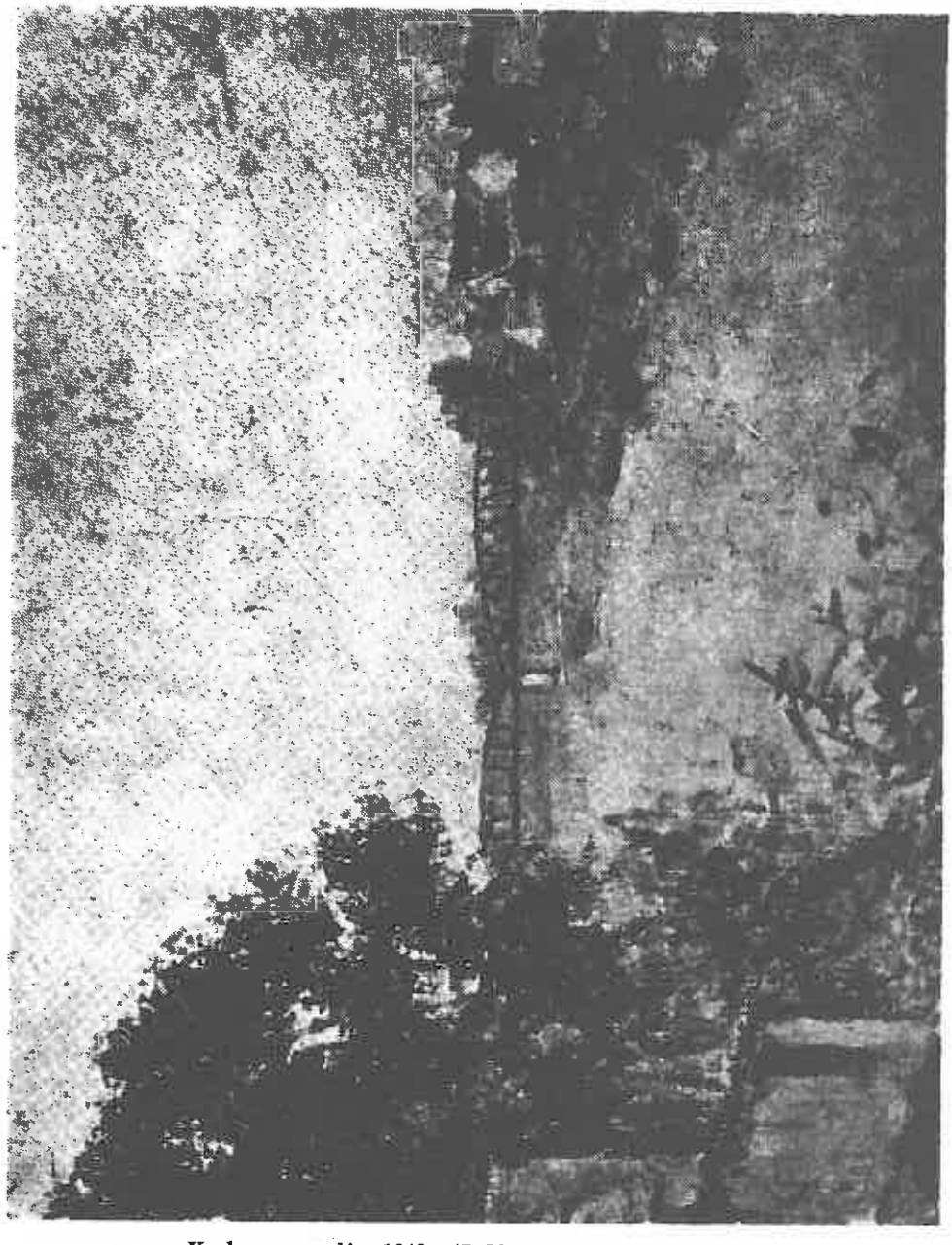

Karlovac — ulje, 1942., 47x59 cm, privatna zbirka

Pogled na Pekarsku ulicu u Karlovcu — ulje, 1942., 72x64,2 cm, privatna zbirka

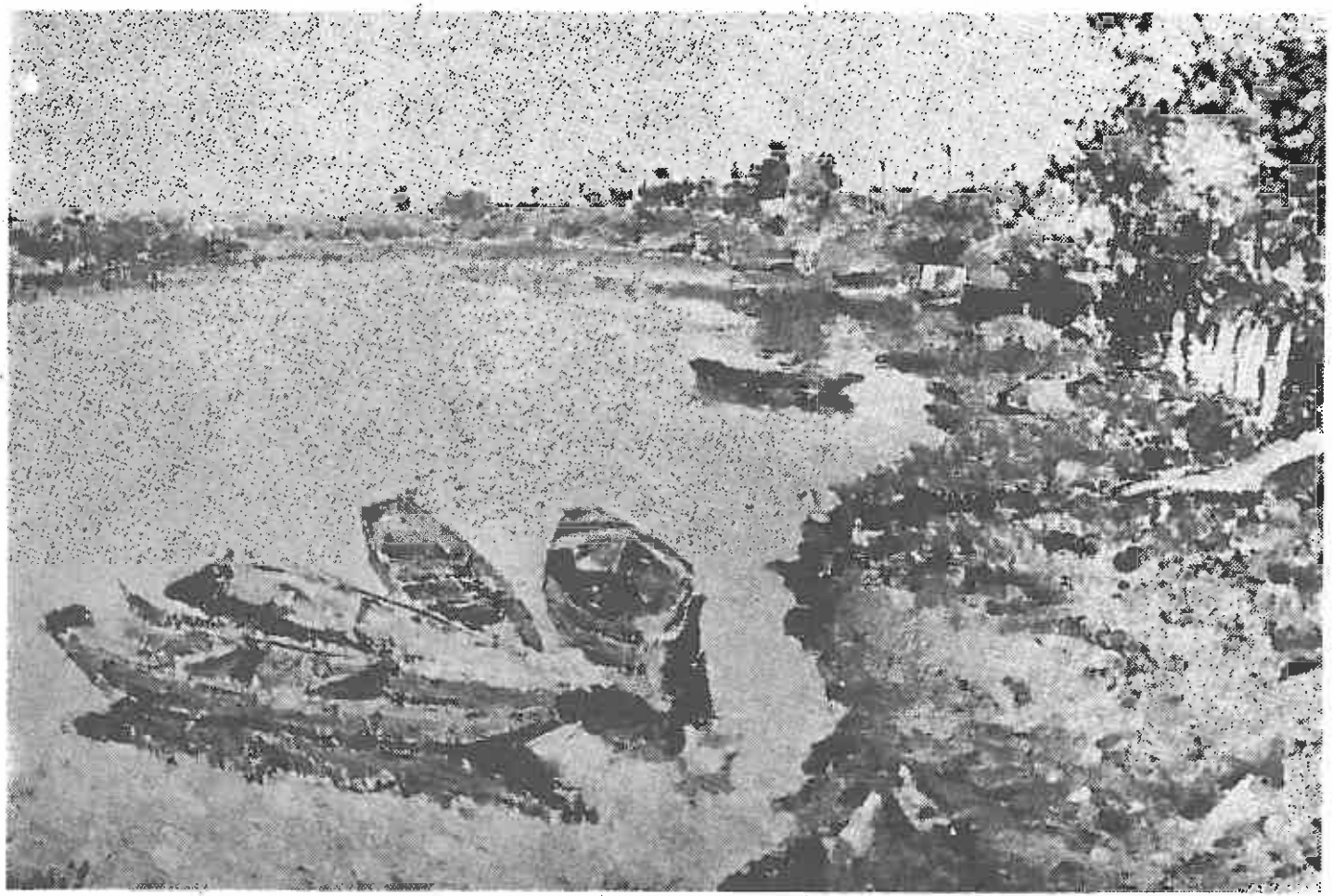

Na Kupi — ulje, 1943., 47x59 cm, privatna zbirka

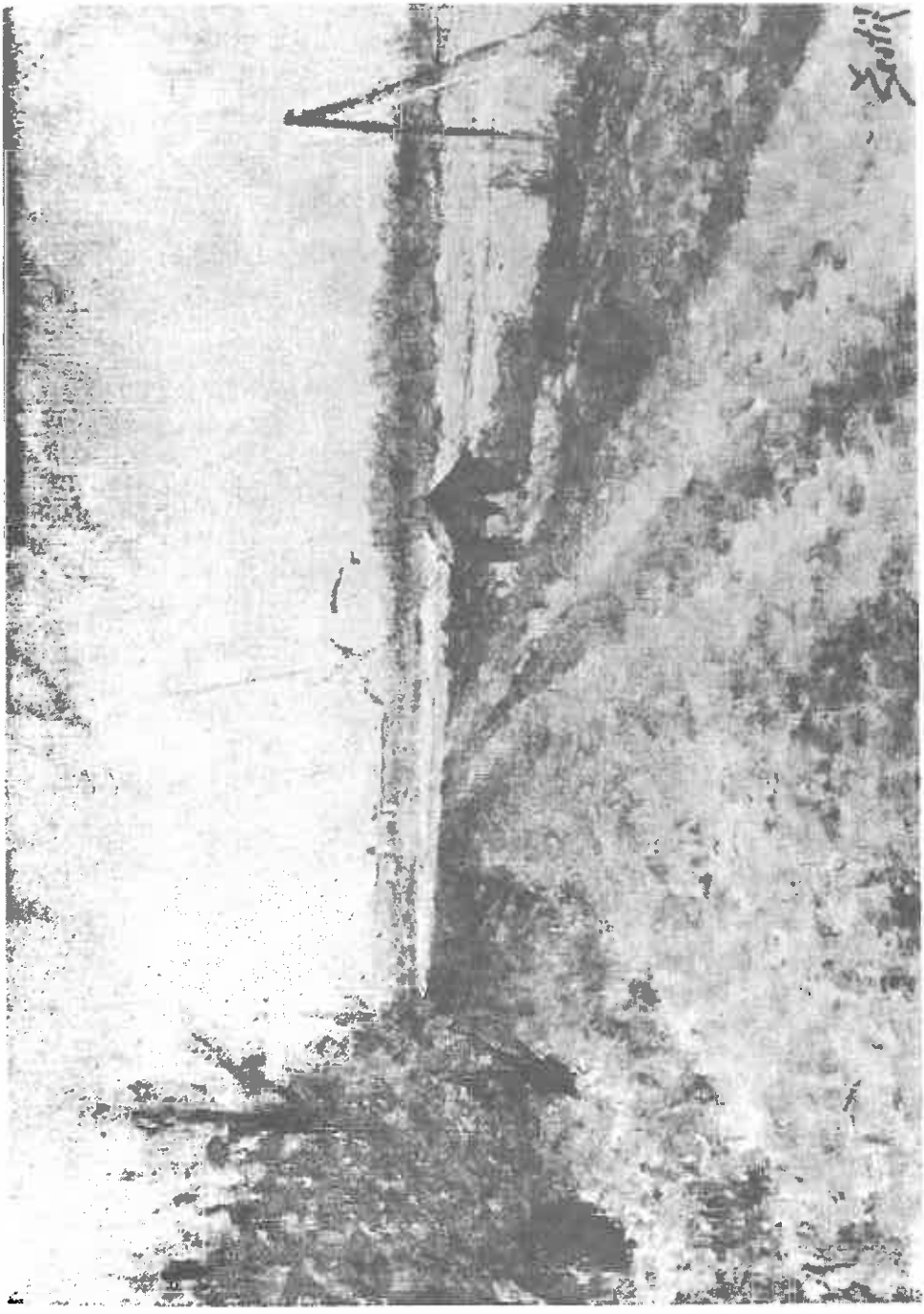

Rječni pejzaž — ulje, oko 1950., 33,5x47 cm, privatna kolekcija

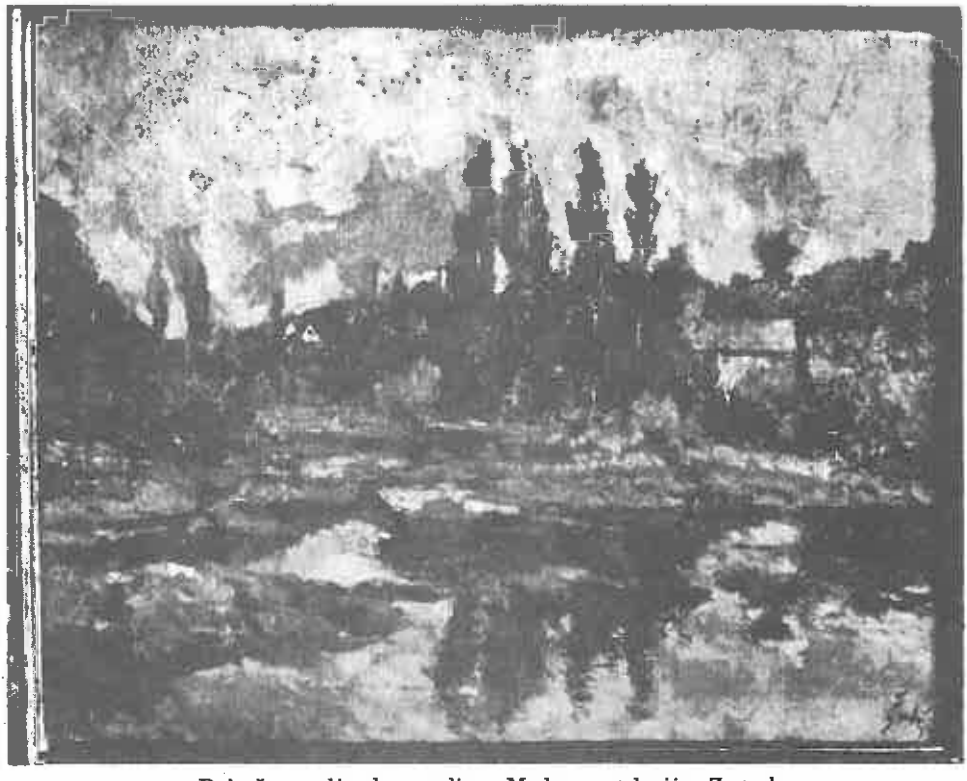

Pejzaž — ulje, bez godine, Moderna galerija, Zagreb

Pejzaž — ulje, bez godine, Moderna galerija, Zagreb

IVICA ŠESTAN

PRIMJER ŽENSKE NOŠNJE IZ VIŠKOVACA PRIJEDLOG ZA REKONSTRUKCIJU

Jedan je od kriterija po kojem dijelimo žensko tradicijsko odijevanje životna dob kojoj je namijenjen određeni tip nošnje. Grubo možemo podijeliti nošnju na djevojačku, nošnju mlade udate žene i starije žene. Primjer koji ovdje želimo opisati oblačile su mlađe udate žene, a od ostalih dobnih kategorija razlikovalo ih je oglavlje. One su glavu pokrivale šamijom — vrstom marame vezane u oblik kapice, dok su starije žene nosile marame vezane ispod brade. Djevojke su bile gologlave, s kosom uređenom u odgovarajuću frizuru.

Nošnja se sastoji od: — oglavlja
— rubine
— pregače
— marame na vrat
— tkanice (sl. I. i II.)

Prema potrebi, u hladnije dane, oblačili su se još razni ogrtači i kožusi.

Rubina

Osnovni dio ženske nošnje je rubina. Odabrani primjerak pripada tzv. paorskom tipu slavonske nošnje. To znači da su dva glavna dijela rubine — oplećak i krila u pojasu spojeni, za razliku od graničarske rubine, koja se nosila na području bivše Vojne krajine, gdje su oplećak i krila bila dva posebna odjevna predmeta.

Oplećak je dio rubine od pojasa prema gore, a krila od pojasa prema dolje. Oboje je krojeno od bijeloga domaćeg platna s osnovom i potkom od kupovne pamučne pređe (pamuk po pamuku). Ovo je platno poznato kao obično lansirno tkanje na dvije nićanice (u dva nita), tj. otkano je glatko bez ikakvih utkanih motiva.

Kroj (crtež 1.)

Samo krojenje izvedeno je po principu sastavljanja glavnih dijelova rubine od četvrtastih komada tkanine čija je širina uvijek određena širinom brda na tkalačkom stanu. Ovi komadi se nazivaju pole, a uvijek su podjednake širine jer su odrezani iz istog svitka (trubice) tkanine, pri čemu se reže paralelno s potkom (okomito na osnovu). Kod takvog načina krojenja odjevnog predmeta, da bi se dobila suženja, neophodno je na određenim mjestima (u pojasu, oko vrata, u zapešću) nabrati tkaninu. Zbog toga su bogati nabori jedna od karakteristika panonskog odijevanja.

Oplećak je krojen od devet pola (četvrtastih komada tkanine). Po dvije pole su upotrijebljene za prsa i leđa, ušitci ispod svakog pazuha su od po 1/2 pole te svaki rukav od po dvije pole.

Sastav pola izveden je okomitim šavom po sredini leđa, odnosno prsa, a ušitci su spojeni šavovima od kuka do ispod pazuha. Rukavi su na oplećak ušiveni tzv. »raglan krojem«, tj. počinju od ovratnog ruba, a pole su sastavljene na vanjskoj strani rukava 0,5 cm širokim pripletom (spljetom) od ovratnog ruba do nadlanice. Drugi spoj je izveden običnim šavom s unutarnje strane rukava od pazuha do zapešća. Ispod pazuha je ušiven još trokutasti komadić tkanine koji povezuje rukav s bočnim umetcima.

Oplećak je oko vrata snizan. To se izvede tako da se četiri niti osnove nabodu na iglu, a zatim se ostavi prostor od šest niti »ispod igle«, i tako naizmjence. Tako se oko vrata dobiju gusti nabori (skalice) stegnuti koncem, iz kojih se izvlači plise. Plise se ne izvlači iz svake skalice, već se po nekoliko preskoči, prema tome da li se želi gušći ili rjeđi plise. Nabori plisea su vertikalni od ovratnog ruba do pojasa, gdje su prišiveni horizontalnim šavom.

U zapešću je i rukav gusto nabran i stegnut pletenom uzicom, a na unutarnjoj strani zgloba je raspor dužine 12 cm. Poslije zapešća rukav se širi u tzv. repete.

Krila su krojena od šest pola istog platna kao i oplećak. Prednja pola se sastoji od dva dijela, koji su horizontalnim šavom spojeni (48 cm ispod pojasnog šava). Uz pojasni šav su samo stražnje pole gusto nabrane kao i oplećak oko vrata. Na isti način je izveden i plise stražnjih pola. Nabori plisea su složeni tako, da svaki nabor pokriva po dužini polovinu širine prethodnog nabora. Jedino je vidljiva cijela površina pet nabora koji su simetrično raspoređeni na stražnjem dijelu krila, kako bi se vidio vezeni ukras. Ovi vezeni nabori su i nešto širi (6 cm) od ostalih (2 cm).

Ukras

Najvećim dijelom je ukras izveden plosnim vezom, pamučnom kupovnom pređom crvene i tamnoplave boje u obliku vezenih traka. Na oplećku su to dvije, 6 cm široke, uspravne trake od ovratnog ruba do pojasa. Smještene su na leđima, po jedna uz svaki šav što spaja leđnu polu s bočnim ušitkom, i to s unutarnje strane šava. Ove leđne ukrase narod naziva poleđaki, a ornamentika im je geometrijska, no iz naziva (kornjače) može se zaključiti da se zapravo radi o stiliziranom životinjskom motivu. (sl. 1.)

Promenjaki su horizontalne trake ukrasa na rukavu, 16 cm ispod ovratnog ruba. (sl. 1.) Ornamentika je stilizirana biljna. Sam ovratni rub je izvezen geometrijskim motivom koji se može ponoviti i na pojasnom šavu (čitmica) stražnjih pola. (sl. 2.) Na rub rukava prišivena je domaća kačkana (eklana) čipka, tako da pokriva šaku. Iznad čipke, na platnu je vezen crveno-tamnoplavi ukras biljne ornamentike. (sl. 3.)

Kao što je već spomenuto, glavni ukras stražnjih pola je pet uspravnih traka veza, simetrično raspoređenih. Ove su trake, kao i poleđaki i promenjaki, širine 6 cm, a pružaju se od pojasa do iznad donjeg ruba. Kod ovog, odabranog primjerka, sve trake su po ornamentici jednake poleđakima, no vrlo su česti primjeri da je središnja traka jednaka poleđakima, dok su vanjske iste kao promenjaki. Često nailazimo još i na primjere da su i unutarnje trake, međusobno identične, no različite od ostalih. Tako na stražnjim polama jedne rubine možemo vidjeti trake s tri različita ornamenta. (sl. 4., 5., 6., 7.,).

Neposredno iznad donjeg ruba rubine vezen je horizontalni ukras uokolo cijelih krila (kako preko stražnjih, tako i preko prednje pole). Ispod ovog veza, paralelno s njim, izveden je 1 cm širok ukras raspletom (raspljet). Na kraju, uz sam rub, prišivena je bijela cik-cak vrpca (zubra). (sl. 8.)

Oglavlje (crtež 5.)

Oglavlje se sastoji od šamije bilim zlatom i umjetnog cvijeća te nakita.

Uz rubinu vezenku odgovara ritka šamija zlatom. Šamija je marama trokutastog oblika, izrađena od crnog satena i ukrašena srmom vezilačkom tehnikom zlatom po papiru. Kod ukrašavanja ovom tehnikom, motiv se izreže iz papira, aplicira se na podlogu, a zatim se preko njega veze zlatnom, odnosno srebrnom niti. Na poleđinu podloge obično se stavlja neka čvršća tkanina, kako niti veza ne bi oštetile saten.

Ornamenti ovog primjerka su raspoređeni u redove, a predstavljaju stilizirane cvjetove. (sl. 9.)

Šamija se veže tako, da se sprijeda, na čelu, ne vidi kosa. Od kose se vide samo zalisci uz uši (zolufi). Straga se šamija veže na potiljku u oveći čvor koji se ukrasi cvijećem izrađenim od srme ili voštanog papira u crvenoj, bijeloj i plavoj boji. Uz to, još se stavi ukras zvan štrepe, izrađen od crvenih i bijelih perli.

Marama zetinarka — marama na vrat (crtež 4.)

Pravokutnog je oblika. Nosila se presavijena po dijagonali, tako da se na prsima prekrižila, a trokutasti je dio visio niz leđa. Obrtnički (industrijski) je proizvod, kako po tkanju, tako i po ukrasu. U sredini je kvadrat u boji trule višnje. U dva dijagonalno suprotna kuta smješten je po jedan štampani ukras u obliku kite cvijeća. Uz rub je 16 cm širok ukras štampanog cvjetnog motiva. U štampanom ukrasu dominira crvena boja u svijetlijoj nijansi, a ima još nešto malo zelene, plave i bijele boje. (sl. 10.)

Kožuh (crtež 3.)

Ovo je gornji dio odjeće koji se nosi samo u svečane, hladnije dane. Izrađuju ih krznarski majstori (čurčije) od crvene ili zelene kože i janjećeg runa. Seže do pojasa. S unutarnje strane podstavljen je bijelim janjećim runom kraće dlake. Svi rubovi, osim otvora za ruke, obrubljeni su crnim krznom. Na prsima se kopča s tri kožna dugmeta (na desnoj strani) i tri omčice pletene od uskih trakova kože (na lijevoj strani). Na lijevoj i desnoj strani prsa nalazi se još po jedan vertikalni trak apliciranoga crnog krzna. Za Đakovštinu je karakteristično da se kod crvenih kožuha, u ukrašavanju apliciranim komadićima kože, koristi kombinacija crvene i zelene boje, ili je kompletan kožuh izrađen samo u zelenoj boji.

Pregača (crtež 2.)

Pravokutnog je oblika od tamnocrvenog (boja trule višnje) brokata. Izrađena je od tri pravokutna komada industrijske tkanine, koji su spojeni vertikalnim šavovima. U pojasu je pregača šire porubljena, kako bi se mogla uvući uzica kojom se veže.

Tkanica

Tkanica je pojas od kupovne ili domaće vunene pređe. Ornamenat je prugast po dužini (crna, crvena, trula višnja, zelena i plava boja), a postignut je usnivanjem (raznobojne niti umetane su već pri izradi osnove).

Obuća

Uz ovu nošnju mogu se obući bijele čarape bez ukrasa, pletene od tanke pamučne pređe i sandale s niskom petom. Sandale mogu biti u crnoj ili smeđoj boji, a najbolji je ako su pletene od uskih trakova kože.

Prijedlog za izradu nošnje

U izradi ove nošnje, veliki dio originalnih materijala moguće je zamijeniti industrijskim. Ostaje da se striktnim poštivanjem priloženih krojeva, i što je vrlo važno, pravilnim odijevanjem, postigne dojam autentičnosti.

Materijal osnovne odjeće može se zamijeniti industrijskom pamučnom tkaninom, po mogućnosti grublje fakture. Svakako treba paziti da svi dijelovi rubine budu izrađeni od materijala iste kvalitete. Ukrase izvedene rapletom, zamijenit ćemo gušćom industrijskom čipkom od debljeg konca, odgovarajuće širine. Čipku na rubovima rukava može zamijeniti kupovna čipka valovitog ruba. Vezeni ukras je najbolje izvesti iglom, tehnikom plosnog veza, ali će dobro poslužiti i imitacija šivaćim strojem koji ima mogućnost vezenja. Osim toga, može se preporučiti da se veze na posebnim trakama platna, a ne direktno na rubinu. Ove je trake kasnije lako prišiti na određena mjesta, a time se dobiva mogućnost da se ukras po potrebi opori i tako olakša pranje rubine.

Kožuh i tkanica se na žalost ne mogu na odgovarajući način imitirati. Jedino bi kožuh, prema priloženom kroju, netko vješt krojenju mogao pokušati izraditi sam. U protivnom, treba ih naručiti kod majstora, a tkanicu od seoskih tkalja koje ih još uvijek izrađuju.

Za svaku je folklornu skupinu važno da na sceni izbjegne dojam uniformiranosti. Zato je poželjno da u okviru jedne skupine bude zastupljeno nekoliko varijanti iste nošnje, naročitu što se tiče izbora boja, ukrasa i pojedinih odjevnih predmeta. Dobro bi bilo da u sastavu iste folklorne skupine članice budu odjevene kao djevojke (gologlave, s odgovarajućom frizurom) i snaše s ritkim šamijama neke vezene bilim zlatom (srmom), a neke žutim zlatom. Poželjno je, također, da pregače budu u nekoliko nijansi tamnocrvene boje. Cijela skupina ne mora imati kožuhe, a i oni mogu biti u zelenoj ili zeleno-crvenoj kombinaciji.

Na crtežima u prilogu, razrađeni su krojevi pojedinih dijelova ženske odjeće u mjerilu 1:10- Prilikom krojenja potrebno je naznačenim dimenzijama dodati određenu širinu za šavove. Dimenzije u zagradama označavaju veličinu na koju se pojedini dijelovi nabiranjem smanjuju. Pri izradi nošnje treba se služiti opisom predmeta, shematskim crtežom i fotografijom.

Naznačene dimenzije odgovaraju osobi od oko 165 cm visine. Za ostale visine kroj treba proporcionalno povećati, odnosno smanjiti. Jedino širina pole mora uvijek ostati 45 cm.

Crteži: Jasminka Vujičić
Slajdovi: Nerina Eckhel

Zusammenfas-ung

Die hier beschriebene Tracht besteht aus: **rubina** /langes Hemd/, **šamija** /Kopftuch/, **pregača** (Schürze oder Vortuch), Schultertuch, **tkanica** (gewebter Gürtel) und Schuhen. Die Tracht gehört zum sog. Bauerntyp des slawonischen Kleidens und wurde von jungen Ehefrauen getragen. Sie bedeckten den Kopf mit der **šamija,** einer Art Kopftuch in der Mützchenform, ältere Frauen trugen unter dem Kinn gebundene Tücher. Die Mädchen waren barhäuptig mit entsprechender Frisur.

Die Haupttracht war die **rubina,** langes Leinenhemd zusammengefügt in der Gürtelhöhe. Es wurde zugeschnitten aus viereckigen Leinenstücken, deren Breite immer durch jeweiligen Webstuhl bestimmt wurde. Die Länge wurde nach Bedarf bestimmt und aus dem Leinenballen geschnitten, senkrecht zum Grundfaden und waagerecht mit dem Querfaden.

Beim Schneiden der Tracht aus solchen viereckigen Leinenstücken werden die notwendigen Verengungen um den Hals, an der Handwurzel und im Gürtelbereich durch das Falten erzielt. Deshalb ist die pannonische Tracht, zu der auch die von Viškovci gehört, reich an Falten. Man nimmt an, daß diese Schnittart die uralte slawische Überlieferung weiterführt.

Bei der Herstellung kann ein großer Teil von Originalstoff durch den industriellen ersetzt werden, vor allem bei der **rubina,** wo das grobe industrielle Leinen gebraucht werden kann. Die Flechtverzierungen können durch dickere industrielle Spitzen entsprechender Breite nachgeahmt werden. Die Stickereien werden am besten mit der Nadel ausgeführt durch Flächenstickerei, aber auch die Nähmaschine mit der Stickmöglichkeit kann gute Dienste leisten. Zu empfehlen sind die Stickereien auf gesonderten Leinenbändern und nicht direkt auf der **rubina.** Diese Bänder werden dann leicht angenäht und später wieder abgetrennt, wenn die **rubina** gewaschen werden soll.

Sl. II.

Sl. I.

Sl 1.

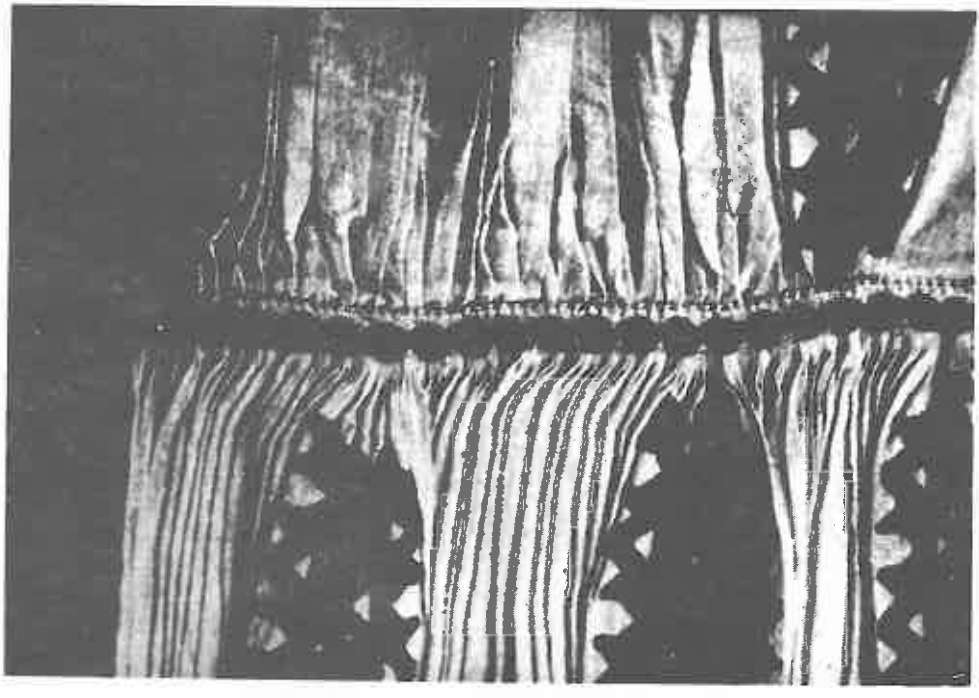

Sl 2.

Sl 3.

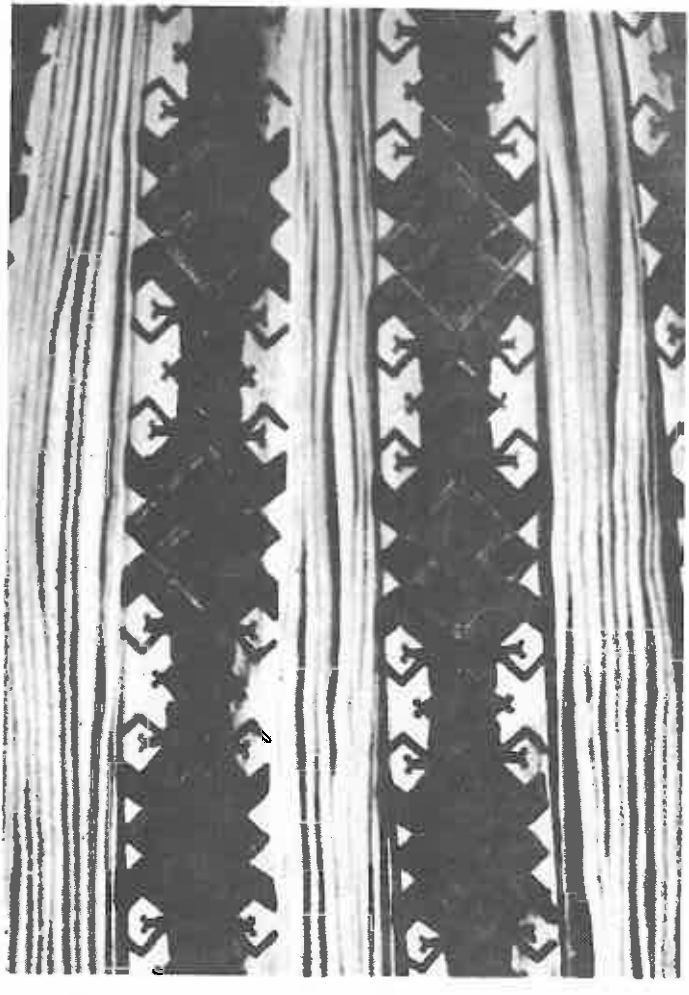

Sl. 4.

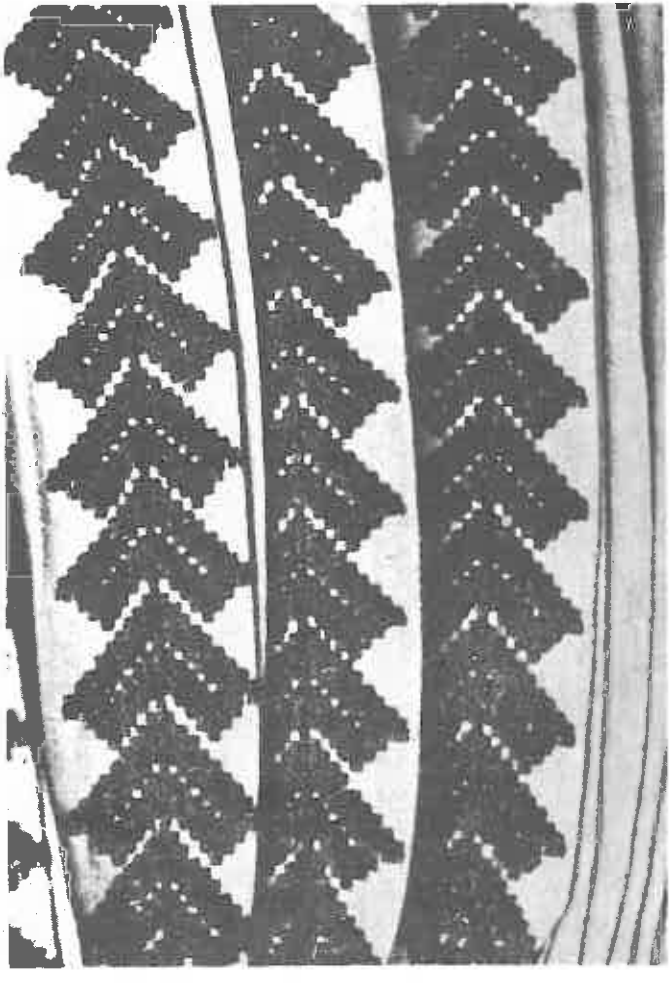

Sl 5.

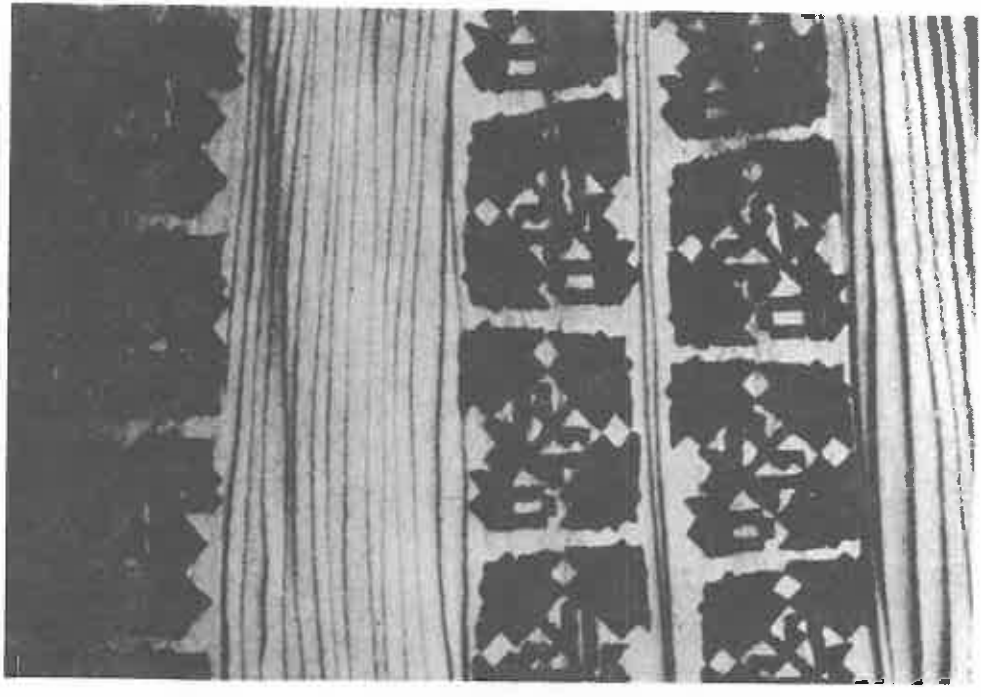

Sl. 6.

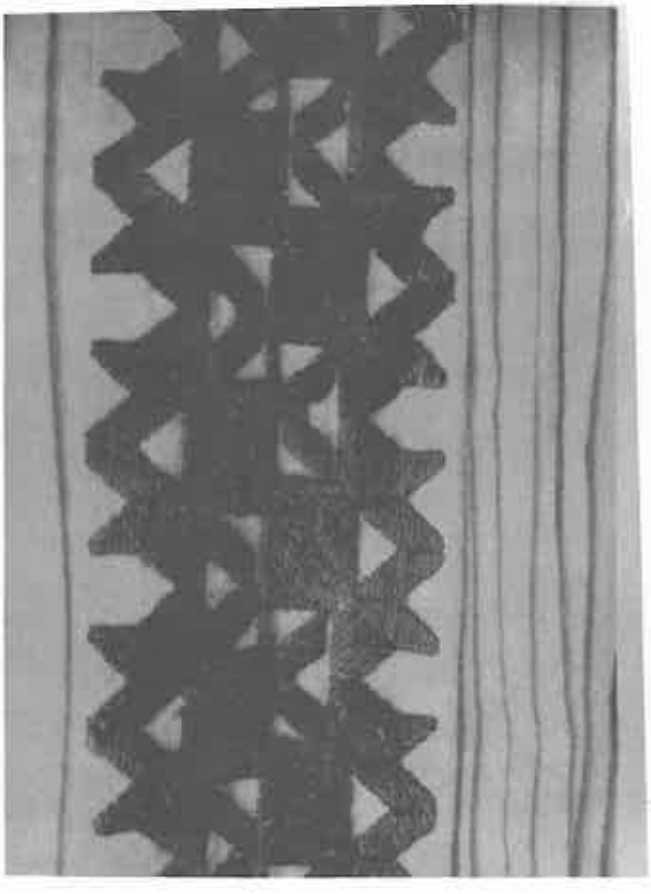

Sl. 7.

4

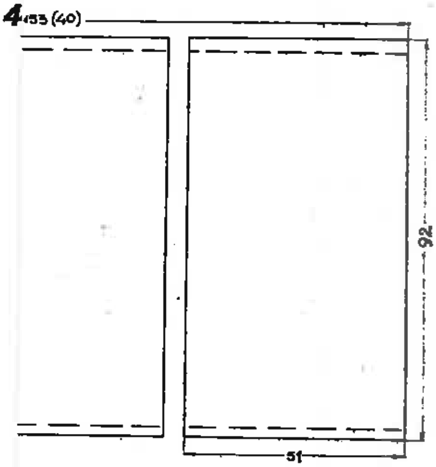

5

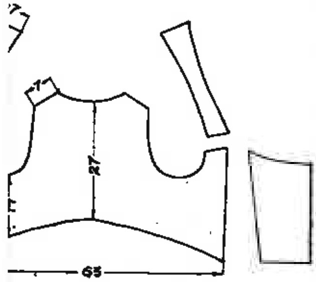

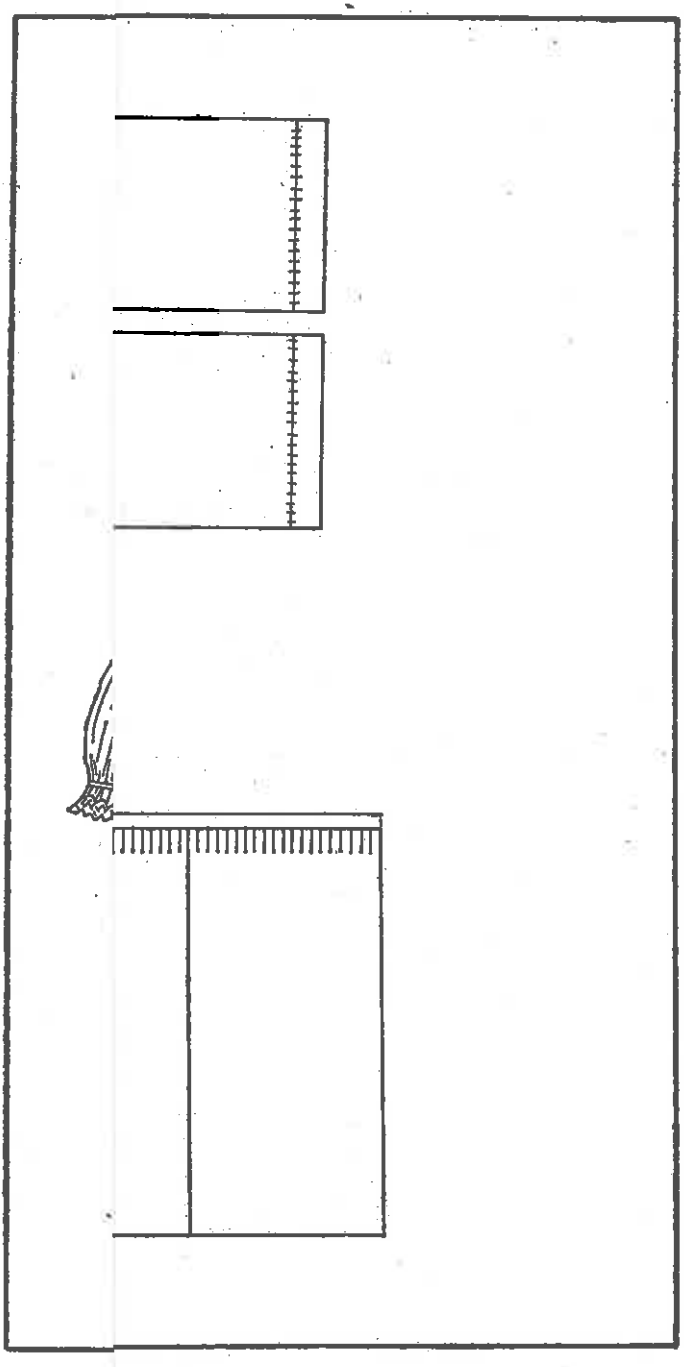

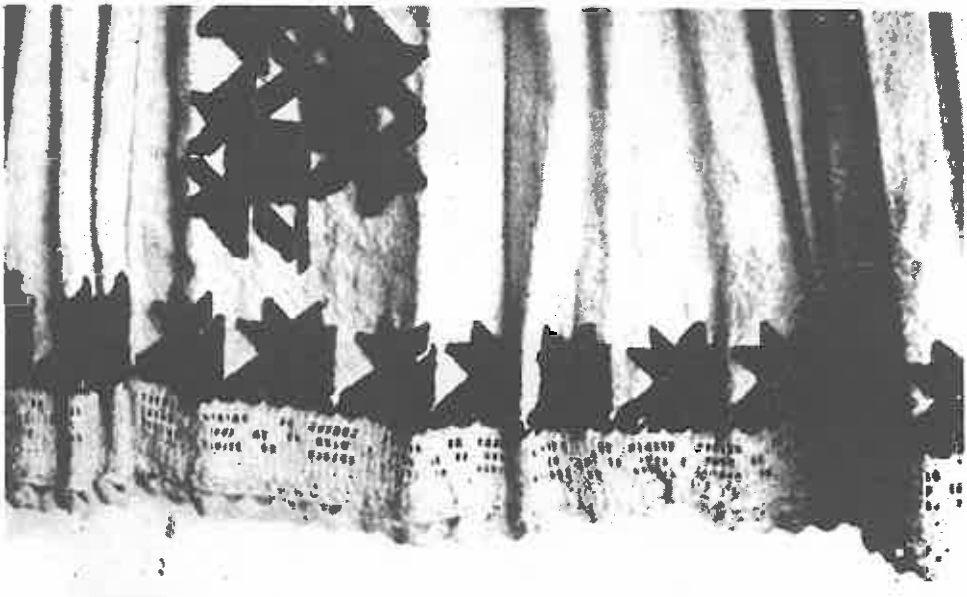

Sl 8.

Sl 10.

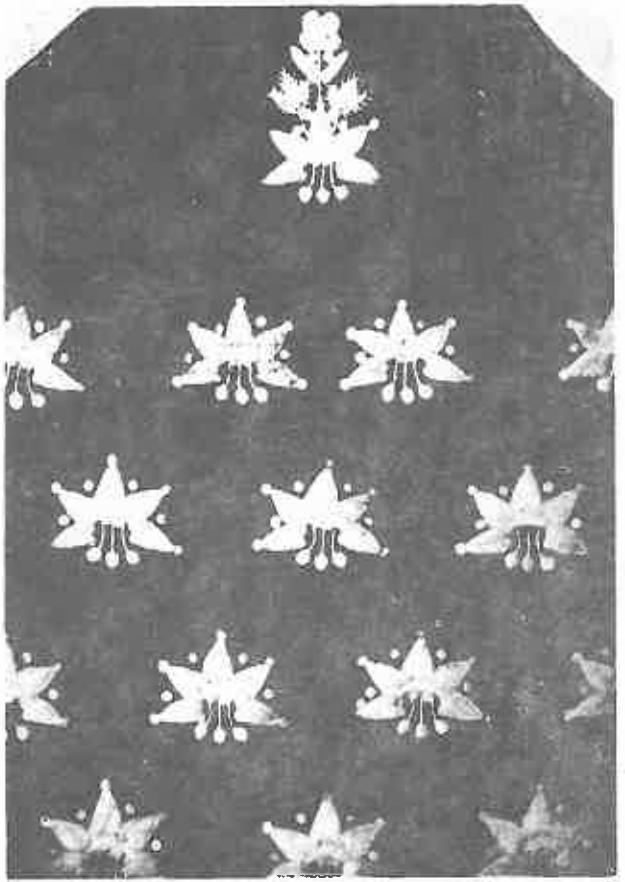

Sl 9.

BRANKA UZELAC

ĆILIMI ČUPAVCI ĐAKOVAČKOG KRAJA

Ćilimi čupavci čine jednu zasebnu cjelinu u zbirci tkanih, vunenih pokrivala Etnografskog odjela Muzeja Đakovštine. Izdvajaju se po svojim likovnim značajkama (kolorit, kompozicija, motivi), posebnoj tehnici tkanja (čupavo frotirsko tkanje) i po starosti.

Svi primjerci, a ima ih osam komada, izrađeni su u toku i krajem 19. stoljeća, kada se i prestaju tkati.[1] Upravo zbog toga o njima imamo jako malo podataka; osim kratkog opisa u inventarnim karticama, nešto nalazimo i u Cepelićevim djelima.[2]

Narodni naziv za ćilime čupavce u Đakovštini je »ponjavac izlačiti«, a uz taj naziv pojavljuju se izrazi koji ističu njihovu tehničko-tkalačku komponentu (»ponjavac na šibe izlačiti«) i likovnu komponentu (»ponjavac izlačiti nebom, jabukama«).

Glavni materijal za izradu čupavaca bila je vuna bojadisana biljnim bojama. Pored vune koristila se pređa od lana (za osnovu a i za potku) i pamuk (da bi se što jače istakla bijela šara).

Dimenzije su im različite. Dužina najčešće iznosi od 150 — 190 cm, a širina ovisi od širine pole sa seljačkog tkalačkog stana i o broju upotrebljenih pola. Čupavci su isključivo sastavljeni od dvije pole (kao i sve druge vrste ćilima u Đakovštini) ali:

»Ti ćilimi đakovštine imadu većim dijelom tu pogrešku, da im pole nisu najbolje složene, što uvelike kvari cjelinu ornamentike.«[3]

Ćilimi ove vrste, kao i druga vunena pokrivala u Đakovštini, koristili su se kao prekrivači, kako u svakodnevnim tako i u svečanim prilikama.

»Ćilimi i šarenice dika su naših ženica — i one su svoju sobu, svoj kiljer, kako misle, najbolje uredile, ako su krevet, ako su klupu,

1. Snaša Marija Gregić iz Gorjana (rođena 1910.g.) kazivala mi je da nije nikada radila takav ponjavac niti se tako radilo za njena vremena. Sjeća se da ga je vidjela kod svoje tetke (rođena 1897.g.) koja ga je naslijedila od svoje bake.
2. Jubilarna izložba u Zagrebu god. 1891., Zagreb 1892., str. 193-216; Narodno tkivo i vezivo, Spomen-cvieće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb 1900., str. 99-115.
3. Jubilarna izložba u Zagrebu god. 1891., str. 206.

ako su sanduk ćilimom ili šarenicom pokrile.« »Narod bi okitio sve prozore, sve kuće, sve tarabe ćilimima i šarenicama, znajući, da biskup te narodne radnje jako voli.«[4]

Tehnika tkanja ćilima čupavaca

Na osnovu tehničko-tkalačke klasifikacije čupavac s područja Đakovštine (šire slavonski čupavac) spada u grupu rutavih ćilima.[5] To su ćilimi, kojima je na licu tj. na gornjoj strani runo, dok im je naličje tj. donja strana glatka, jer se sastoji samo od jednostavnog tkanog osnovnog tkiva. Runo se pravi tako da se niti potke (»putka«) runa navlače preko tanje ili deblje šipke pa nastaju kraće ili duže petljice koje ostaju neprerezane a učvršćuju se u osnovno tkivo pretkivanjem potke osnovnoga tkiva. Ove petlje čine karakterističnu površinu ćilima čupavaca.

O ovoj tehnici tkanja kazuje nam nešto više M. Cepelić:

»Čupavci se, kao i ostali ćilimi i šarenice, tkaju na stanu, samo što se za svakom žicom putke stavlja na osnovu šiba, pa se preko te šibe prstima provlači vuna, od koje toliko malih klupaka imade, koliko će u obće boja na ćilimu biti. Kad se je čitav red raznobojne vune — već prema figuri ćilima — preko šibe provukao, onda se čunkom provuče jedna ili dvije žice putke, pa se šiba izvlači i opet dalje namještava.«[6]

LIKOVNE ZNAČAJKE

Kolorit

Jedna od likovnih značajki ćilima čupavaca je njihov osebujni kolorit. Sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća vuna se bojadisala na tradicionalan način domaćim biljnim pigmentima pa je upotrebljena skala boja bila plemenita, zagasita i ujednačena u jačini tona.

»Njihova je boja prava starinska. Crvena je od broća, plava od čivita, žuta od jabuke divljake i zanoveti, a zelena od žute i plave miješana ili od srpca i inih trava.«[7]

Boje za bojadisanje pređe pravile su se kuhanjem gore navedenog bilja prema receptima koji su se često čuvali kao obiteljska tajna. Da žene koje su znale bojadisati nisu voljele o tome govoriti slikovito nam prikazuje I. Kršnjavi na jednom primjeru iz Budrovaca:

»... već da potražimo babu Katu, za koju nam rekoše, da znade vrlo liepo bojadisati. Sjedoh s njom na prag kiljera, pak se stadoh o svem i svačem razgovarati, napokon je sretno i nagovaram, da mi priobći recepte za bojadisanje.

4. M. Cepelić, Narodno tkivo i vezivo, str. 113, 114, 100.
5. V. Tkalčić, Seljačko ćilimarstvo u Jugoslaviji, str. 7.
6. M. Cepelić, Narodno tkivo i vezivo, str. 113.
7. Jubilarna izložba u Zagrebu god. 1891., str. 202.

Recept za žutu boju

U kotao metne se vode i slanca, pa se raztopi i zavri. Kad voda malo ohladi, onda se salije u lonac, pa se vuna u njoj »zapani« (natopi - B.U.). Tako ostaje tri dana, onda se izvadi, pa se malo »umani« (protrlja - B.U.), zatim opet metne u lonac s vodom od slanca i na novo ostavi tri dana. Kad se vuna ovako dosta oslani, onda se izvadi, pa osuši. Sad se uzme mnogo trave »znanoviti«, pa se dobro skuha. Neka dugo ključa, samo da nepokipi.« Kad voda dane (kad više nevrije, ali je još vruča - B.U.), onda se s tom čorbom od znanoviti vuna polije. Ako nije dobro prvi put, onda se znanovit podgrije po drugi put, pa vuna opet polije. Kad je moda dobro slana, onda se bolje prihvati.

Kako u tako liepom razgovoru bijasmo, a ja bilježio te zanimive recepte, pristupi nekakva baba, pa vidivši, što ja pišem, uzklikne: »Joj, babo Kato, platit ćeš bar triest vorinti porcije za to, što gospodin piše.«

Sad bijaše našem razgovoru kraj; kolikogod ju molio i nagovarao pa i novacah davao, nebijaše mi moguće, išta više od babe Kate saznati.«[8]

Starinski način bojadisanja vune postepeno je istisnut kada su se krajem 19. stoljeća pojavile na tržištu anilinske boje.

»Svi su ti ćilimi više manje mirnije boje, pače ih imade mnogo sa starinskim bojama; ali se je od jedno od pet ili deset godina počela i u Đakovštinu uvlačiti dućanska boja. Tomu bi se zlu dalo stati na kraj, kada bi đakovački bojari htjeli po starinsku bojadisati; ali oni na sve moje molbe i dokazivanja neće ni da čuju o tom. Upravo oni daju narodu nesretne »vičuće« boje. Narod pako sam ne ima broća, a da pravo rečem i ne dospieva na bojadisanje vune; jer kad bi se vuna ljeti morala bojadisati, imade on najviše poljskoga posla.«[9]

Da je stvarno velika estetska razlika između ova dva načina bojanja vune, vidljivo je na primjeru čupavca pod inventarnim brojem E—1057 koji je vremenski najmlađi; tkan je 1890. kada su tržištem ovladale anilinske boje.

Kompozicija i motivi

Ćilimi čupavci iz ove zbirke imaju čisti geometrijski ornament. Uz jednostavne poprečne pruge (»šibe«), trokute i različite mnogokute javljaju se i ostali geometrijski motivi, i to: koncentrični rombovi različitih dimenzija (»velike i male jabuke«), poprečne i uzdužne dvostruko zupčaste pruge (cikcak), motiv srca (»srceta«) i posve geometrizirane vijuge.

Na osnovu kompozicije ornamenta mogu se čupavci ove zbirke podijeliti na dvije grupe: A i B.

Za čupavce grupe A (inv. br. E—640, E—871, E—1006) karakteristično je da je ornament komponiran na čitavu plohu kao beskonačan

8. I. Kršnjavi, Listovi iz Slavonije, Zagreb 1882., str. 19, 20.
9. Jubilarna izložba u Zagrebu god. 1891., str. 206.

niz koncentričnih rombova. To su, kako ih narod zove, »ponjavci izlačiti jabukama«.

Ćilimi čupavci iz grupe B (E—27, E—28, E—638, E—639, E—1057) imaju također geometrijski ornament, ali i raščlanjenu površinu: na pojaseve i središnji, istaknuti dio. Taj izdvojeni motiv smješten u sredinu polja narod naziva »nebo«, odnosno »ponjavac nebom«.

»Nebo« je redovito kvadrat uokviren geometrijskim likovima ili ne (E—28); prazan (E—28) ili ispunjen koncentričnim rombom (»jabuka«) u sredini (E—638) ili s više rombova manjih dimenzija (»male jabuke«) od kojih je jedan u sredini a ostala četiri u kutovima (E—27, E—639, E—1057).

Pojasevi, redovi, (»šibe«) su ispunjeni istovrsnim trokutićima postavljenim u redu jedan kraj drugog, ali u obrnutom položaju: jedan s bazom a drugi s vrhom prema dolje; kutovima (izgledaju kao horizontalno postavljeno slovo »v«) koji mijenjaju svoj pravac u odnosu na spajanje pola ćilima u svakom drugom redu (E—27, E—638, E—639, E—1057). Pojasevi mogu biti neispunjeni kao što je kod ćilima E—28. I za jednu i za drugu grupu ćilima karakteristično je da nemaju okvir odnosno porubnu šaru što je značajka starijih komada.

Interesantno je da ćilimi klječani, čupavci i uzlani (tri različite tkalačke tehnike) imaju posve srodne motive i to one koji su značajni za klječane ćilime. Ovdje razlika u tehnici tkanja nije utjecala na oblik ornamenata. Ta činjenica govori u prilog mišljenju, da je tehnika čupavaca proizašla iz tehnike klječanja i da je tradicionalna strana ornamentike bila jača od uticaja nove sa strane primljene tehnike.[10]

Ćilimi čupavci se prestaju tkati u selima Đakovštine krajem 19. stoljeća.

Ovakvu vrstu ćilima radile su snaše na području Brodskog Posavlja još do između dva rata, a rade ih i danas samo u nešto modificiranom obliku.[11]

Zašto su se prestali raditi ćilimi čupavci u đakovačkom kraju ne možemo decidirano odgovoriti, ali sigurno je jedan od razloga i taj koji navodi Milko Cepelić:

»Iza ćilima p r s t a š a najviše se u đakovštini viđaju ćilimi čupavci (čaršafi), ali žalibože ti su svi starijeg doba. M l a d o m e s e n a r a š t a j u t i ć i l i m i n e m i l e, u čem imade sasvim krivo; jer upravo ti ćilimi đakovačkog kraja po mojem sudu a i po sudu drugih vještaka najljepši su u svojoj vrsti u cieloj našoj domovini. Navlastito one, zelene i žute boje, nije moguće danas izvoditi. Boje su na tim ćilimima pune milote i sjaja, a svakako su prije 40 ili 50 godina rađene. Njih sunce i vrieme ne može uništiti.«[12]

10. V. Tkalčić, Seljačko ćilimarstvo u Jugoslaviji, str. 7.
11. Samo motive rade tehnikom čupavca, dok ostale površine ćilima ostaju glatke. Podatak sam dobila od kolege Z. Toldija, etnologa iz Muzeja Brodskog Posavlja.
12. Jubilarna izložba u Zagrebu god. 1891., str. 207.

1. Ćilim čupavac, inv. br. E—27, »ponjavac izlačiti nebom«, rađen u Đakovačkim Selcima oko 1870. godine. Materijal: domaća vuna bojadisana biljnom bojom, pređa od lana i pamuka. Dimenzije 138x102 cm. Boje: maslinasto zelena, svijetlo žuta, crvena, tamno plava, ljubičasta i bijela. Otkupljeno od Macokatić Katice iz Đak. Selaca 1951. god.
2. Ćilim čupavac E—28, »ponjavac izlačiti nebom«, potječe iz zadruge Krnić, selo Vuka. Rađen oko 1850. godine. Materijal: domaća vuna bojadisana biljnom bojom. Dimenzije: 200x100 cm. Boje: maslinasto-zelena, svijetlo-žuta, ljubičasta, crvena, tamno plava, crna i bijela. Otkupljeno od Marije Šebetić rod. Krnić iz Širokog Polja 1951. godine.
3. Ćilim čupavac E—638, »ponjavac izlačiti nebom«, rađen u Širokom Polju polovinom 19. stoljeća. Materijal: domaća vuna bojadisana biljnim bojama. Dimenzije: 174x113 cm. Boje: maslinasto zelena, žuta, crvena, tamnoplava, crna i bijela. Otkupljeno od Mandić Marice iz Širokog Polja 1956. godine.
4. Ćilim čupavac E—639, »ponjavac izlačiti nebom«, rađen u Tomašancima u prvoj polovini 19. stoljeća. Materijal: domaća vuna bojadisana biljnom bojom, pređa od lana i pamuk. Dimenzije: 144x102 cm. Boje: crvena, žuta, maslinasto-zelena, tamno-plava, ljubičasta i bijela. Otkupljeno od Luce Gregić iz Tomašinaca 1956. godine.
5. Ćilim čupavac E—640, »ponjavac izlačiti jabukama«, rađen u Viškovcima oko 1840. godine. Materijal: domaća vuna bojadisana biljnim bojama i pamuk. Dimenzije: 188x102 cm. Boje: žuta, maslinasto-zelena, crvena, crna, tamnoplava, ljubičasta i bijela. Otkupljen od Drenjančević Staže iz Viškovaca 1956. godine.
6. Ćilim čupavac, E—871, »ponjavac izlačiti jabukama«, otkupljen od Bošnjaković Marije 1969. godine. Materijal: domaća vuna bojadisana biljnom bojom i pamuk. Dimenzije: 150x97 cm. Boje: maslinasto-zelena, svijetlo-žuta, ljubičasta, crna, tamnoplava i bijela.
7. Ćilim čupavac, E—1006, »ponjavac izlačiti jabukama«, rađen u Gorjanima potkraj 18. stoljeća. Materijal: domaća vuna bojadisana biljnom bojom i pamuk. Dimenzije: 120x105 cm. Boje: maslinasto-zelena, svijetlo-žuta, crvena i ljubičasta, tamnoplava, crna i bijela. Dobijeno u zamjenu od Župne crkve iz Gorjana 1973. godine.
8. Ćilim čupavac, E—1057, »ponjavac izlačiti nebom«, rađen u Koritni oko 1890. godine. Materijal: vuna bojadisana anilinskim bojama, pređa od lana i pamuk. Dimenzije: 200x107 cm. Boje: crvena, ljubičasta, zelena, žuta, tamnoplava, crna i bijela. Otkupljeno od Kalapeš Eve iz Koritne 1973. godine.

Zusammenfassung

Die struppigen Teppiche machen eine besondere Ganzheit in der Sammlung von wollenen Decken der Ethnographischen Abteilung im Museum von Đakovo aus. Sie zeichnen sich durch ihre malerischen Merkmale, ihre Webtechnik und das Alter aus.

Den Hauptstoff zur Herstellung von struppigen Teppichen lieferte die durch Pflanzenfarben gefärbte Wolle, das Leingarn und die Baumwolle. Die Größen waren verschieden: die Länge betrug 150 bis 190 cm, die Breite bis 100 cm. Die Verzierungen waren rein geometrisch. Die Teppiche wurden als Decken gebraucht und seit Ende des 19. Jahrhunderts nicht mehr gewebt.

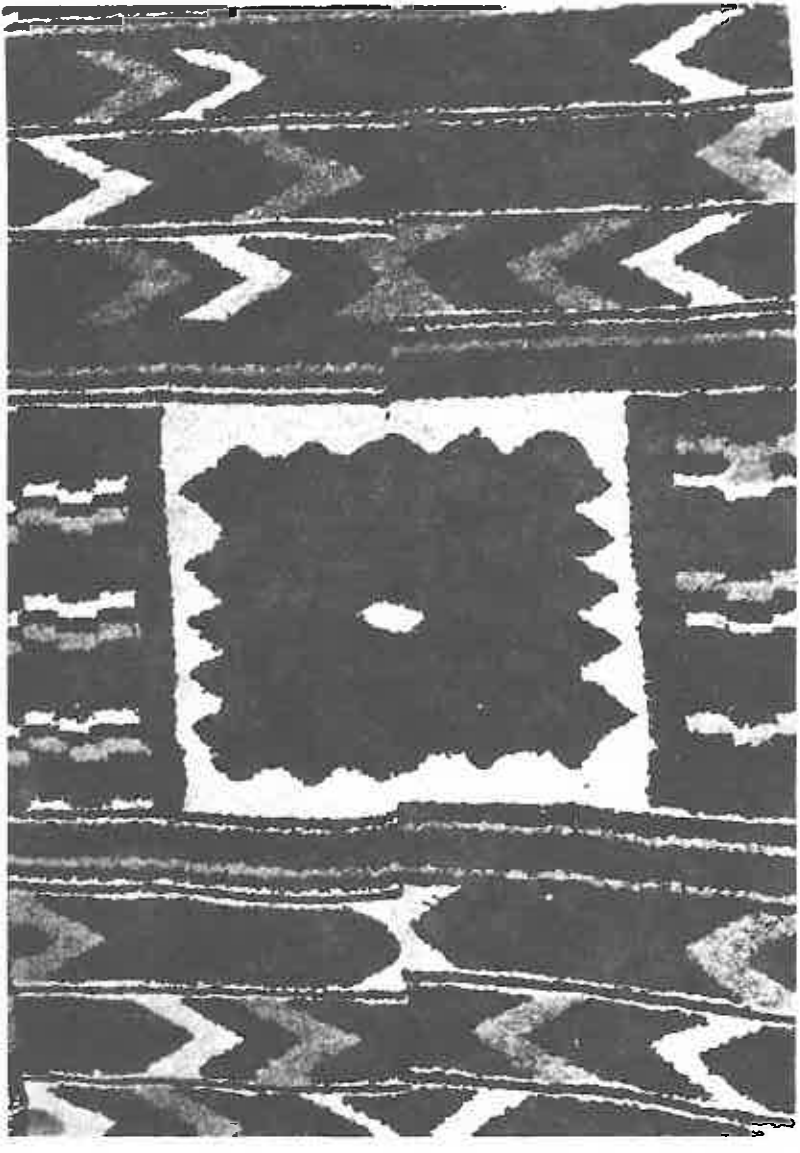

Ponjavac »izlačiti nebom«, izrađen u Širokom Polju polovicom 19. stoljeća, Muzej Đakovštine (inv. br. E—639)

MATE ŠIMUNDIĆ,

RELJKOVIĆ JE PREZIME HRVATSKOGA KNJIŽEVNIKA MATIJE ANTUNA

Treći put pišem o prezimenu hrvatskoga književnika Matije Antuna Reljkovića, pisca poznatoga »Satira«. Najprije u Jeziku 1/1973/74., potom u Školskim novinama 30/1984. Mišljah kako je time napokon dokrajčen ovaj suvišan spor, izazvan neznanjem i prkosom, kasnije potporovan zbog pukog slijeđenja toga neznanja i donekle želje da se bude novim. Povod za ovaj moj istup dade mi Zavičajni muzej u Novoj Gradišci koji bijaše upriličio znanstveni skup o M. A. Reljkoviću 1984. u svome sjedištu. U rukama mi je Ovitak što ga je objavio dotični Muzej u čast 250. obljetnice pjesnikova rođenja. Ide li se redom, na 1. je stranici znana pjesnikova slika ispod koje stoji: MATIJA ANTUN RELKOVIĆ, na 3. je fotografija njegova poprsja postavljena u Vinkovcima prije petnaestak godina. Tu je na postolju označeno: MATIJA ANTUN RELKOVIĆ, književnik 1732-1798. U sredini, na 2. str., pretisak početka spjeva »Satira« (15 stihova) iznad kojega je natpis: **Iz »Satira« M. A. Reljkovića.** Ispod stihova pak: Zagreb, 1909., Izdanje Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora. Bode u oči nejednakost pjesnikova prezimena. Od lijeva na desno čita se: **Relković — Reljković — Relković.** Šareno kao u kakvu seoskom cirkusu! Sasma u stilu Tome Matića i Dionizija Švagelja, začetnika i promicatelja ove nepodopštine. Općenitije gledano, ovaj je neutemeljen, umjetan spor posljedicom i naših niskih kulturnih prilika, slaba poznavanja materinskoga jezika, naročito etimologije, imenarstva i dijalektologije. Svi se ti i drugi nedostaci žele nadoknaditi slamanjem preko koljena ozbiljnih znanstvenih pitanja koje kao takve za sva vremena mora cementirati, blago rečeno, sumnjiv znanstveni ugled. Kako se to inače događa u provinciji u pozadini. I nečijom voljom kao da stvarno moramo stati i ostati u toj vječitoj provinciji u pozadini ili pak svračjemu zakutku, kako bi se izrazila dvojica književnika.

Svojim člancima bitno nemam što dodati, jedino ću potanje prikazati historijat datoga pitanja.

U hrvatskoj historiografiji i jezikoslovstvu XIX. i **XX.** st., tj. otkako je Matija Antun ušao u hrvatski javni i kulturni život, njegovo se prezime izgovaralo i pisalo samo RELJKOVIĆ. Svi smo ga mi u školama učili i doživjeli jedino kao M. A. Reljkovića! Primjerice kada 1949. u Gimnaziji Ive Lole Ribara u Osijeku polagah ispit zrelosti, iz hrvatskoga jezika izvukoh listić na kojemu bi prvo pitanje: Matija Antun **Reljković.** A bilo je to u njegovoj rodnoj Slavoniji. Dva desetljeća kasnije baš se u Slavoniji poče njegovo prezime pisati **Relković.** Nije mi znano, no posve je moguće kako je u minulome razdoblju koji maturant u slavonskim ili drugim srednjim školama na izvučenome listiću pročitao prezime **Relković.** Znani smo po tome što u nas veoma lako bivaju prihvaćene sumnjive novotarije, stoga se nije čuditi ni promjeni odnosno prekrštavanju pjesnikova prezimena stoljeće i pol nakon njegove smrti.

Prekrštavanje poče 1916. Naime, te je godine ugledala danje svjetlo 23. knjiga edicije Starih pisaca hrvatskih. U njoj su Reljkovićeva književna djela. Uredio ih je Tomo Matić, čovjek koji ima velikih zasluga u priređivanju i izdavanju kritičkih izdanja djela starijih hrvatskih književnika. I upravo je ovdje prekrstio **Reljkovića** u **Relkovića,** i na spekulativan način. Na način kakav nije poznat ni u hrvatskoj ni europskim povijestima književnosti! Na naslovnoj stranici toga izdanja, na koricama stoji prezime RELJKOVIĆ, na sljedećoj pak u Predgovoru je **Relković.** Što ga je navelo na ovakvu dvojnost, na spekulativnost? Prema izdavaču bijaše obvezan pisati na knjizi Reljković, u Predgovoru mogaše bez ikakve obveze, po svome. I tu je dobrano iskoristio pruženu mogućnost. Jedini razlog za svoj neobičan postupak vidio je u podatku da se pisac potpisivao RELKOVICH, što znači da njegovo prezime treba čitati **RELKOVIĆ.** Nije se ni mrvicu potrudio da bi znanstveno utemeljio to svoje »otkriće«, da bi mu barem dao privid kakve-takve uvjerljivosti. On to naprosto tada nije ni mogao jer mu imenarstvo osta nepoznanica čitava života, jednako i dijalektologija, a tek se kasnije malo dotakao etimologije. U najboljem slučaju ostao je u njezinu predvorju! U jednu riječ: nikada ne bi osposobljen mjerodavno suditi o problemu kojega se nesretno dotaknuo, naprosto amaterski, laički sudio i zaključivao o obliku dotičnoga prezimena. Trebalo je ovo kazati kako bi nepomućenima bilo jasno tko je prekrstio Reljkovića i čime je to obrazložio.[1]

Na sreću to Matićevo »otkriće« ne bijaše uskoro prihvaćeno u književnoj historiografiji. I kada se na nj već bilo zaboravilo, oživje nakon pedesetak godina. Ostvari se u Vinkovcima prije desetljeće i pol prilikom postavljanja Reljkovićeva poprsja. Kako rekoh, na postolju je prezime RELKOVIĆ. Koliko mogah doznati, u tome odlučujuću riječ imaše Dionizije Švagelj. Oslonio se, dakako, na Matićevu tvrdnju. To je onda potaklo Krešimira Georgijevića da u svojoj »Hrvatskoj

1. Oglasio se ponovno u Građi za povijest književnosti hrvatske, knj. 28. člankom »Relković ili Reljković«. Ni tu nije iznio novih dokaza za svoju tvrdnju.

književnosti od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni« (Zagreb 1969.) prihvati oblik Relković.

Polemika oko oblika prezimena književnika Matije Antuna javila se 1982. u zagrebačkome Večernjemu listu. Dana 20. rujna izlazi članak »Reljković ili Relković«, potpisan S. C. Između ostaloga u njemu se čita:

»Nije Reljković nego — RELKOVIĆ. Da je tome doista tako, možete se uvjeriti i sami ako pažljivo pročitate potpise pod Relkovićevim portretom i naslovnu stranicu »Satira« iz 1779. godine, što ste je objavili kao ilustraciju teksta. Tamo piše RELKOVICH (Relković). I danas u Davoru živi šest obitelji Relkovića, a na spomeniku što su ga Davorci podigli svom pjesniku 1969. godine također piše Relković. Samo upozoravam na grešku koju je nekada netko učinio pri prepisivanju dokumenata, a onda su nas i profesori u školama pogrešno učili. I sam sam navikao govoriti Reljković sve dok me Davorci s kojima sam počeo prijateljevati nisu upozorili na grešku. Dobri znalci Relkovićeva djela, npr. Dionizij Švagelj i drugi, poodavna su uočili grešku i trude se da i javnost prihvati pravilno prezime A. M. Relković.«

U povodu spomenutoga članka u istome se listu oglasila M. Džaić 27. rujna prilogom »Nismo zaboravili Reljkovića!«. Iz poduljega sadržaja izdvajam sljedeće o prezimenu:

»Problem u vezi s prezimenom Reljković ili Relković odavna je poznat. U Slavoniji postoje i Relkovići i Reljkovići. Opredijelili smo se za lj. Tako je u Enciklopediji LZ Zagreb, tako piše naš neosporni autoritet prof. dr. Matko Peić (Hrvatski umjetnici, 1968. npr.), tako je i u zagrebačkim izdanjima »Satira« iz 1909. godine (urednik dr. Dragutin Boranić) i 1952. (urednik dr. F. Nikolić, izdanje »Školske knjige«). U Vinkovcima Srednjoškolski centar nosi ime »Reljković«. Unatoč svemu tome, ne kažemo da smo u pravu. O tome se može mirno raspravljati.«

Pripomiljem da M. Džaić piše u ime Narodnoga sveučilišta »M. A. Reljković« iz Nove Gradiške. Usprkos takvu stavu glede prezimena i nazivu ustanove, ipak je ona prihvatila oblik RELKOVIĆ, što je vidljivo na Ovitku izdatu za znanstveni skup!

4. listopada oglasio se Vladimir Rem člankom »I Klaić piše: »Reljković«!« Naveo je dosadašnje pisce koji pišu Reljković i Relković, a da se sam nije opredijelio ni za jedan oblik. Naravski, daleko je više onih što su rabili oblik RELJKOVIĆ.

U istome je broju Večrenjega lista i člančić »Tendenciozne netočnosti« potpisan od Ivice Matoševića. Potpisao ga je »Za Predsjedništvo Saveza socijalističke omladine Davor«. O piščevu prezimenu tu se kaže:

»Što se tiče prezimena Relković ili Reljković mi smo u Davoru jedinstveni: I škola i kulturno-umjetničko društvo nosi ime Matija Antun Relković.«

Remov se članak može dopuniti pokojim podacima. Tako, primjerice, Stjepan Blažanović u knjizi »Knjižnica obitelji Brlić« (Slav. Brod 1983.) piše RELKOVIĆ. U Županjskome zborniku 8/1984. članak je Martina Grgurovca »Život i djelo Josipa Lovretića (prilog za monografsku studiju)« podnaslovljen: U spomen M. A. Relkoviću. Dakako, mogao bi se dodati još po koji slučaj pisanja Reljković i Relković.

Pojedinci se odlučivali za jedan ili drugi način, već prema predlošku ili kakvu drugome uzroku. Ali se zbog svoje neobičnosti jedan ne može mimoići: 1983. Zagrebačko je radio prenijelo razgovor s Dionizijem Švageljem. On se tada založio za oba oblika prezimena Matije Antuna, tj. Reljković i Relković. Budući da je oblik Reljković općenit — predlaže on — mogao bi služiti u govorenome jeziku i člancima popularne naravi. Relković pak u znanstvenim namjenama. Najblaže rečeno, čudnovat postupak. Slično je, samo u širem značaju, u XVIII. st. predlagao M. Lomonosov za ruski jezik, odnosno pravopis. Doda li se da svoj prijedlog Švagelj nije obrazložio, ostaje on (prijedlog) praznom riječi. Akoli bi se zaista tako krenulo, pisac bi Matija Antun stvarno imao dva prezimena — Reljković i Relković, time bismo imali i dvije osobe, dva književnika! Držim kako je odviše i govoriti o neodrživosti dotičnoga prijedloga. Na žalost, upravo je ta dvojnost i ostvarena u Vinkovcima ponajviše zaslugom D. Švagelja! Na pjesnikovu je nadgrobniku oblik RELJKOVIĆ, ispod poprsja na gradskome trgu, kako je navedeno, biva RELKOVIĆ. Na školskome centru pak RELJKOVIĆ. Stvarnost jasno govori sama za sebe!

Zaključujem kako je D. Švagelj hotio pomiriti tu dvojnost, koju je baš on najviše raširio, a promiče je i dalje na štetu oblika Reljković!

Iz dosadašnjega proishodi sljedeće:

a) Pored staroga i općenitoga oblika RELJKOVIĆ u novije vrijeme prodire RELKOVIĆ.

b) Svi se zagovornici mlađega oblika RELKOVIĆ oslanjaju na Tomu Matića, odnosno na slučaj da se sam pisac potpisivao RELKOVICH, iz čega proizlazi kako se dato prezime jedino izgovaralo, i samo moglo biti RELKOVIĆ. Uz to i šest obitelji u Davoru, piščevu rodnome mjestu, pišu se Relković.

c) Nitko od spomenutih pisaca nije naveo niti jedan znanstveni dokaz kojim bi osnažio svoju tvrdnju.

d) Nitko se od njih nije zapitao: je li se pjesnik Matija Antun i mogao drugačije potpisivati u svoje doba i na položaju gdje se nalazio.

Na moj članak u Jeziku nitko se nije osvrnuo, premda je to bio prvi znanstveni pokušaj raščlanjivanja datoga pitanja i dat na nj jasan odgovor.

Odgovorit ću iscrpnije na pitanje je li izvoran prezimenski oblik RELJKOVIĆ ili RELKOVIĆ.

Neodrživo je pozivati se na oblik prezimena u piščevu potpisu. Tko to uzima za mjerodavno, daleko je od toga da bi se i malo razumio u pitanje gdje olako sudi. Moramo biti na čistu kako je pitanje stvarju povijesne antroponimije, etimologije, povijesti hrvatskoga pravopisa i dijalektologije. Tko ovime potpuno ne vlada, neka se ne upušta gdje mu nije mjesto! Stečeni ugled u drugim znanostima ovdje ne znači — ništa!

Do Hrvatskoga preporoda mi Hrvati nemamo ni jedinstven književni jezik, niti pravopis. S pravopisom bijaše teže negoli s jezikom. Jednom riječi, koliko bijaše pisaca i pisara — toliko bi i pravopisa! Najveća nezgoda bi u tome što klasična latinica ne posjeduje znakove za foneme č, ć, dž, đ, lj, nj, š, ž. I pisci se i pisari dovinjivahu

kojekako da bi našli zamjenu za ta slova. Kolika je bila raznolikost, svjedoči činjenica što se znaci za fonem **ć** pisali na 22 načina! Povelike teškoće bijahu u pisanju i ostalih fonema; i znaci za fonem **lj** bili su različiti, ali su ga mnogi i zanemarivali te pisali slovo **l** za fonem **l** i **lj**! I Matija Antun, književnik i jezikoslovac, austrijski oficir k tomu, mogao je svoje prezime pisati (i potpisati se) **jedino** onako kako je to i činio, dakle RELKOVICH. Tu nije uopće imao izbora! Tko i manje pozna hrvatski latinički pravopis i povijesnu antroponimiju, lasno će potvrditi navedeno stanje. Kao austrijski oficir Matija Antun je službeno zapisivan »Relkovich«, jednako i njegovi u Davoru. U njemačkome fonemskome sustavu ne opstoji fonem **lj**, stoga nije ni pisana znaka za nj. Umjesto njega pisahu **l**. Kada se pak radi o pisanim našim onomastičkim podacima, naročito o osobnim imenima i prezimenima sve do Hrvatskoga preporoda, na njih se nije moguće pozivati kao na vjerodostojne. Hrvatska su osobna imena i prezimena — i svi drugi onomastički podaci — bilo polatinjavana, potalijanjivana ili su pisana prema talijanskome, njemačkome i mađarskome pravopisu, dakako u granicama pisanih sustava tih pravopisa. Da bi se stoga pravilno pročitao također podatak, često se mora pribjeći posrednu načinu njegova čitanja. Malo je hrvatskih prezimena pisanih latinicom jednako u dopreporodno i preporodno doba. Sigurno ni jedno što konča na -ić! Tomo se Matić i drugi proučavatelji starije hrvatske književnosti redovito sretali s teškoćama kako čitati ovo ili ono prezime. Stoga uskrsnjuje pitanje: zašto je onako postupio s prezimenom književnika M. A. Reljkovića, zašto ga je izlučio od tolikih prezimena i pročitao ga drugačije negoli to prije njega učiniše drugi? Na taj bi se način mogao preinačiti oblik prezimena većega broja hrvatskih književnika i kulturnih radnika. Preinaci bi mogla podleći prezimena: Blažiolović, Bobaljević, Brlić, Brtučević, Crijević, Cvečić, Džamonjić, Greblić, Gučetić, Gundulić, Krčelić, Kožičić, Krističević, Lanosović, Medulić, Menčetić, Mrnavić, Nalješković, Rastić, Sorkočević, Šižgorić, Tudišević, Vitaljić, Zuzorić i dr. Posebno napominjem da se I. Kukuljević, također austrijski časnik u mladosti, potpisivao odnosno pisali ga »Kukulevich«. Prema Matiću i njegovim sljedbenicima moralo bi biti KUKULEVIĆ. Sreća što je u preporodno vrijeme u hrvatsku abecedu uvedeno slovo **lj** pa se onda pisac potpisivao Kukuljević. Da je ranije živio, možda bismo se sada sporili oko oblika njegova prezimena! Svakako bez opravdana razloga, no sporili bismo se.

U kulturnome svijetu vlada zasada da se ne mijenja ustaljeni oblik osobnog imena i prezimena poznate osobe kulturnoga i javnog života. Takav ostaje za sva vremena, makar se poslije dokazalo i suprotno. Potvrdit ću to nekolikim primjerima. Nije davno kako je dokazano da je talijanski slikar Leonardo da Vinci u knjigu krštenih upisan »Lionardo«. Između nekoliko prezimenskih oblika najvećega dramatičara Englezi se opredijeliše za »Shakespeare«. Nikomu pametnu u Italiji ne dođe u glavu da bi Leonarda vratio u Lionarda; smatralo bi se to svetogrđem u njegovoj domovini. Englezi znaju samo za svoga W. Shakespearea, ne javljaju se drugi oblici njegova prezimena. Ni oni što ih je zapisao sam pisac!

Pseudonim »Hansum« (danskoga pisca Knuta Hansuma) stvoren je slagarevom greškom. Piscu to ne bijaše ugodno, no prihvati ga bez pogovora.

U slučaju Matije Antuna Reljkovića nije u pitanju ispravljanje pogreške. Obratno! Iskrivljuje se pravilan oblik, i kao takav sve više dobiva pristalica među povijesničarima književnosti i novinarima. Među njima do sada nema ni jednoga jezikoslovca! Podastrijet ću dokaz u prilog točnosti prezimenskoga oblika RELJKOVIĆ.

U Akademijinu rječniku (ARj) nalazi se natuknica:

»**HRELJA**,m. ime muško. — Od prvijeh vremena, a između rječnika u Vukovu (Relja) i u Daničićevu. Hrelja. Mon. serb. 12 (1222-1228). Hrelja Stěpković6 ... Hrelja Desavčić6. 34 (1249). Hrelja Radenić ... Hrelja Hranidružić6 45. (1254). Protosevast6 Hrelja.62. (1293-1302). Dědб im6 Hrelja. Deč. hris. 26.94. Hrelja jaki junak. P. Vitezović, kron. 107. Ono ti je Hrelja Bošnjanine. Nar. pjes. bog. 238. Relja Ohmućević (»Homuchevich«). And. Kačić, razg. 181. Ako li si, sestro, naumila da ti uzmeš krilata junaka, uzmi, sele, Relju Krilatoga, hajde š njime ka Jenji Pazaru. Nar. pjes. vuk. 237. Ja sam čula dje pričaju ljudi, da je Relja pazarsko kopile. 239. — u naše vrijeme, kao prezime (Relja). P, Budmani.«

U XIII. st. potvrđena su osob. imena Hreljica i Hreljko, svakako izvedenice od Hrelja.

Spadaju ovdje i stara prezimena: Hreljac, Hreljanović, Hreljčić (svi XVI. st.), Hreljić (XIII. i XIV. st.) Također i geonimi: Hreljevo i Reljevo — sela u sarajevskoj okolici, Hreljin su tri sela u Hrvatskoj. Relja je gorska kosa u Seocu pokraj Visokoga (u Bosni) te potok u okolici Valjeva, kraj Vranja je selo Reljani, blizu Gračanice su Relje, u kraju oko Rudnika (u Srbiji) diže se brdo Reljevo i stere selo Reljinci, u kraju oko Brčkoga je selo Reljić, kod Tešnja su Reljići, na prostoru oko Glamoča nalaze se Reljinac i Reljino selo, zatim je Reljino selo u topličkom okrugu i u Prokuplju, u kraju oko Gospića bivaju oranice Reljino brdo i Reljino kućište, u Lovreću (Imotski kotar) nalazi se Reljina njiva (nekadašnja oranica), na području oko Valjeva leže oranice Reljino polje, Reljiva — topogr. naziv u požarevačkom kotaru. U Sarajevskome polju strše stare zidine zvane Reljina kula.

Stoji dakle da su stara osobna imena i prezimena te geonimi rasuti po čitavu području hrvatskoga ili srpskoga jezika. Njihove su potvrde veoma stare. Najstarija seže na početak XIII. st. Evo dalje podatak iz ARj:

»**RELJKOVIĆ**, m. prezime; od Reljkov-ić. V. Relković. Govori se Reljković u Klokočeviku u Slavoniji (T. Matić, Stari pisci hrv. 23,V). Književne su potvrde od jednoga slavonskog pisca XVIII. v. i od Vuka. Jednim pašteta, Reljkoviću testenica; della Bella presnica. Blagojević khin. 28. (u napomeni). Ova je pjesma štampana u Satiru Reljkovića. (Napomena uz pjesmu »Jakšići kušaju ljube«). Nar. pjes. vuk 2,633. Reljkovićeva gramatika, odg. na situ. 7.«

Razumije se, u ARj nađoše mjesta i podaci u kojih je fonem **l**. To su: Hrelić — selo poznato samo po nazivu, Hrelići su na području oko Zagreba, u Žumberku su Relići. U zapisu niškoga mitropolita (XVIII. st.) dođe topogr. naziv Relinac, u požarevačkome je kraju topogr. naziv

Relovac. U XVIII. st. je zabilježeno prez. Relić. O prez. Relković u ARj stoji:

»**RELKOVIĆ,** m. prezime, koje se danas obično piše Reljković. ali u Vinkovcima i po Slavoniji ponajviše se govori Relković. Pisci Matija Antun i sin njegov Josip Stjepan pisali su svoje prezime Relković. T. Matić, Stari pisci hrv. 23, V. Osim njih potvrde su samo u jednoga pisca. Kapetane Relkoviću Mate, i oružje i knjige su za te. Štefanac 31. Sina tvoga prvorođenoga Jozu Relkovića misnika 22. Stevan Relković od sela Strgara (1807. g.). Lj. Stojanović zap. i natp. 2,335. Riječ je izvedena od Relkov-ić. Ispor. Hreljko.«

U usporedbi s podacima u kojih je fonem **lj** ovih je izrazito manje i bivaju na užem prostoru.

Pri koncu tumačenja natuknice **HRELJA,** podsjećam, stoji da je Relja »u naše vrijeme, kao prezime (Relja)«. To svakako drži, no ne kaže se kako je i u sadašnje vrijeme živo osobno ime RELJA, m. Nadijeva se u Bosni, Hercegovini, južnoj i jugozapadnoj Srbiji. Također je nadimkom u Lici i zagorskoj Dalmaciji. Pored svega, nalazi se u bugarskome i rumunjskome imenarstvu. U njemu su oblici: Hrelka, Hrelko i Hrel6o te Rel6o i prez. Relkov, Rel6ski i ojk. Rel6ovo, rum. Hrelierl, Relu.

Akademijin rječnik (ARj) je povijesnim rječnikom, stoga se u njemu rijetko kada tumači značenje pojedinih riječi. Tako nije objašnjeno značenje osob. imena Hrelja. Istražujući podrijetlo ovoga imena, pronađoh njegov izvor u starome grčkom imenarstvu. Tu je glasio **Hreles.** Kako nije izvorno grčko ime, niti je znano iz kojega je jezika primljeno, to se zasada ne može ništa kazati o njegovu značenju. Za nas je značajno da je primljeno u obliku **HRELJA** te da je rašireno po svemu prostranstvu hrvatskoga ili srpskoga jezika, i k tomu da se često i neprekinuto nadijevalo. O njegovoj velikoj učestalosti i neprekinutosti svjedocima su osobna imena izvedena od njega, prezimena, oronimi, horonimi, hidronimi i dr. Jednom riječi, geonimi.

Hoću posebno istaknuti da u ARj niti bilo kojem pisanom spomeniku koji mi bi dostupan **ne opstoji niti jedna potvrda oblika Hrela/Rela, već samo i jedino Hrelja/Relja.** Oblik Relja nastao je po zamuknuću fonema **h.**

Prezime **RELJKOVIĆ** stvoreno je od odmiličkog imena **RELJKO,** ono od **RELJA.** Ponavljam: Hreljko je zabilježen već u XIII. st., u istome kada i osnovni oblik Hrelja!

Već je djelomice rečeno, odakle malobrojni u kojih je slovo **l** namjesto **lj** (Hrelić, Relić, Relinac, Relković, Relovac). Uzrokom tomu je uglavnom nedostatak znaka za fonem **lj** pa se zbog toga pisao **l** kao zvukovno najbliži njemu. Sigurno je kako je pisac Matija Antun svoje prezime izgovarao RELJKOVIĆ, jer drugačije i ne mogaše. U njegov rodni Davor na Savi (ondašnji Svinjar) njegovi preci bijahu doselili iz Bosne, tj. iz kraja gdje se i sada nadijeva osob. ime **RELJA.** Nije pak isključeno da se isto nadijevalo i u Slavoniji njegova doba. Davor je na Savi, u susjedstvu i stalnu dodiru s Bosnom, s krajem gdje življaše ime Relja. Bez sumnje je ono potporavalo pjesnikovo prezime da ostane u nepromijenjenu glasovnom obliku. Uz to je punim životom bujala narodna pjesma u kojoj su dvojica junaka nositeljima

toga imena: Relja Bošnjanin i Relja od Pazara. Također i Kačićev »Razgovor ugodni« gdje je junakom Relja Krilati.

O moći svake birokracije držim da je suvišno i govoriti. Kada su jednom upisani oblici Relić i Relković zbog bilo kakvih razloga, najčešće pravopisnih u starije vrijeme, oni onda ostaju po snazi birokratske logike. Književnik je Matija Antun silom prilika zapisan RELKOVICH, i tako morade ostati. Njemu se, dakako, željahu približiti Reljkovići iz Davora i Ivankova (kraj Vinkovaca) ili ih je tako ubilježila sama akministracija ravnajući se prema pjesniku. Bratstvenici iz Klokočevika, udaljeni od administrativna središta, ostaše što i bijahu — Reljkovićima!

Prezime Reljković pretvoreno je u Relković (Relkovich) u austrijskoj vojsci. Činjeno je tako svakomu našemu čovjeku tada u njezinoj vojsci, a službenički (birokratski) duh svagdje postupaše na svoj način.

Nije davno kako se u nas pojavila prva knjiga o prezimenima (P. Šimunović: Naša prezimena), stoga nije ni podataka o prezimenima što su preinačena administrativnim putom. Sigurno je da tih nije malo! Primjerice, u južnim su krajevima Vranići, Vranjići, Vranjkići, Vranjkovići, ali ih državni službenici na svoju ruku upisaše Franić, Franjić, Frankić, Franjković, Franković. I neprekidno traje tihi rat između njih i — administracije! Istu su sudbinu doživjeli Lijovići, Lujetići, Mijovići, Pejovići i toliki drugi. Službenici su njihovo prezime upisali bez slova **j** u svoje knjige te su oni: Liovići, Luetići, Miovići, Peovići. Kada ih moćnici jednom upisaše u svoje debele knjižurine, više ne bi mogućnosti povratka!

Jedan je službenik jednom prez. Mihajlović upisao **Mihalović;;** on nije čuo fonem **j** od osobe što je izgovarala svoje prezime te zabilježio po svome. Potomak toga »Mihalovića« bijaše hrvatskim banom, no prezime u ovakvu obliku ostade trajno.

Još je drastičniji slučaj prezimena pisca ovih redaka. Njegov se dalek predak zvaše Šimun Milićević. No zvahu ga Šimundža zbog prgave naravi. Kada je iz Hercegovine doselio u današnji Lovreć i podigao kolibu, naiđe venecijanski službenik i iz daljine zapita tko je u kući odakle se diže dim. Odgovoriše mu: Šimundža. I kao revan službenik upisa ŠIMUNDIĆ (nije našao znak za fonem dž). I tako on i kasnije svi njegovi postaše Šimundićima. I kao da nikada i nije bilo prez. Milićević!

Ovakvih i sličnih primjera i priča moglo bi se predočiti mnogo i mnogo. Birokracija je djelomice ili u cijelosti mijenjala prezimena, skraćivala ih i produljivala, prilagođivala ovomu ili onomu jeziku.

Na kraju još jedno pitanje: je li opravdano mijenjati prezimena poznatih ljudi? Slijedi odgovor: ne! A pogotovo ne kada se time iskrivljuje, krivotvori stvaran oblik takva prezimena. Upravo je tako s prez. pisca Matije Antuna Reljkovića. U nas se to čini kada dakle ne postoje znanstveni razlozi, ide se protiv njih, drugi narodi zadržavaju ustaljene prezimenske oblike i onda kada se dokaže da su donekle pogrešni.

Izložih svoje dokaze u prilog prezimenskog oblika RELJKOVIĆ. Očekujem da će i druga strana, svi zagovornici inačice RELKOVIĆ,

iznijeti svoje dokaze. Ne istupe li, važit će za njih stara maksima: Qui tacet, consentire videtur.

IVAN MIRNIK

O BLAGU IZ DRENJA

U jesen godine 1980. došlo je na oranici na položaju Zaselje u selu Drenje nedaleko Đakova do otkrića zakopanog blaga. Kako se to skoro uvijek dogodi, ova je ostava raspršena i danas se ne može reći koliko je komada sadržavala, te da li je sadržaj onakav kakav nam se čini prema sačuvanim dijelovima.

Želio bih zahvaliti kolegi I. Pavloviću, kustosu Muzeja Đakovštine iz Đakova, što mi je omogućio da dobijem uvid u sačuvani dio materijala na taj način da je ostava od početka veljače, pa sve do sredine srpnja 1985. bila na obradi u Arheološkom muzeju u Zagrebu. U opis novca ušla su 344 komada, od toga nešto iz Muzeja Đakovštine, nešto iz privatnog vlasništva, dok su tri primjerka iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, kamo su dospjela poklonom. Kako se radi o sitnom, tankom i vrlo krhkom materijalu koji se višestoljetnim ležanjem u zemlji bio slijepio, kod čišćenja i razdvajanja pojedinih komada mnogi su oštećeni ili su se raspali. Sačuvan je i jedan grumen od oko 26 slijepljenih denara, no oni ne bi u dovoljnoj mjeri doprinijeli poznavanju ostave, pa zato nisu rastavljeni, nego ostavljeni u izvornom stanju kao ilustracija.

Sav obrađeni novac bio je ugarski. Radi se o srebrnim denarima dvaju vladara, kraljice Marije, posljednje iz dinastije Anjou, kao i njena muža Sigismunda, iz moćne luksemburške loze, koja se popela do samog vrha evropskih vladarskih kuća feudalnog vremena i dala nekoliko kraljeva i careva svetog rimskog carstva. Bili su to Karlo I (kralj 1346-1355, car 1355-1378), Venceslav II (kralj 1378-1400), Sigismund (kralj 1410-1433, car 1433-1437), Albert V Austrijski, muž Elizabete, kćerke Sigismunda i Barbare Celjske (kralj 1438-1439), te posljednji, Ladislav V Postum, Albertov sin (kralj Češke 1453-1457, kralj Ugarske 1543-1457).

U ostavi iz Zaselja, kako smo već rekli, zastupljena je svega jedna država, Ugarska, te samo dva vladara — kraljica Marija (1382-1387-1395) i njen muž, car i kralj Sigismund Luksemburški (1387-1437), u jednoj nominali, t.j. denarima. Takav je sastav prema sačuvanom dijelu blaga. U ostavi bili su sljedeći primjerci novca:

Marija (1382-1387-1395), denari
— god. 1383. — Unger 442 (Rethy 114); bez sigli, slovo »A« s vodoravnom hastom — 16 komada (Đ), 1 komad (P), od toga dva okrhana;
— sl. kao gore; bez sigle; na RV križ preko slova M — 1 komad
— sl. kao gore; slovo »A« bez vodoravne haste — 3 komada (Đ), od toga jedan okrhan;
— Unger 442f; sigle: ljiljan lijevo i desno — 6 komada (Đ), 5 komada (P), od toga dva ulomka i 1 okrhan;
— Unger 442f ili g; vidljiva sigla (ljiljan) s lijeve strane — 1 komad (Đ);
— Unger 442f ili h; vidljiva sigla ljiljan) s desne strane — 2 komada (Đ); ulomci;
— Unger 442g; sigla: ljiljan s lijeve strane — 1 komad (P);
— Unger 442h; sigla: ljiljan s desne strane — 3 komada (Đ), jedan primjerak okrhan;
— 1383-1387.; Unger 443a (Rethy 116), bez sigle — 1 komad (Đ), 2 komada (P);
— Unger 443b; sigla (A) — 6 komada (Đ), 3 komada (P);
— Unger 443d; sigla: (CM) — 2 komada (Đ), 4 komada (P);
— Unger 443e; sigla (h) — 1 komad (Đ);
— Unger 443f; sigla »I« — 1 komad (P);
— Unger 443j; sigla (M) — 1 komad (Đ), okrhan;
— Unger 443l; sigla »S« — 2 komada (Đ) — 1 okrhan;
— Unger 443n; sigla »V« — 4 komada (Đ) — 1 okrhan; 1 komad (P);
— Unger 443q; sigla (ljiljan) — 2 komada (Đ), 1 okrhan — 1 komad (P);
— Unger 443?; sigla nečitka — 2 komada (Đ) — 1 dvostruki otkov, 1 ulomak;

Sigismund (1387-1437)
denari 1390-1427
— Unger 449a (Rethy 121); bez sigle ili sigla nečitka — 70 komada (Đ), od toga 6 slomljenih, 4 ulomka — 32 komada (P);
— Unger 449d; sigla » « — 8 komada (Đ), 4 komada (P);
— Unger 449e; sigla (rozeta) — 3 komada (Đ), 1 komad (P);
— Unger 449f; sigla: (zvjezdica) — 7 komada (Đ), 7 komada (P)
— Unger 449g; sigla: (trolist) — 36 komada (Đ), 37 komada (P), 3 komada (Z — gl.inv.knj. br. 2193);
— Unger 449h/o; sigla: (ljiljan) — 3 komada (Đ), 3 komada (P);
— Unger 449k; sigla: (kružić sa zastavicom) — 1 komad (Đ), 2 komada (P);
— Unger 449m; sigla ».« — 18 komada (Đ), 2 okrhana — 11 komada (P);
— Unger 449(ksi); sigla: (c) — 2 komada (Đ), 1 okrhan;
— Unger 449(pi); sigla: (D) — 3 komada (Đ);
— Unger 449(rho/fi); sigla (h/n) — 9 komada (Đ), 2 komada (P);
— Unger 449(sigma); sigla »I« — 2 komada (P);

— Unger 449(psi); sigla »P« — 4 komada (Đ);
— Unger 449(omega); sigla: »S« — 1 komad (Đ);
— Unger 449aa/sigla: »T« — 2 komada (Đ);
— slično Unger 449cc; sigla »V« — 1 komad (Đ);
— Unger 449? — 1 ulomak (Đ);
— grumen od oko 26 slijepljenih denara.

Sastav opisane ostave slaže se s brojnim ostavama s kraja 14. i početka 15. stoljeća u našim krajevima, osobito na području nekadašnje kraljevine Slavonije. Spomenimo i neke od njih: Banoštor 1913 (Marija; Mleci); Čokadinci 1958 (Marija, Sigismund); Gornji Klasnić 1971 (Ludovik I, Marija; Mleci); Hampovica 1912 (Ludovik I, Marija, Sigismund); Končanica 1903 (Marija, Sigismund); Malo Trojstvo (Sigismund); Novi Banovci 1929 (Karlo I Robert, Ludovik I, Sigismund; Srbija); Stari Jankovci 1905 (Ludovik I, Marija, Sigismund); Štitar 1936 (Ludovik I, Marija, Sigismund); Vinkovci 1919 (Marija, Sigismund); Palić-Šupljak 1952 (Marija, Sigismund) itd. Uvijek manji dio blaga sačinjavaju denari (a katkada i oboli) Marije, a veći dio pripada Sigismundovim kovovima. To govori o tome da je Marija relativno kratko vrijeme kovala novac, za što je njen muž za svoje duge vladavine imao vrlo mnogo vremena.

Kratice

Đ — **Đakovo, Muzej Đakovštine**
P — **Đakovo, privatna zbirka**
Rethy — **L. Rethy. Corpus nummorum Hungariae, II. Budapest 1907.**
Unger — **Magyar eremhatarozo, I. Budapest 1974.**
Z — **Zagreb, Arheološki muzej.**

MARIN SRAKIĆ,

IZ DIJECEZANSKOG ARHIVA

Iz Arhiva djakovačke i srijemske biskupije donosimo dva pisma biskupu Josipu Jurju Strossmayeru. Jedno od hrvatske spisateljice **Marije Jurić Zagorke,** a drugo od poznatog hrvatskog političara i publicista **Stjepana Radića.**

1. **Marija Jurić Zagorka,** novinarka i spisateljica, rođena u Negovcu kraj Vrbovca 1. 1. 1873., umrla u Zagrebu 30. 11. 1957. g. Bila je prva žena profesionalni novinar u Hrvatskoj. Kao politički reporter **Obzora** žigosala je nasilje i samovolju Khuenovih eksponenata. Anonimno je pisala i u nekim peštanskim novinama o političkim prilikama u Hrvatskoj. Voljom oca, upravitelja dobara baruna Raucha, bila je udata za upravitelja željezničke postaje u Krapini Matrajy, Mađara. Želeći se izvući iz ovog braka i nastaviti surađivati u redakciji kojeg hrvatskog časopisa ili novina obratila se Strossmayeru i zamolila za materijalnu i moralnu pomoć. Strossmayer je to odobrio, štoviše, savjetovao joj je da piše romane namijenjene širokim čitalačkim slojevima. I doista, postala je omiljeli pisac jednostavnog čovjeka kojemu je iz hrvatske povijesti pronalazila primjere stradanja malog čovjeka kakva je i sama podnosila. Čestitke što ih je slala Strossmayeru prigodom njegovih rođendana, imendana i jubileja svjedoče da je bila zahvalna svom meceni.

2. **Stjepan Radić,** političar i publicist, rodio se u Trebarjevu Desnom 11. 7. 1871. g., umro u Zagrebu 8. 8. 1928. g., nakon atentata u Skupštini u Beogradu. Priloženo pismo Radić je u svoje ime i u ime svoje supruge Marije poslao Strossmayeru za vrijeme svog trećeg boravka u Pragu. U njemu opisuje kratko stradanja i nevolje Slavena u Češkoj. Nije nam poznato, je li i što je Strossmayer odgovorio Radiću. Kažu da je Strossmayer s nepovjerenjem promatrao postupke mladog i nadobudnog Radića. Ovaj list svjedoči da je Radić još uvijek — četrdesetak godina nakon što se Strossmayer povukao s političke scene — smatrao potrebnim obavijestiti starog biskupa o teškoćama u kojima se nalaze slavenski narodi Austro-Ugarske monarhije.

Vaša preuzvišenosti!

Teška mi briga sapinje grudi, kad se lačam ovoga pisma, briga, da sam se osudila odlučiti Vašoj preuzvišenosti podastrieti ovo pismo i jednu vruću molbu. Ali noć rasvietljuje sjajna zviezda Vaše preuzvišenosti, a njeni topli traci, djela neizrecivog milosrdja, dopiru i do moga srca, te ga ogrievaju i bodre, te pobudjuju nadu da će me Vaša preuzvišenost dobrostivo saslušati, kad ju smierno molim: neka se smiluje, te oprosti blagostivo jednoj ne sretnici, koja se je osudila ovakovim načinom stupiti pred svetu osobu Vaše preuzvišenosti.

O mojoj ne znatnoj osobi je Vaša preuzvišenost malo ćula, ali možda me dostoji poznavati is »Obzora« kao »Zagorku« a is »Branika« kao »Hrvaticu« kamo pišem i besimenih političkih članaka. Ali sa presvetim imenom Vaše preuzvišenosti, koga svaki Hrvat tako svetim poćitanjem nosi u svom srcu, spojene su divne uspomene moga djetinjstva i mojih ideala. Uviek kad je Vaša preuzvišenost dolazila, da svojim svetim posjetom usreći samostan milosrdnica, za desila je mene najveća čast i sreća, pozdraviti i izrućiti kitu cvieća Vašoj preuzvišenosti u ime građanskih gojenica, gdje sam u gojištu sprovela cielo djetinjstvo. I prigodom jednom, ćula sam svete rieći Vaše preuzvišenosti, rieći koje duboko dirnuše moje srce, te se trajno otisnuše u duši mojoj: »Budi na čast i korist Boga i domovine«. I ove rieći ostadoše ideal cieloga života. Ove su me rieći kros cielu buru mog života, kojoj sam toli rano, i ne smiljeno izložena bila. U pupoljku moje mladosti bacila me je sudba u struju ne sreće, te me grozno ne smiljeno bacala is jedne biede u drugu, pa sad u očaju i ne sreći laćam se onoga, na što me djetinje srce sili, da se obratim ja, toli bolno i ne sretno Hrvatsko diete, na oca naroda Hrvatskog, da mu iskreno ispoviedim moju ne sreću i za molim za sveti blagoslov i pomoć. I još jednoć dižem ruke svoje i molim Vašu preuzvišenost, da sasluša njenu nesreću, ne sreću Hrvatice, kojoj jedina nada puni grudi, da će ju otac biednoga naroda slušati i njene redke milostivo proćitati, te dopustiti, da smije svoju biedu opisati.

Prije šest godina, kad mi je bilo tek šesnajst g. te sam upravo ostavila mile samostanske zidine gdje sam željela za uviek ostati, morala sam se po želji drugih — udati, meni već davno opredieleog muža, magjara, koga nikad prije poznavala nisam. Pak buduć on nije znao ino do magjarski, morala sam ućiti taj jezik već u napried, da ni znala nisam za što. Bijah odgojena u samostanu, to je dosta a da mi zasvjedoći da sam bila diete neznanja za sviet, da nisam imala pojma o svietu. Stoga nisam nikada ni poznavala riećicu »ne«, ta naućila sam u samostanu svetu poslušnost. I ja poslušah želje onih koje sam slušati morala, i udah se, i od onoga časa poćele su moje muke. Od onoga časa nisam smjela priznati da sam hrvatica, nisam smjela druge rieći izustiti do — magjarski, nisam smjela imati u kući knjige ni hrvatske novine, a napokon mi bijaše zabranjeno pisati ikomu od rodbine i roditeljem u hrvatskom mi materinjem jeziku. Osim toga nisam prestala slušati danomice psovati ne sretnu mi domovinu, i njoj takove predikate davati, da bi ćovjeku srce pucalo. Ali to nije bilo dosta. On bijaše ćovjek surov i silno grub, a osim toga beskrajno škrt. Došavši

is tihog samostana, gdje je sve tiho i sveto, morala sam uviek slušati besbožne kletve, a podnašati silno zlostavljanje. U kući trpila sam oskudice, ako je on i bio glavar postaje u Krapini, te me je moj otac, koj je upravitelj dobra kod baruna Raucha usdržavao. On mi je, otac moj kupovao odjela, jer mi muž is silne škrtosti nije dao ni odjela ni novčića novaca, a silnom goropadnošću tražio je od mene da mu gospodski kuću vodim, i njegove gostove magjare što sjajnije podvorim (: magjari bijahu danomice u kući, dok hrvati nisu imali pristupa:) Neznajuć što da radim tražila sam materialne pomoći od oca, jer sam drhtala od straha pred njim, mužem. Otac je činio i davao ciele 5 godina. No sada mu je pre više bilo jer ima još neobskrbljene i neiškolane djece, te se izjavio da više nije u stanju davati. I sad mi bude život strašan! Muž me nije htio odievati, a niti mi dao novčića, prem sam u svojih željah skromna bila, to znade cio sviet. I buduć ne bje od oca pomoći novaca, moj me je muž grozno zlostavljao, i nije prestao gadno ponizivati moju mi narodnost is koje sam izašla. Ali ja sam trpila, u samozataji skrivala njegove mane pred svietom, molila se Bogu i pisala potajice članke u »Bršljan« i u novine. To mi bijaše utjeha. Ali kad on to opazi, zapoviedi mi da ne smijem u crkvu da gledam te ceremonije, i da ne smijem pisati drugaćije već magjarski. On je bio i u svom običnom životu strastven magjar, a grozni ne prijatelj hrvata, te se izrazio da me nebi bio nikad uzeo, da nije mislio da će is mene djeteta samostanskog naučiti, odgojiti — magjarku laglje, negoli odraslu djevojku, i da se nije nadao kros oca — protekcije barunove. Kako sam trpila u svom životu, ovo je tek bliedi dokaz, ali Bog, koj je jedini vidio moje boli znade, što se je sbivalo u duši mojoj. Crne su me misli slietale — ali Bog mi se smilovao, te mi pokazao put poštenog života. I ja, u svojem očaju nisam našla drugog izlaza van u sviet, tražiti obstanak. Ali moj sviet je samo domovina moja, ne nadjem li u njoj obstanka, utjehe, neću ju drugdje ni tražiti.

Ideal cielog života bijaše mi knjiga i — pero. To me je i držalo u životu. Stoga ne mogu odoljeti davnoj težnji, da sav svoj život posvetim domovini na tome polju. Ali oskudica na hrvatskoj knjizi dovela mi je u jeziku velikih ne dostataka, pa stoga trebala bih naobrazbe, trebala bih ućiti. Ali mene žele dati u državnu službu. No, srce moje teži za slobodnim radom za domovinu. Ućila bih tako rado, za usavršenjem težim, da se bacim na grudi jadnoj domovini da radi s menom što hoće, da u trpljenju i radu za nju nađem svoj izgubljeni život, a ut-jehe za prepaćene boli. Oj, samo u njezinom toplom krilu, u radu za nju, u borbi za nju, nalazila bi moja duša mira, našla bi izgubljene ideale mojih sanja. A meni ne bi bilo ništa teško, ništa ne dostiživo. Moj život nema drugoga oslona, no ovi ideali, a ja nemam časa, ni ništa, što ne bih s oduševljenjem žrtvovala njoj — domovini — za koju sam toliko suzah prolila.

Ali doći do mojih nauma je bes pomoći ne moguće. A ja, toli ne sretno diete slatke domovine, u svom djetinjem shvačanju i čustvu, nisam pomislila, da previsoko pogledah, kad se usudih pomisliti na najvećega Hrvata, na oca domovine. Ja sam se osudila to ućiniti, a dobri Bog jedini sviedok mojih boli zna, da su me na to dovela čustva ćistoga rodoljublja, i ćustva ne sretna djeteta, što ih goji prama ocu, pre

dobromu i pre milostivomu ocu domovine. Pak dižem sa strahopoćitanjem svoje oći k Vašoj preuzvišenosti, ljubim svetu joj desnicu i smierno molim, ako imade za moju ne sretnu osobu kakove pomoći: da mi možda udostoji malu pomoć pružiti, te bar za jednu godinu kakav štipendij udieliti udostoji, da uzmognem u Zagrebu makar gdje, kao u samostanu slušati predavanja kojeg razreda ili liceja u kom bi mogla crpiti potrebite nauke za moje buduće radnje. Jer znam da mi treba čvrstoga učenja, a ja sam pripravna s veseljem i željeznom voljom ućiti.

Knjiga i pero, u tom se sastoji sva buduća sreća moja, sav mir i utjeha. Us to osudjujem se moliti Vašu preuzvišenost, da me blago izvoli preporućiti kad si pri vriedim dovoljno znanja kojemu uredniku, ne bi li me gdje — kod kojih novina uzeli za suradnicu u uredničtvo, ili, da me kakov književnik mjesto polaska na predavanja ući i podući o svem mi manjka da kroćim do usavršenja. A to bi sve moglo biti samo onda, kad bi Vaša preuzvišenost udostojala mene sirotu svojim milostivim okom pogledati i moju molbu u koliko bi Vašoj preuzvišenosti to moguće bilo, uzeti me pod svoju svetu — zaštitu, kojom bi Vaša preuzvišenost spasila od propasti jednu Hrvaticu, koja je krivnjom tudjih špekulacijah ovako strašno ne sretna postala. Jest Vaša preuzvišenosti, život i mir može mi vratiti samo rad na ovom polju. A da ima ćiste istine u ovih mi redaka, da mi duša gori od želje za naukom, za kojom mi je gorila od rane mladosti, na to polažem u ruke Vaše preuzvišenosti svečanu zakletvu. —

Molim smjerno Vašu preuzvišenost, da mi dopusti na vesti još njene podatke o sebi. Ja sam već od najranije mladosti bavila se perom. Da imam dara, to mi tvrde svi, to mi je potvrdio i prečastni gospodin Dr Stjepan Ilijašević, urednik »Obzora« profesor Pasarić, pozna me i gospodin umirovljeni župnik Jambrečak, a i njeki drugi. Najviše od mojih radnja bile su u ruci gosp. prečastnog Dr Stj. Ilijaševića, koj me i osobno poznaje. Da su moji navodi glede mojeg kukavnog udesa istiniti, to znade gospodin odvjetnik Berbot u Krapini kojemu su odnošaji poznati, a znade i svaki onaj, koj je us sve to, da sam pred svietom skrivala zavirio u moju biedu. Ali pojmiti moje muke, to se ne da, jer su pregorke bile, a mogle bi se i povratiti, ako mi ne bude izlaza, ili pak mi drugo ne će preostati, već propast. Bude li Vaša preuzvišenost blagoizvoljela, ja ću što se moga moralnoga ponašanja tiće od cieloga mi djetinjstva i djevojačtva zamoliti svjedoćbu od č. sestre nadstojnice građanskog doljnjeg gojišta, a kao žena od Krapinskog poglavarstva, a svaki tko me pozna znati će kakova sam bila do današnjeg dana. Svatko zna da sam bila poštena, ali ne sretna! Ali u ne sreći hvatam se s Božjom pomoćju i hoću se uhvatiti poštenog života i rada, hoću da posvetim sav svoj život Bogu i domovini. Ako mi je Svemogući dao taj dar, posvetit ću ga samo njemu na čast, a domovini na korist.

Moje školske svjedočbe svjedoće da lahko i rado ućim, pak bi bila sve priložila, da sam se usudila. Ja boravim ovdje u Mitrovici kod moje tetke, i ćekam dok mi skoje strane zasjaji topli tračak sunašca koj će mi nositi nadu i pomoć.

Vaša preuzvišenosti! Suznih očijuh molim Vašu preuzvišenost, neka zato što sam se osudila tako visoko pogledati, te Vašoj preuzvišenosti ovu smiernu vruću molbu podnieti, ne uzima to za smjelost, neka me jadnicu ne osudi; oj! nije u mojem srcu smjelosti koja se nebi slagala s pristojnošću: na ovaj korak me je tek poticalo ne sretno očajno srce, koje teži za okriljem domovine, čijeg je okrilja tako dugo oskudijevalo. O! i ja znam, bude li Vaša preuzvišenost na temelju ovih redaka zarogledala (sic!) moju biedu, neće ne sretno ćeljade osuditi, što je u svojoj ne sreći osudilo se dignuti oči k vietlu (sic!) najveće zviezde Hrvatskog neba. I ja se usudjujem vruće moliti za oproštenje radi moje molbe; ah! volila bih biti još ne sretnije, nego li da me Vaša preuzvišenost osudi.

Neka mi dopusti Vaša preuzvišenost, da u duhu poljubim svetu joj desnicu, i da plačnim srcem molim Vašu preuzvišenost, da uzme pod zaštitu svojeg milosrdja moju ne sreću i moje težnje; a cieli ću se život trsiti, da ću se ove zaštite pokazati vriednom. Preporučujuć se u svetu milost Vaše preuzvišenosti ljubim Vaše preuzvišenosti svetu desnicu te se odudjujem podbilježiti.

Marija Matraj rodj. Jurić
Mitrovica dne 17. listopada 1896.

U Zl. Pragu 18. XI. 1899.

Preuzvišeni gospodine!

Baš sam svjedokom ponovnih progona slavenske narodne misli u Češkoj, i ne mislim rijetko, da ne bi došlo do toga već toliko puta, kad bi u Hrvatskoj bila prevladala politika, kojoj je Vaša Preuzvišenost ponajodličnijim predstavnikom.

Hvala Bogu, danas ta politika sve više prevladava, a preteške prilike cijeloga našega rastrganoga naroda nemeću nam dužnost, da što prije potpuno organizujemo svu narodnu otpornu snagu, da se za vremena zajednički ponajprije obranimo od divljaštva madžarsko-turskoga, a potom da razvijemo uspješan rad u svim područjima misli i života.

U Banovini bit će za dvije godine prilike položiti temeljni kamen sveopćoj narodnoj, jedinstvenoj obrani i razvoju. Vaša Preuzvišenost djelovala je tako pronicavo, požrtvovano i ustrajno, da se danas ozbiljno može snovati o tom, da Hrvatska prekine s mongolskom politikom i tim najdostojnije započne novo doba iza osamstogodišnjega bratimstva. Za to se cijelomu narodu našemu, slovenskomu, hrvatskomu, srpskomu i bugarskomu pridružuju s iskrenim čestitkama.

Marija i Stjepan Radićevi

KREŠIMIR PAVIĆ,

»ĐAKOVAČKA KORAČNICA« DRAGUTINA TRIŠLERA

U vrijednoj zbirci Đakovčanina Dragana Rogoza, suradnika Muzeja Đakovštine, nalazi se knjiga »1893 Zagrebački album plesova« u izdanju knjižare Lavoslava Hartmana (Kugli i Deutsch) u Zagrebu. U toj knjizi tiskano je (»za glasovir«) 15 pjesama dvanaestorice skladatelja, od toga tri Ivana Zajca. Između ostalih objavljena je i »Đakovačka koračnica« Dragutina Trišlera na str. 44-6. Nedoumicu izaziva godina izdanja jer na mjestu gdje obično dolazi taj podatak ne stoji ništa. To je bio ružan običaj ovoga najaktivnijeg nakladnika, uvjetovan komercijalnim razlozima. U naslovu je napisan broj 1893 (bez točke) pa se može misliti kako je to godina izdanja. U literaturi nije riješeno, tako Hubert Pettan u knjizi »Popis skladbi Ivana Zajca« (Zagreb 1956.) ne samo da ne daje godine nego ni naslov knjige i govori o »nekoj zbirci« (str. 320-1.). Međutim, zbirka je ipak tiskana godine 1893. To potvrđuje »Književna smotra«, mjesečni prilog pedagoškog časopisa »Napretka«. U 3. broju 1893. (str. 24.) objavljena je bilješka da je izašla ta zbirka koja sadrži »plesne kompozicije od 22 hrvatskih glazbenika« — tiskarska je pogreška 22 umjesto ispravno 12.

Dragutin Trišler pripada obitelji istaknutih đakovačkih glazbenika. Njegov otac Ivan Trišler bio je ravnatelj (regens chori) katedralnoga crkvenog zbora i zborovođa pjevačkog društva »Sklada« od 1863. do 1870. i od 1872. do 1874. Njegova tri sina nastavili su njegov rad: Đuro je zborovođom »Skladovim« 1877/9. Umro je u Đakovu 1882. Ivan mlađi regens je chori i zborovođa »Sklada« (1885/6.) i »Preradovića« (1903/10.). Umro je u Đakovu 1922.

Najstariji sin Dragutin ravnateljem je crkvenog zbora nakon očeve smrti i zborovođa pjevačkog društva 1880.-1884. »Sklad« je zabranila Khuenova madžaronska vlada godine 1886. Đakovčani su deset godina kasnije osnovali novo pjevačko društvo, »Preradović«, u kojem je Trišler ponovno zborovođom od 1896. do rujna 1901. Preselio je u Osijek gdje je također sudjelovao u pjevačkom i glazbenom životu. U Osijeku je i umro.

Trišler bijaše i skladateljem. Njegov skladateljski rad nije proučen a ostavština je vjerojatno izgubljena. U odličnoj monografiji Mate Horvata »Spomenica hrvatskog pjevačkog društva 'Sklad' — 'Preradović' u Đakovu 1863-1939« (Đakovo, 1939.), iz koje su preuzeti podaci o Trišlerima, nalazimo nekoliko podataka o skladateljskom radu Trišlerovu.

Na proslavi 10. obljetnice DVD Osijek društvo je održalo u Osijeku 25. srpnja 1883. koncert na kojemu je izvedena njegova pjesma »Dunavu«. Na koncertu 4. listopada 1896. novoga društva »Preradovića« muški zbor pjevao je Trišlerovu pjesmu »Oj, pjevaj« na stihove Jovana Sundečića. Ponovno je izvedena 3. 10. 1897. Dne 6. 1. 1898. na »Preradovićevu« koncertu izvedena je Trišlerova »Onamo« (tenor solo uz pratnju glasovira). Na poklade 1899. i 1900. priređen je šaljivi koncert i Đakovčani su čuli između ostaloga »Lov na šljuke« D. Trišlera. Čak tri njegove pjesme izvedene su 26. 11. 1899.: »U noći«, »Ala Mandolinata« (tamburaški zbor) i »Iz moje mladosti« (tamburaški zbor). U rujnu 1900. slavilo se 50 godina Strossmayerova biskupovanja. Predsjednik Đuro Kovačević predao je biskupu »u baršun uvezanu spomenicu... i to naročito po njemu spjevanu, a po društvenom zborovođi Trišler Dragutinu uglazbljenu himnu« (M. Horvat, Spomenica, str. 138.), koja je iste večeri izvedena. Sve su te skladbe poznate samo po naslovu koji sam po sebi ne govori puno.

»Đakovačka koračnica« ne spominje se pod tim naslovom u Horvatovoj knjizi. Postoji Trišlerova »Koračnica hrv. pjev. društva Preradović«, prvi put izvedena na koncertu 4. 10. 1896. i zatim još nekoliko puta. Pjevao je muški zbor, ali riječi nisu poznate. Pretpostavljam da je to ista pjesma.

Objavljujem ovdje »Đakovačku koračnicu« Dragutina Trišlera kao značajan kulturno-povijesni dokument i predlažem današnjemu »Skladu« da je ponovno pokuša izvesti. Trebalo bi temeljitije istražiti rad ne samo Dragutina Trišlera i ostalih Trišlera, nego i drugih đakovačkih glazbenika (Josip Wallinger, Hinko Hladaček).

ĐJAKOVAČKA KORAČNICA.

Marcia. Drag. Tridler.

Glasovir.

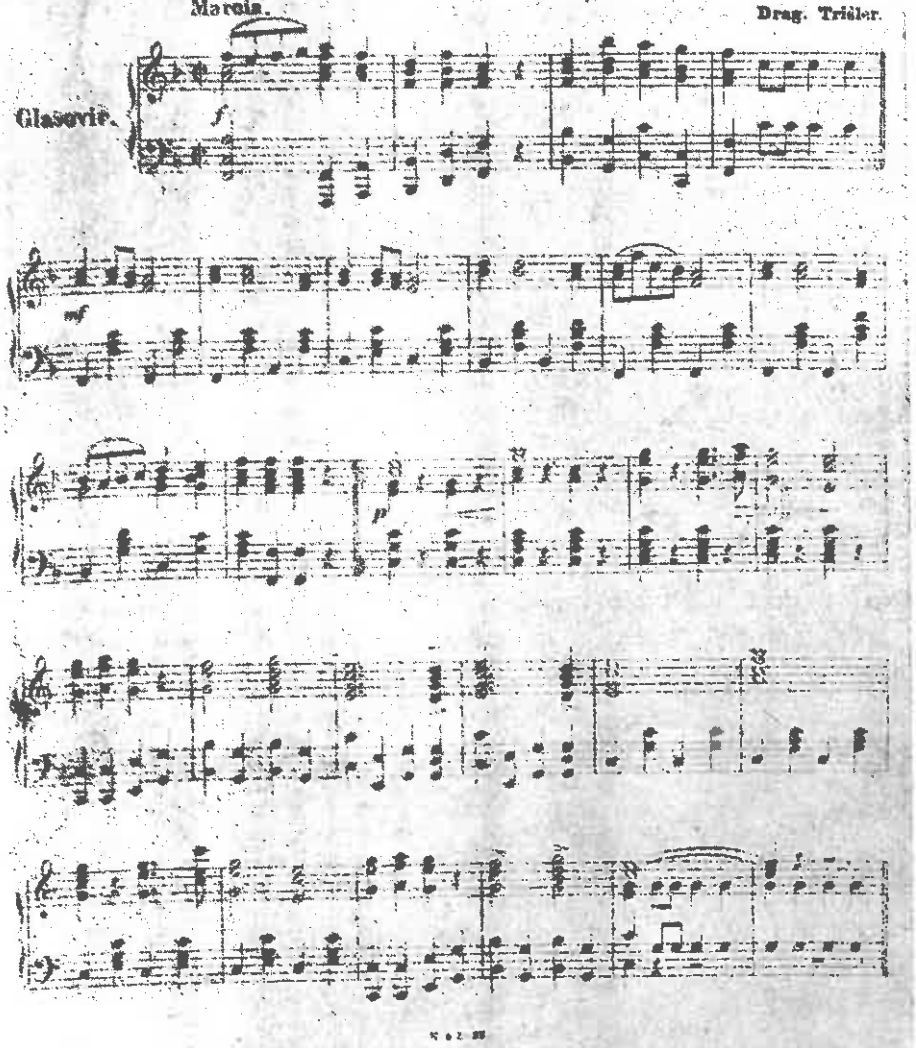

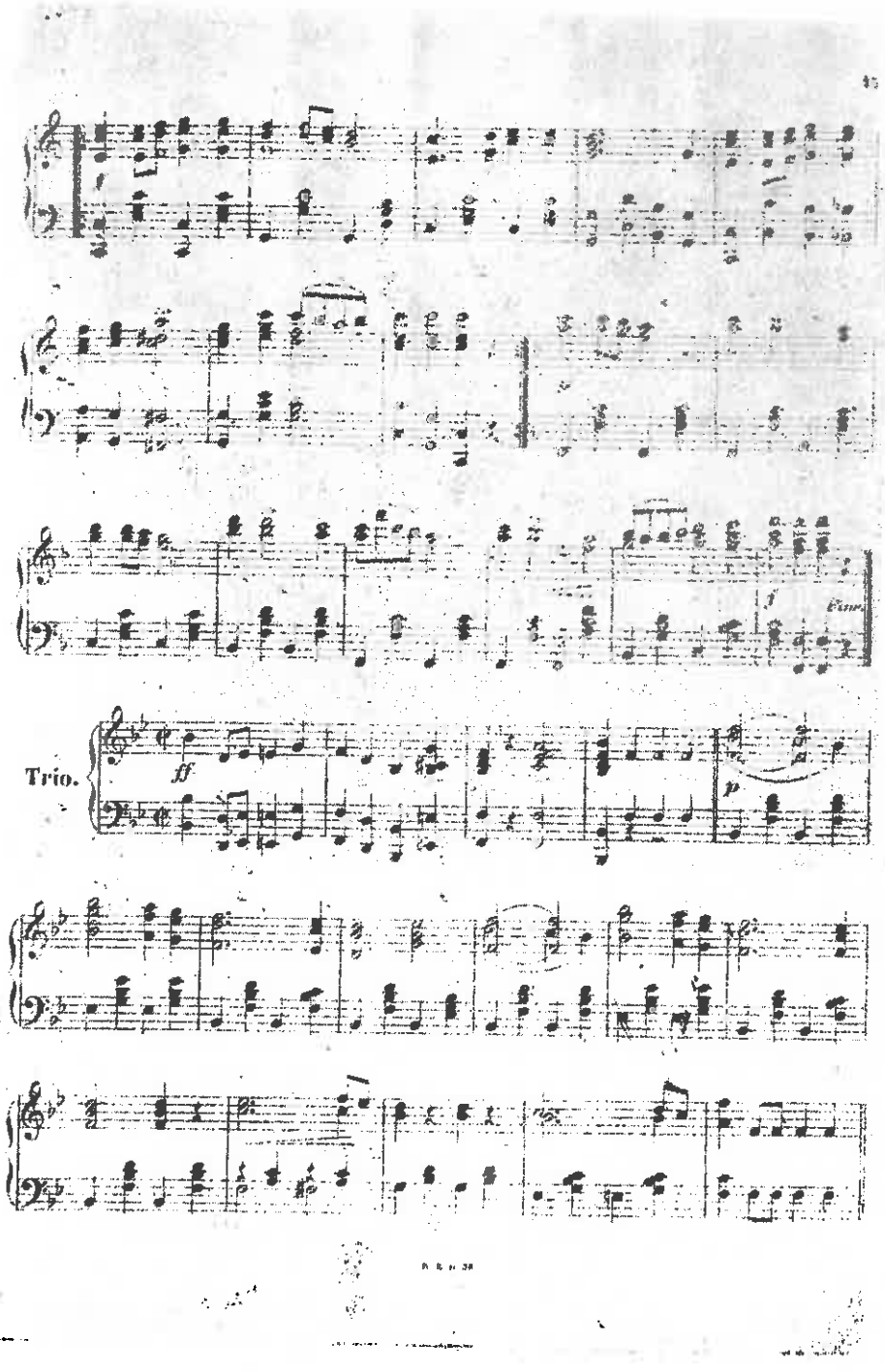
Trio.
ff
p

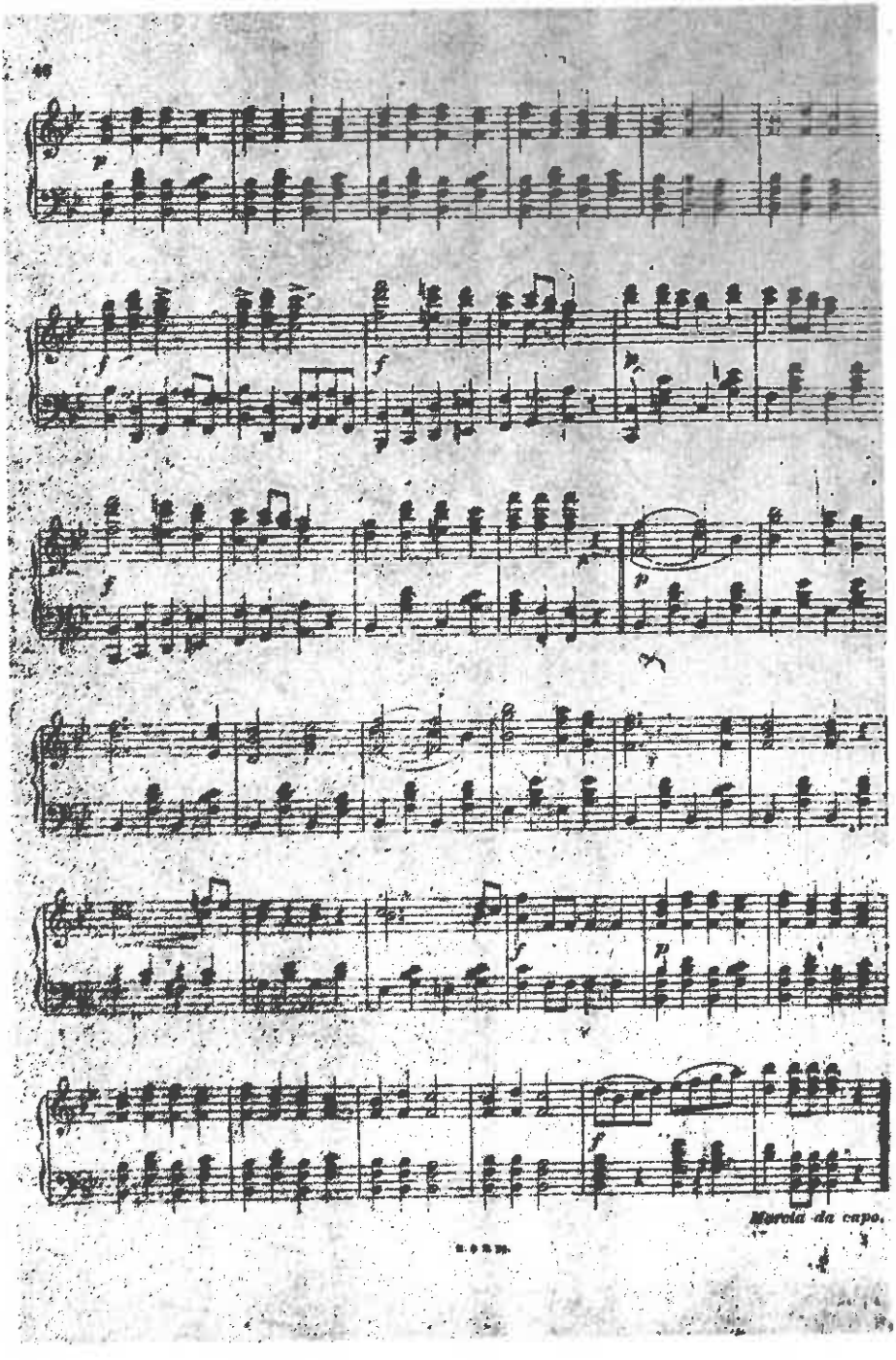
46
p
f
f
p
f
p
f
Marcia da capo.